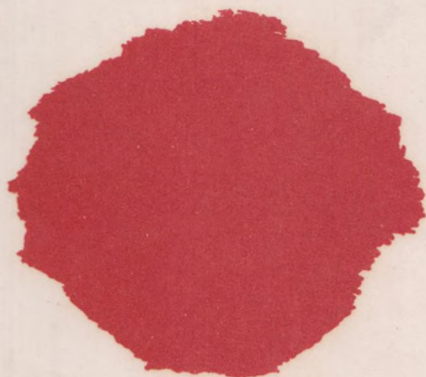

ΙΑΣ. ΔΕΠΟΥΝΤΗ
ΛΟΓΟ
ΤΕΧΝΙΑ
ΚΑΙ
ΨΥΧΟ
ΛΟΓΙΑ

ΦΕΞΗΣ

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Φ Ε Ξ Η

ΙΑΣ. ΔΕΠΟΥΝΤΗ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ & ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΝΕΑ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΦΕΞΗ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΑΛΛΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ Ι. Δ.

«'Από τή θάλασσα», ποιήματα (ἐπανεκδοση)	1962
«'Ακατοίκητη νύχτα», » »	1962
«Θάλασσα 2, βυθός», πεζά κείμενα	1963
«X. A. Donnay, ὁ βομβαρδισμός μιᾶς ἄμαχης πολιτείας»	1963
«'Ο ἔπνος τῶν σκίουρων», διηγήματα	1964

ΙΑΣ. ΔΕΠΟΥΝΤΗ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

(Ἀπόψεις ἑνὸς νέου ἀνθρωπολογικοῦ προβληματισμοῦ)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Γ. ΦΕΞΗ
ΑΘΗΝΑ 1965

ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΡΙΖΟΠΟΥΛΟΥ

Ἦταν προορισμός του τὴ συντέλεια; σκοπὸ του τὴν καταστροφή ἢ ἔστω τὴ μόνιμη ἀπειλή τους ὁ ἄνθρωπος; Μοῦ εἶναι ἀδύνατο πιά νὰ μετράω στὸν καιρὸ μου τόσους καὶ τόσους ποὺ ἀνατρέπουν ἀξίες· τοὺς πολλοὺς νὰ διαψεύδουν τὴ μικρή, μὰ ποὺ τὴν ἀγαπήσαμε στὰ παιδικὰ μας χρόνια, ἱστορία τοῦ δάσους, ποὺ κάπου χάνονταν κάπου διακρίνονταν τὰ μονοπάτια γιὰ τὸ σῶσιμο· κι ἄλλους νὰ τοὺς ἐνοχλεῖ ἀπελπιστικά ἡ γνώση ποὺ ἀνιχνεύει χωρὶς νὰ παρασέρνει στὸ βυθό. ★ Πῶς τώρα νὰ μετρήσω τοὺς ἀμέτρητους νὰ μὴν ἱκανοποιοῦνται παρὰ μὲ ἀνεδαφικούς συμπερασμούς μέσα σὲ ἀλληλοσυγκρουόμενες ἀλήθειες! Μοῦ γίνθηκε ἀκατόρθωτο νὰ βλέπω τὰ πάντα νὰ παλεύουν ἐναντίον τῶν πάντων· χωρὶς ἀνάπαυλα· μέσα σὲ ἓνα τυφλὸ καὶ σαρκοβόρο περιβάλλον (ὅλη σχεδὸν ἡ γῆ), ποὺ κυριαρχεῖ ὁ νόμος τοῦ ἰσχυρότερου. Μπῆκε στὸ πιὸ κρίσιμο στάδιό της ἡ ἀρρώστια τοῦ ἀνθρώπου γιὰ κυριαρχία πάνω σὲ ὅλα· καὶ γίνηκε ἔτσι ὁρατὴ ἡ ἀρρώστια τοῦ χρόνου γιὰ ἐξαφάνιση τῶν ἀνθρώπων. ★ Εἶναι ζῶο, χωρὶς ἀμφιβολία, ὁ ἄνθρωπος· καὶ ὁ χρόνος τὸ ἀποδεκατίζει ἀνελέητα. Ζῶο ὅμως μὲ ἀντοχή, περίεργο· καὶ σωζόμενο πάντα του (μὰ πῶς;)· τὸ μόνο πάνω στὸν πλανήτη ποὺ ξέρει ἀπὸ πρὶν τὸ θάνατό του (γιατί;). Εἶναι αὐτὸ κυρίως ποὺ κάνει ἐρευνητικὸ καὶ ὑποψιασμένο τὸ μυαλὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ γιὰ νὰ σιγουρέψει τὸν ἑαυτό του, τὸ εἶδος, χρειάστηκαν ἀρκετὰ ἑκατομμύρια αἰῶνες· ζῶο ἰδιότυπο. Ἐπιμένει νὰ νιώθει κοινωνικά· τὸ «κοινωνικὸ ὄν» τοῦ Ἀριστοτέλη· θέλγεται νὰ τὸ λένε «ἡ θ ι κ ὁ»· θρησκευτικοὶ ἡγέτες, φιλόσοφοι καὶ μοραλιστές· ἢ «κυριαστικὸ καὶ ποικίλο ζῶο»· *Montaigne*· ἢ «θαῦμα χωρὶς ἐνδιαφέρον»· Ζὰν Ροστάν· ἢ «μοναδικὸ ὄν»· Τζούλιαν Χάξλεϋ· καὶ ὅμως τὸ βλέπω νὰ μπαίνει στὴν ἀτομικὴ ἐποχὴ μὲ διαθέσεις ἐκμηδενισμοῦ καὶ ἀνθρωποφαγίας· αὐτὴ τὴ μόλις παρούσα στιγμὴ-ἐναρξὴ τοῦ ἀτομικοῦ αἰῶνα ξεκαθαρίζεται ὁ ρόλος του — πῶς ἡ θριαμβευτικὴ πορεία ποὺ μᾶς λέγανε μὲ σιγουριά Ἱστορία τῆς Ἀνθρωπότητος,

ανάμεσα σὲ χρόνους κι ἄλλους χρόνους, συνέβηκε ἀπελπιστικά πάνω στὸ ἴδιο ἀκριβῶς σημεῖο. ★ Μὰ ἔστω κι ἔτσι, ἔμαθε μὲ τὸν καιρὸ ὁ ἄνθρωπος ν' ἀναζητᾷ τὸ ὁμοίό του, ὅχι ἀνάμεσα στὰ ζῶα· ἔδωσε περιεχόμενο καὶ σκοπὸ στὴ ζωὴ του, πάνω στὴ γῆ, μὲ τὸ λόγο· καὶ μὲ τὸ λόγος γίνηκε ὁ ἄνθρωπος ἐφ' ἐν ἑ τῆς τῆς ψυχῆς τοῦ. Ἀπὸ κεῖ καὶ ὕστερα κατορθώνει ν' ἀνακαλύπτει μέσα του τὸ δικό του νόμο· κάποτε καί τὸν κόσμος. Καὶ ὅμως, νά, ποὺ τοῦτες οἱ ἐκρήξεις ἀβυσσαλέας σκληρότητας, ποὺ συμβαίνουν κάθε στιγμή τὴν κάθε μέρα του, ἐλάχιστα τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ βλέπει στὴν ἴδια μὲ τοὺς ἄλλους κατεύθυνση. ★ Μέσα ἀπὸ τὴ σύγχυση, ὁ ποιητής, ὁ πολιτικός, ὁ ἐπιστήμονας, ὁ ἡγέτης, ὅταν πραγματικά αἰσθάνονται τὸν προσορισμό τους, κάτι κατορθώνουν. Μποροῦν καὶ συμφωνοῦν πῶς ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὴν ἄγρια ἀθροωμένη γλώσσα τῆς ἀπειλῆς ὅλων ἐναντίον ὅλων, θὰ ἔχει γι' ἀποτελεσμα ἴσως μιὰ βαθύτερη, σὲ πανανθρώπινη κλίμακα, ἀλλαγὴ. Ἄν αὐτὸ τὸ σπάνιο (ὄρθιο) τετράποδο, ὁ *homo sapiens* ποὺ λέγαμε, δοσμένος μὲ θ ὡ μ ὁ, μὲ ἔμφυτη δηλαδὴ πίστη καὶ ἀφοσίωση, στὸ ἔργο του, δὲν παρεξηγηθεῖ ἀπὸ ὅλους ἐμᾶς ποὺ τὸν παρακολουθοῦμε χωρὶς πάντα νὰ καταλαβαίνουμε τοὺς στόχους του, θὰ λείπει βέβαια καὶ τὸ ἐρώτημα ποὺ καλύπτει ἀναρίθμητες ὥρες μας, ἂν δηλαδὴ εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο γόνιμος, τοῦτος ὁ ἡρωϊκὰ ἀφελὴς καὶ ἐνάρετος, ἀπὸ τὰ κοινὰ τριφύλλια. ★ Πρὶν καταλήξουμε, ἄς δοῦμε τί συμβαίνει σὲ δύο σπουδαῖα συστατικά τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ὄρισαν, θέλουμε δὲ θέλουμε, ἡ συνήθεια καὶ ἡ φύση: τὴν πνευματικὴ καὶ αἰσθητικὴ πραγμάτωσή του. ★ Εἶναι πρόβλημα ὁ κόσμος. Ἡ λογοτεχνία καὶ ἡ ψυχολογία ἐπιμένουν στὶς μέρες μας πῶς βοηθοῦν ἀποτελεσματικά στὴ μεγαλύτερη καὶ βαθύτερη γνωριμία μὲ τὸν ἑαυτό μας καὶ τὸν κόσμο π ρ ὁ β λ η μ α. Ἐκεῖ ἴσως βρῶσκειται ὅλο κι ὅλο τὸ ζήτημα· ὅλο κι ὅλο τὸ μυστικό τους. ★ Ὁ ἀναγνώστης παίρνει τώρα μιὰ πρόσκληση· ἄς μὴ διστάζει· ἕνας περίπατος ἀνάμεσα στὸ σύμπαν τῶν ἐννοιῶν εἶναι ὑπόσχεση, ὅχι μικρότερη ἀπὸ τὰ θαυμάσια ποὺ θὰ συναντοῦσε ἂν γύριζε γιὰ μερικὲς ὥρες στὸ νεοκατακτημένο διάστημα. Γιατὶ ὁ στοχασμός εἶναι δρόμος γιὰ ἐξαιρετικὲς γνωριμίες μὲ κίνητρα καὶ ἀφετηρίες— ὅ,τι πιὸ σοβαρό, πιὸ ἀπαιτητικό, μὰ κυρίως πιὸ γόνιμο, ἐπιβάλλει ἡ ἴδια ἡ ἔρευνα στὴν περίπτωση λογοτεχνίας καὶ ψυχολογίας.

ΙΑΣΩΝ ΔΕΠΟΥΝΤΗΣ

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο

ΜΕΡΙΚΟΙ ΒΑΣΙΚΟΙ ΟΡΙΣΜΟΙ

Ἡ Ψυχολογία, ἡ ἐπιστὴμὴ τῆς ψυχῆς ἢ, ὀρθότερα, τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ποὺ προκάλεσε πάντοτε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ σκεπτόμενου ἀνθρώπου καὶ τόσο ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον στὰ νεώτερα χρόνια, συγγενεῖ, σίγουρα σχετίζεται μὲ τὴ Λογοτεχνία, ὅσο κι ἂν ἡ Ψυχολογία πῆγαινε, ὡς τὰ μισὰ τοῦ προηγούμενου αἰῶνα, γιὰ νὰ βρεῖ τὸ ἀντικείμενό της, τὴν ψυχὴ, ἀπὸ τὸν πανάρχαιο δρόμο τῆς φιλοσοφίας.

Αὐτὸ τὸ τελευταῖο δὲ μᾶς ἐμποδίζει νὰ βλέπουμε τὴ στενὴ σχέση τῆς Λογοτεχνίας μὲ τὴν Ψυχολογία¹, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ πῶς ἡ Φιλοσοφία ἔκανε πάντοτε ἔργο της νὰ μπαίνει μέσα σὲ ὅλα· κι ἀκόμη γιατί καὶ σήμερα ἡ σχέση της μὲ τὴν Ψυχολογία δηλώνει τὸ σύνολο τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἐπιστὴμὴ αὐτὴ τῆς ψυχικῆς ζωῆς.

Μὰ κεῖνο ποὺ ἐνισχύει τὴν ὑπαρξὴ οὐσιαστικῆς συγγένειας εἶναι ὅτι ὑπάρχει μιὰ μορφή ἀνθρωπογνωσίας πρακτικῆς, ποὺ ἀποτελεῖ ἔργο πρῶτα τοῦ λογοτέχνη καὶ ἴσως πολὺ λιγότερο τοῦ εἰδικοῦ ψυχολόγου. Καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ λογοτέχνη δὲ σταματᾷ στὴν περιγραφή καὶ μόνο ψυχικῶν φαινομένων ἀλλὰ προχωρεῖ στὴ δημιουργία νέων συμβόλων γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ, δὲν εἶναι μόνο ἔρευνα ἀλλὰ καὶ προσπάθεια γιὰ εὐρύτερες συνθέσεις, δὲ ζητᾷ μόνο νὰ ἐρμηνεύσει ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξαμολογηθεῖ. Κάτι δηλαδὴ ποὺ ὁλοένα ἀποκαλύπτει καὶ ὁλοένα προχωρεῖ σὲ καινούριο βάθος καὶ ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἀναγέννησης. Τῆς δημιουργίας. Ἔτσι, γιὰ νὰ ἐπικυρώσει πάντοτε τὴν ὑπεροχὴ τοῦ λόγου, τοῦ λόγου ποὺ εἶναι βέβαια μαζὶ καὶ τέχνη· τὴν ὑπεροχὴ τῆς Λογοτεχνίας ἀπέναντι στὰ ἄλλα ἐπιτεύγματα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας² καὶ πολὺ περισσότερο τῆς εἰδικῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης ποὺ ἔχει, ὅπως ἡ Ψυχολογία, ἀνάγκη τὸ λόγο γιὰ

νά εκφραστεί και πού χωρίς τη χρησιμοποίησή του δεν μπορεί
νά κάνει την επεξεργασία του υλικού της.

ΕΠΙΜΟΝΗ ΣΤΟΥΣ ΟΡΙΣΜΟΥΣ

“Αν για κάθε πράγμα, δρατό ή νοητό, υπάρχουν δύο ή και
περισσότερες λέξεις που το ονομάζουν, για τις έννοιες των πραγμά-
των δεν έχουμε στη διάθεσή μας παρά ένα αστάθμητο συνήθως
υλικό, που μ’ αυτό επιδιώκουμε την προσέγγιση ή τον κάποιο
προσδιορισμό τους. Με τέτοιες συνθήκες, έργο μας τελικά γίνεται
δ,τι ίσως προσθέτουμε και κάτι ίσως που αφαιρούμε από το περιε-
χόμενο της τέχνης ή της επιστήμης που κάναμε ασχολία μας και
πάθος. Μιλώντας λοιπόν εδώ για φιλοσοφία έννοούμε μια φιλο-
σοφία που δε θα είναι σκοπός του επιστημονικού στοχασμού³, όπως
θα έρμοζε σε άλλη σπουδή, αλλά μέσο για παραπέρα προκοπή
και όργανο έλέγχου αυτής της προκοπής για να κρατηθεί μέσα
στο πλαίσιο της λογικής συνέπειας με σταθερό πάντοτε προσανα-
τολισμό. “Όσο για τη Λογοτεχνία, θα την τονίσουμε με την ειδική
σημασία της, το τί πρόσφερε δηλαδή ως τα σήμερα στον άνθρωπο
για να μπορεί να βλέπει σαν ένα σύνολο τον έαυτό του· υπόσχεση
«άξιος λόγος».

Οι όρισμοί λοιπόν έτέθηκαν και μπορούμε νομίζω να προχω-
ρήσουμε στα καθέκαστα.

ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Σε κάθε ξεκίνημα για μιάν ανεξερεύνητη περιοχή, ο μελε-
τητής πρέπει να έχει επίγνωση ότι βρίσκεται μπροστά σε φαινό-
μενα που λίγο πριν ούτε καν υποπτευόταν τους νόμους τους, όπως
κανείς δεν υποψιάστηκε τους νόμους της ζωής πριν συσταθεί ή
βιολογία ή των ψυχικών φαινομένων πριν διατυπωθεί ή ψυχολογία.

Μαθαίνουμε λ.χ. να δίνουμε μιάν α’ έννοια στο άκουσμα
της λέξης ψυχή και όμως δε γνωρίζουμε πώς ή γνώση μας γι’
αυτήν είναι δ,τι μάς συνήθισαν να καταλαβαίνουμε με μια σειρά
από συμβατικές αντιλήψεις ή δογματικούς άφορισμούς. Ένω ή
ψυχολογία έρχεται να μάς βοηθήσει να συλλάβουμε τη σωστή ση-
μασία και προέλευση του ψυχολογικού υπόβαθρου σαν κάτι που
δεν υπήρχε ποτέ πριν από την κοινωνική ζωή του ανθρώπου⁴,
άφου παρατηρεί πώς πολύ μετά από τη δυνατότητά του να εφαρ-
μόσει το λόγο, να βάλει δηλαδή τη γλώσσα ή ένα ιδίωμα (patois)
σά μέσο συνεννόησης, γίνθηκε ο ίδιος ο άνθρωπος έφευρέτης της
ψυχής του⁵. Ο λόγος (και λίγο πιό πέρα:) ο θαυότερος λόγος της

υπαρξής μας⁵ είναι ο δράστης.

Χρειάζεται βέβαια πολύς κόπος για να συντηρήσει κανείς
το σωστό και να μη μπλέκει κάθε φορά και σε κάποια ιδέα για
το τόσο απλό μά συγχρόνως και τόσο περίπλοκο πράγμα που
είναι ο ψυχισμός που λέμε. Μελετούν πολλοί όχι το συγκεκριμένο
πράγμα ψυχή, αλλά κάποια έννοια για την ψυχή και τα συστατικά
της. Δεν προκύπτει καθόλου (δπως την όρίζουμε εδώ) από καμιά
συμβατική διάταξη που πρόσθεσε ο λόγος (το πιό συνηθισμένο
μέσο επικοινωνίας του ανθρώπου)⁷, προέρχεται όμως αναμφισόη-
τητα από τα ίδια τα σπλάχνα της πραγματικότητας· είναι ή αυτο-
έκφραση· το αναγκαίο προϊόν δεδομένων αιτίων.

‘Αποτελεί εξαιρετική, μά που δε την καλοσκεφτήκαμε ακόμη,
σύμπτωση, πώς με την έναρξη της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας
φάνηκε και ο συγγραφέας που ή νέα επιστήμη του γίνθηκε έντονο
και δημιουργικό πάθος: ο Γεώργιος Βιζυηνός.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΟΠΙΑ: Γ. ΒΙΖΥΗΝΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

‘Η κίνηση των ανθρωπιστικών επιστημών στη χώρα μας
(της Κοινωνιολογίας, της Οικονομίας, της Κοινωνικής Πολιτι-
κής, της Ψυχολογίας, της Παιδαγωγικής κ.ά.) είναι για πολλούς
λόγους δυστυχώς περιορισμένη.

‘Από την πλευρά αυτή βλέπω έναν ακόμη σοβαρό λόγο, που
για πολλά χρόνια την άρμοδιότητα της μεταφοράς των καινού-
ριων ιδεών και μηνυμάτων για τον άνθρωπο την κατέχει ή Λογο-
τεχνία μας και μάλιστα σε έποχές που κάθε καινούριο μήνυμα
σημαίνει περίπου και νέο φρόνημα. “Έτσι θ’ άρχισω τιμητικά από
τους “Έλληνες λογοτέχνες που είχαν έργο τους την Ψυχολογία
ή ασχολήθηκαν με την ψυχολογική έρευνα από περιέργεια, για
άφελος στις περισσότερες περιπτώσεις των γραμμάτων μας. ‘Από
αυτούς ο εισηγητής του διηγήματος στην “Ελλάδα, γνωστός έπί-
σης και σαν ποιητής, Γεώργιος Βιζυηνός, ήταν από τους λίγους,
για να μη πούμε ο μοναδικός, της έποχής του, που γνώρισε στα
πρώτα επιστημονικά θέματά της την ευρωπαϊκή Ψυχολογία.

‘Ο Βιζυηνός (1848 - 1896) έμαθήτεψε κοντά στον Βούντ
(Wundt) τον καιρό που ο διάσημος αυτός γερμανός ψυχολόγος
και φιλόσοφος ίδρυσε στη Λειψία την πειραματική Ψυχολογία.
“Έτσι, έπηρεασμένος ως ένα σημείο⁸ από τα διδάγματα του δα-
σκάλου και φίλου του Γουλιέλμου Βούντ, έγραψε τα έργα “Ψυχο-
λογικά μελέτα· επί του καλού», “Ψυχολογία” και “Λογική”.

Δύο σημεία μάς σταματούν στο επιστημονικό έργο του Βιζυη-

νοῦ. Ἡ ψυχολογικὴ γνώση ἔχει συνειδητοποιηθεῖ σὲ ἄριστο βαθμὸ γλωσσικά, γιατί ὁ ἴδιος κατέχει καὶ τὴν εἰδικὴ αὐτὴ γνώση καὶ τὸ εἰδικὸ γλωσσικὸ τῆς ὄργανο· ὅπως ἐπίσης γνωρίζει νὰ διευκρινίζει τὴ γνώση τῆς Ψυχολογίας ἐπιστημονικά. Εἶναι δηλαδὴ ὁ Βιζυηνὸς μελετητὴς τῆς Ψυχολογίας, ποὺ γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοῦ ἐσθμαίνε καὶ ψυχολόγος. Ἀλλὰ ἀπὸ τὰ δικά μου λόγια, πολὺ περισσότερο βοηθοῦν τὰ ἴδια τὰ κείμενα, γι' αὐτὸ καὶ παραθέτω ἓνα ἀπόσπασμα (τῆς ἀρχῆς) ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ «Ψυχολογικαὶ μελέται ἐπὶ τοῦ καλοῦ», ποὺ θέματά τους ἔχουν οἱ μελέτες αὐτές, λίγο τὴν ψυχολογία, λίγο τὴν αἰσθητικὴ καὶ λίγο τὴ φιλοσοφία. Αὐτὸ τὸ εἶδος ἐργασίας ζητοῦσε ἡ ἐποχὴ γύρω στὰ 1880 καὶ ὁ Βιζυηνὸς ἦταν συνεπής.

Τὸ κείμενο: «Ὡς ψυχολογικὸν φαινόμενον πᾶσα κλίσις δὲν ἐμφανίζεται κυρίως, εἰ μὴ ὥς ποιά τις ἐσωτερικὴ κατάστασις, ἐν τῇ φύσει τῆς ὁποίας ἔγκειται ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἱκανοποίησιν αὐτῆς, ἂν καὶ δὲν γνωρίζει ἀκόμη οὔτε τὸν τελικὸν τύπον, ὅφ' ὃν ἡ ποθουμένη ἱκανοποίησις θὰ ἐπέρχεται, οὔτε τὰ μέσα, δι' ὧν ὁ τύπος οὗτος θὰ ἐπιτυγχάνεται». Κατ' οὐσίαν ἄρα τὰ ψυχολογικὰ ταῦτα φαινόμενα, εἴτε κλίσεις εἴτε ροπαὶ εἴτε τάσεις ὀνομάζονται, μικρὸν διαφέρουσι τῶν φυσικῶν ὁρμῶν, ὅφ' ὧν παραδεχόμεθα ὅτι ἐλαύνονται τὰ ζῶα ἐν γένει πρὸς διαφόρους ἐνεργείας. Διὰ τοῦτο ἴσως καὶ ἡ γερμανικὴ ἐπιστῆμη δὲν καθιέρωσε χωριστὸν διὰ τὰς κλίσεις τῶν ἀνθρώπων ὅρον, ἀλλὰ προσδιορίζει μόνον ἐκάστην ἐξ αὐτῶν διὰ τοῦ ἀργότερον γνωριζομένου τύπου τῆς τῶν μέσων χρήσεως, δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται ἡ ἱκανοποίησις μιᾶς ἐκάστης».

Αὐτὰ τὰ διατύπωνε ὁ Βιζυηνός⁹, ὅταν οἱ ἰδέες τοῦ Κάντ (Kant, 1724 - 1804), δημιουργοῦ τοῦ «Κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ», ἐπηρέαζαν ἀκόμη σοβαρὰ τὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχολογία, ἀφοῦ γιὰ τὸ ἀντικείμενό της, τὴν ψυχὴν, καθὼς εἶπαμε, καθόριζε στὴν «Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου» ἑκατὸ χρόνια πρὶν (1781), ὅτι ὑπάρχουν μέσα της κάποιοι τύποι πρὶν ἀπὸ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ ὅτι ξεπερνοῦν τὰ δεδομένα αὐτὰ καὶ μᾶς κάνουν ἱκανοὺς νὰ δημιουργήσουμε καθολικὰ καὶ ἀναγκαστὰς ἀρχές. Σὰν τύπους a priori τῆς αἰσθησιακῆς γνώσεως, εἶναι γνωστὸ, ὅτι ἔβαζε ὁ Κάντ τὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο¹⁰. Ὅμως ἡ πειραματικὴ ψυχολογία, ἀπ' ὅπου ξεκινάει καὶ ὁ Βιζυηνός, ἀνατρέπει τὰ καντιανὰ «δεδομένα».

Ξαναγυρίζω στὸ κείμενο τοῦ Βιζυηνοῦ: «Διότι ὅπως ἐν ταῖς ὁρμαῖς οὕτω καὶ ἐν ταῖς κλίσεσι, μετὰ μακρὰν ἢ βραχεῖαν πλάνην, εὐρίσκονται τὰ μέσα καὶ ὁ τύπος, ὅφ' ὃν ἡ ποθουμένη ἐκείνη ἱκανοποίησις ἐπιτυγχάνεται. Ὅταν δὲ μετὰ τῆς ἀρχικῆς καταστάσεως συνδεθῇ ἡ παράστασις τῆς δράσεως, δι' ἧς ἐπετεύχθη ἡ ἱκα-

νοποίησις αὐτῆς, τότε κυρίως προέρχεται ἡ κλίσις ἢ πρὸς ὠρισμένον πλέον τύπον ἐνεργείας φέρουσα. Ἡ μόνη σημειωτέον διαφορὰ μεταξὺ τῶν ὁρμῶν, ὅφ' ὧν ἐλαύνονται τὰ ἐμφυχα ἐν γένει, καὶ τῶν κλίσεων καθ' ἃς οἱ ἄνθρωποι ἐνεργοῦσι, συνίσταται, νομίζομεν, εἰς τὸ ὅτι, ἐνῷ αἱ ὁρμαὶ παρουσιάζονται ὑπὸ τὸν τύπον σωματικῶν συναισθημάτων, καὶ δὴ συναισθημάτων δυσαρέστου τινὸς ἀνησυχίας, διαφόρους ἀντανακλαστικὰς κινήσεις συνεπαγομένης, ἡ ψυχικὴ κατάστασις ὅφ' ἣν τὸ πρῶτον ἐκδηλοῦται μία κλίσις, φέρει τὸν τύπον τῶν πνευματικῶν συναισθημάτων, ἅτινα χρησιμεύουσι τῇ ψυχῇ ὡς διέγερσις μιμητικὰς προκαλοῦσα κινήσεις. Ἀλλὰ πῶς! ὅ' ἀναφωνήσωσιν τινες ἐνταῦθα. Ἀποδίδεις εἰς πνευματικὰ συναισθήματα τὴν δύναμιν τοῦ νὰ διεγείρωσι ἡμᾶς πρὸς σωματικὰς κινήσεις;»

ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΟΣ ΜΕΛΕΤΗΤΗΣ

Ὁ Βιζυηνὸς εἶναι γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ προοδευτικὸς μελετητῆς, μὲ σοβαρὰς πνευματικὰς ἀνησυχίες.

Ἐκθέτει μιὰ ριζοσπαστικὴ ἀποψη, δίνει μιὰ δυναμικὴ ἐξήγηση τὸν τρόπον λειτουργίας τῶν ψυχικῶν φαινομένων¹¹ μὲ θάση μιὰ νέα ψυχολογικὴ θεωρία. Τὰ ἐρωτήματα ποὺ τοῦ θέτει ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς σοβαρότητος ποὺ ἀντιμετωπίζει τὰ προβλήματά της¹², σὲ μιὰ «ἐλληνικὴ» ἐποχὴ μάλιστα (τὸ βιβλίο τοῦ «Ψυχολογικαὶ μελέται ἐπὶ τοῦ καλοῦ» ἐκυκλοφόρησε στὰ 1885 στὴν Ἀθήνα), ποὺ ἡ Ἀθήνα αὐτὴ ἔδινε ἀκόμη τὴν δψή τουρκαμαχαλὰ καὶ στὴν «πνευματικὴ» ζωὴ της ἐκυριαρχοῦσε, γνωστὸ γνωστότατο, ὁ Μίστριώτης.

Ὅμοιολῶ πῶς καθὼς ξαναδιαβάζω τίς σελίδες αὐτῆς τοῦ Βιζυηνοῦ, καὶ σὲ σύγκρισιν πάντοτε μὲ τὰ νέα ἐπιτεύγματα τῆς ψυχολογίας, βρίσκω πῶς δὲν ἔχασαν καθόλου ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον τους. Ἀντίθετα, εἶναι νομίζω ἀπαραίτητες, σ' ἐμὰς ἐδῶ ποὺ δὲν ἔχουμε τίποτε ἀκόμη νὰ δείξουμε δικό μας στὴ σύγχρονη ψυχολογικὴ ἐρευνα καὶ γνώση¹³, οἱ παρατηρήσεις τοῦ Βιζυηνοῦ, σὰ δεδομένα σοβαρὰ τὸν ἑλληνα μελετητὴ, ὑποβοηθητικὰ γιὰ μιὰ διαλεκτικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ψυχικοῦ μας βίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ γενικοῦ προβλήματος τοῦ καιροῦ μας, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀγωνία καὶ τὸ δικαιολογημένο φόβο τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, ἂν θὰ ὑπάρξει γιὰ πολὺν καιρὸ ἀκόμη¹⁴.

Ἀλλὰ περισσότερο ἀπὸ τίς μελέτες του, τραβοῦν ἀκόμη σήμερα τὴν προσοχή μας κάποιοι καθαρότερα τοιςμαμένοι στὴν προσωπικὴ νεურὴ τοῦ λογιόεχθρη ἦχοι, οἱ σελίδες τῶν διηγημάτων του.

Εἶναι γνωστὸ πῶς μὲ τὰ διηγήματά του ἀνοίξε ὁ Βιζυηνός

τις προοπτικές στα νεοελληνικά γράμματα για τη δημιουργία του αναλυτικού, του ψυχολογικού διηγήματος. Αποτελούν πραγματικά πρότυπα τεχνικών ψυχολογικών αφηγημάτων με μαστορικά ψυχολογημένους χαρακτήρες, σε κείνα ακριβώς τα σημεία που χρησιμοποιεί την επιστημονική γνώση. Μπόρεσε ο συγγραφέας τους, σά γνώστης της ψυχολογίας, να δει στο βάθος των ανθρώπινων πραγμάτων και ν' ανακαλύψει «την συγκοινωνία των ψυχών υπό την ύλην», καθώς λέει ένα από τα πρόσωπα των διηγημάτων του¹⁵.

Επιτρέψτε μου να επιμείνω στο Βιζυηνό που κάτω επιτέλους του χρωστάει και πάντοτε θα του οφείλει η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία, που γι' αυτή πλήρωσε με θαρύτατο, τραγικό τίμημα την προκοπή της: την παραφροσύνη του.

Είναι έργο — αρχή το έργο του — και αρχή με αλάθευτη για την εποχή του βάση. Θέλω να πω πως υπακούει σταθερά στην αιτιοκρατική εξάρτηση των ψυχικών φαινομένων που περιγράφει: τοποθέτηση που αποχτάει διαλεκτική σημασία. Προχωρεί πιά πέρα. Δέ μοιράζεται το ανθρώπινο με καμιά ξένη προς τον άνθρωπο δύναμη. Η θεία Πρόνοια, ως πούμε, πολλών νεώτερων δυτικών συγγραφέων και μεταξὺ αὐτῶν ψυχολόγων, δὲν καλεῖται ἀπὸ τὸ διηγηματογράφο μας, γιὰ νὰ τοῦ λύσει τὰ προβλήματα πού ἀπασχολοῦν αὐτὸν προσωπικά καὶ τοὺς ἥρωές του. Μιλῶ γιὰ τὰ διηγήματα τοῦ Βιζυηνοῦ πού ἐπαινοῦσε καὶ ξεχώριζε πάντα ὁ Παλαμάς, γιατί ἀποτελοῦν τὸ καλύτερο τμήμα τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς τοῦ Βιζυηνοῦ καὶ δίκαια μποροῦν νὰ λάβουν σήμερα τὸν τίτλο τῶν πρώτων γνήσιων ψυχολογικῶν φημάτων τῆς νεοελληνικῆς ψυχῆς.

Με τὸ καθένα μᾶς ὑποβάλλει ὁ συγγραφέας σὲ μιὰ ἰδιαίτερη κρίση τῆς συνείδησης, μᾶς τοποθετεῖ ὀδηγὸς ἀπέναντι σ' ἕνα πρόβλημα ψυχολογικό. Παίρνω μιὰ σελίδα ἀπὸ τὸ διήγημά του «Ποῖος ἦτον ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου», ὅπου διακρίνεται ἡ δύναμη τοῦ Βιζυηνοῦ νὰ βλέπει πάντοτε τὸν ἐσωτερικὸ ἄνθρωπο καὶ τὰ μυστικά του, στοὺς ἥρωές του, γιὰ ν' ἀκούσει αὐτὸς — κι ἐμεῖς μαζί του — τοὺς κραδασμοὺς τῆς ψυχῆς τους. Ἀπόσπασμα χαρακτηριστικό: «Ὁ μὴ γνωρίσας τὴν ἀγαθοτάτην αὐτὴν μητέρα πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ της, θὰ τὴν ἐκλάβῃ ὥς ὡς γυναῖκα τραπεζοῦ καὶ σκληροῦ χαρακτήρος, ἀφοῦ ἐγὼ αὐτὸς ἐδυσκολεύμην πλέον νὰ ἀνεύρω ἐν αὐτῇ τὴν ἀπειρον ἐκείνην φιλανθρωπίαν, ἥτις τὴν ἔκαμνε νὰ φεῖδεται καὶ νὰ συμπονῇ καὶ αὐτὴν τὴν ἀψυχον φύσιν, καὶ ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ὑπέφερε νὰ ἴδῃ οὐδὲ μίαν ὀρνίθα σφαγμένην. Διότι, ναί μὲν, ἐκδίκησιν λέγουσα, ἡγνῶε κυρίως δικαιοσύνην. Ἀλλὰ τὴν δικαιοσύνην αὐτὴν δὲν ἡγνῶε ἄνευ προ-

σωπικῆς αὐτῆς ἐκανοποιήσεως προσμετρομένην ὑπὸ τῆς ἀπαθοῦς χειρὸς τοῦ νόμου.

— Νὰ τὸν ἰδῶ κρεμασμένον, ἔλεγε, νὰ τραβήξω τὸ σχοινὶ τοῦ, καὶ ὕστερα ὡς ἀποθάνω!

» Τόσον φρικαλέως ἐπιθυμητὴ ἐφαίνετο ἡ ἐκδίκησις εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φυσικῆς καὶ ἀμορφώτου γυναικός!

» Τὰ ψυχρὰ τῆς ἐπιστήμης σκέμματα δι' ὧν ἐδοκίμαζον ἐνίοτε νὰ καταπραῖνω τὰς ὁρμὰς τῆς θερμῆς αὐτῆς καρδίας, ἐξηγμίζοντο πρὶν φθάσῃ στὸν σκοπὸν αὐτῶν, ὡς μικραὶ σταγόνες ὕδατος, ὅταν πίπτωσι ἐπὶ σφοδρῶς φλεγομένης καμίνου. Οὕτω καὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν. Ὅταν μετὰ μακρὰν διδασχὴν περὶ τῆς θέσεως τῶν ἀτόμων ἀπέναντι τῆς δημοσίου δικαιοσύνης, τῇ ὕπασχέθην ὅτι θὰ κινήσω πάντα λίθον πρὸς εὐρεσιν καὶ τιμωρίαν τοῦ κακούργου.

— Ναί! εἶπε, μετὰ τινος ἀγρίας ἐντροπῆσεως. Νὰ τὸν ἰδῶ κρεμασμένον, νὰ τραβήξω τὸ σχοινὶ τοῦ, καὶ ὕστερ' ὡς πεθάνω!.

Αὐτὰ γιὰ τὸ Βιζυηνό: τὸν ποιητὴ πού νίκησε τὸν ψυχολόγο, χωρὶς νὰ τοῦ στερήσει κανένα ἀπὸ τὰ νόμιμα δικαιώματά του.

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΑΠΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΕΣ

Ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως «Φέξη» ἐκυκλοφόρησαν στὰ 1910 δύο ἐργασίες τοῦ Ριβὸ (Th. Ribot, 1839 - 1916: ψυχολόγος πρωτοπόρος στὴν πειραματικὴ ψυχολογία), «Αἱ ἀσθένειαι τῆς βουλήσεως» καὶ «Αἱ ἀσθένειαι τῆς προσωπικότητος», μεταφρασμένες ἀπὸ τὴν Πετρούλα Ψηλορείτη (Γαλάτεια Καζαντζάκη) καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γουίλιαμ Τζέιμς (William James, 1842 - 1910: ψυχολόγος καὶ φιλόσοφος ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ «Πραγματισμοῦ» στὴν Ἀμερικὴ) «Ἡ θεωρία τῆς συγκινήσεως» πού ἀποτελεῖ τὸ πέμπτο κεφάλαιο τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ «Βασικὲς ἀρχὲς τῆς Ψυχολογίας», μεταφρασμένο τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἀπὸ τὸ Νίκο Καζαντζάκη καὶ οἱ τρεῖς ἐργασίες εἶναι ψυχολογικοῦ θέματος περιεχομένου, ἀλλὰ ἐκείνης τῆς Ψυχολογίας πού δὲν εἶχε λύσει τίς σχέσεις της μετὰ τὴν φιλοσοφία καὶ τίς φιλοσοφικὰς μεθόδους ἐρευνᾶς τῆς ἐποχῆς γύρω στὰ 1890 - 1900.

Ἔτσι ἀπὸ τὸ 1896, χρόνον θανάτου τοῦ Βιζυηνοῦ, ὡς τὸ μεσοπόλεμο (1928) πού φάνηκαν στὰ ἑλληνικὰ γράμματα οἱ πρῶτες ψυχολογικὲς ἐργασίες τοῦ Ἀγγελου Δόξα (Ν. Ν. Δρακουλίδη), δὲ βλέπω περίπτωσιν Ἑλλήνα λογοτέχνη πού ν' ἀσχολήθηκε μεθοδικὰ μετὰ τὴν ψυχολογία. Μάλιστα γύρω στὰ 1930 μετὰ τὴν ἐντονη χρησιμοποίησιν ἀπὸ τὸ Δρακουλίδη τῆς ψυχολογικῆς στὴν τέχνη¹⁶ γενικεύθηκε σὲ ὅλα τὰ λογοτεχνικὰ περιοδικὰ μιὰ σχετικὴ

συζητήσή του πού άρχισε μέ τόν Τέλλο "Άγγρα. 'Ο πρώτος αντι-μετώπιζε τὸ πρόβλημα τῆς ποίησης ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν ψυχαναλυτικῶν θεωριῶν τοῦ Φρόυντ (Sigmund Freud, 1856 - 1939' αὐστριακὸς νευροψυχίατρος' ὁ ἰδρυτὴς τῆς Ψυχανάλυσης) γιὰ τὴν τέχνη, ἐπιχειροῦσε νέες τομές, προσπαθοῦσε ν' ἀνοίξει τὸ κατὰκλειστο παράθυρο στὸν ψυχισμὸ τοῦ σύγχρονου κόσμου. 'Ο "Άγγρας ξετύλιγε σταθερὰ τίς ἐπίσης ἀξιόλογες ἀπόψεις του μέ κείνο τὸ εἶδος τῆς κριτικῆς μεθόδου, τὸ γνωστὸ καί σήμερα μέ τὸν τίτλο «κριτικὸς ἐμπειρισμός». 'Επιτέλους ἔνας κάποιος πολεμικὸς ὀργασμός, μιὰ σοδαρὴ ἀντιδικία μέσα στὴ νέκρα τοῦ κομπορμιτισμοῦ μιὰ ὑπολογισμὴ διαμάχη. 'Ο διάλογος Δρακουλίδη-Άγγρα σκόρπισε τότε πανικὸ στοὺς νεώτερους, πού μὴ ἔχοντας καθόλου γνώση τῆς εὐρωπαϊκῆς παράδοσης στὴν ψυχολογία (μόνον ὁ Φρόυντ εἶχε ὡς τότε, 1930, τριάντα ὀλόκληρα χρόνια ἐπιστημονικῆς ἐργασίας) εἶδαν στίς νέες μεθόδους ἔρευνας καί πειραματικῆς ἐξακρίδωσης τὴν καταδίκη ἢ τὴ χρεωκοπία τῆς ποίησης¹⁷. 'Απὸ τότε ὅμως σημειώνεται κατὰ τὴ γνώμη μου καί ἡ ἄλλη μεγάλη «στροφή» πού ἀνήκει ὄχι πιά στὴν ποίηση ἀλλὰ στὴ νεώτερη κριτικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα.

Ἀκολουθοῦν στὰ 1935 - 36 οἱ λογοτεχνικὲς ἐργασίες (δοκίμια, ἄρθρα, μελέτες) τοῦ προσεκτικοῦ μελετητῆ τῆς φροῦντιανῆς θεωρίας Κωστῆ Μερανίου, πού εἶναι καί ὁ κυριότερος μεταφραστής, γιὰ τὸ εὐρύτερο κοινὸ στὴν Ἑλλάδα, τοῦ Φρόυντ.

Συμπτωματικὰ ἀλλὰ μέ γνώση τῶν πραγμάτων, ποτὲ συστηματικὰ ἀλλὰ μέ πειθὸ ἀρκετὴ, ἔγραψαν ἄρθρα ἢ μικρὲς δοκιμὲς, ἢ διατύπωσαν ἀπόψεις πάνω σὲ ἐπιμέρους ψυχολογικὰ θέματα (λ.χ. γιὰ τίς συγκινήσεις, τίς αἰσθήσεις, τὰ ἔνστικτα) οἱ λογοτέχνες Κ. Βάρναλης, Μ. Αὐγέρης, Ν. Κατηφόρης, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, Ἀλκῆς Θρύλος, Μ. Καραγάτσης κ.ἄ.

Βέβαια ὁ κ. Ἀνδρέας Ἐμπειρίκος, ποιητὴς τοῦ ὀρθόδοξου ὑπερρεαλισμοῦ, ἀκούγεται κάποτε καί γιὰ φιλόσοφος καί ψυχαναλυτὴς τῆς φροῦντιανῆς σχολῆς¹⁸, ἀλλὰ δὲν εἶδα μέχρι σήμερα πουθενὰ ἔργο του, ἄς τὸ πῶ ψυχολογικὸ, ἄλλο ἀπὸ ἓνα μικρὸ πρόλογο στὸ βιβλίο τῆς Μαρίας Μποναπάρτ¹⁹ «Ἡ λανθάνουσα νεκροφιλία στὸ ἔργο τοῦ Ἐντγερ Πόε», πού ἐκυκλοφόρησε τὸ 1944 ἀπὸ τίς ἐκδόσεις «Κορυδαλλός», σὲ μετάφραση τῆς Ἀλκυ Δρακουλίδη.

ΥΠΕΡΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Στὴν περίπτωσή τώρα τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ πού ἀντλοῦσε τὰ θέματά του ἀπὸ τὴν ψυχολογία τοῦ «ἀσυνείδητου» ἔγινε πιά ὁρατὸ

σὲ ὅλους πῶς ὅταν δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἡ διενέργεια τῆς ποίησης πράξη αἰσθητικὴ καί ψυχολογημένη, δὲν εἶναι, στὴν ἀλληλεπίδρασή τους, τίποτε ἀπὸ τὰ δύο γόνιμο, οὔτε ἡ ποίηση οὔτε ἡ ψυχολογία.

Ὅμως ἔχουμε ὑποχρέωση νὰ σταματήσουμε λίγο γιὰ νὰ δοῦμε τί ἔδωκε ὁρισκόμενους κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τους. Εἶναι ἐνδιαφέρον καί ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ποίηση καί τὴν ψυχολογία, γιὰτὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση μιᾶς παλαιότερης θεωρίας (τῆς θεωρίας τῆς κληρονομικότητας) πού παράσχεσε τὸν Ἐμίλ Ζολὰ πιδὸ πολὺ, λιγότερο τὸν Φλωμπέρ, στὴν ἄγωνα περιπέτεια τοῦ νατουραλισμοῦ, δὲν ἔχουμε ἄλλο παράδειγμα τόσο παραξηγημένης ἀποδοχῆς μιᾶς θεωρίας (τῆς ψυχανάλυσης) ἀπὸ τὴ λογοτεχνία (τὸν ὑπερρεαλισμὸ). Μία λογοτεχνία προσχεδιασμένη στὴν ψυχαναλυτικὴ τυραννία.

Δὲν εἶναι σκοπὸς τῆς λογοτεχνίας ν' ἀποδείχνη θεωρίες, ἐνῶ ἔχει ὑποχρέωση νὰ παρακολουθεῖ τὴν κίνηση τῶν ἰδεῶν, τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν, τὴ διακίνησή τους, γιὰ τὴν ἐνημέρωσή της. Ἐπίσης στίς λειτουργίες τῆς ζωῆς πού περιλαμβάνονται τὰ ψυχικὰ καί τὰ πνευματικὰ φαινόμενα, δὲν μποροῦμε νὰ ἀγνοοῦμε τὰ κοινωνικὰ καί σὰ φαινόμενο τοῦ κοινωνικοῦ μεταπολεμικοῦ σχηματισμοῦ (μετὰ ἀπὸ τὸν α' παγκ. πόλεμο) δεχόμεσθε τὸν ὑπερρεαλισμὸ, ὅπως τέτοιο φαινόμενο τῆς συνταρακτικῆς κοινωνικῆς ἀναταραχῆς πού ἐπικρατεῖ ἀπὸ δύο αἰῶνες τώρα στὴν Εὐρώπη θεωροῦμε τὴν ἐξήγηση (τὴ διατύπωση μιᾶς θεωρίας γιὰ τὴν ἐξήγηση μέ ἐφιαλτικὲς προεκτάσεις) τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὸν Φρόυντ, πού ἐτροφοδότησε γιὰ πολλὸν καιρὸ τὸν ἀρρωστημένο ατομισμὸ τοῦ «εὐρωπαϊκοῦ» ἀνθρώπου. Ἀναπτύσσονται ἡ ψυχανάλυση καί ὁ ὑπερρεαλισμὸς σὲ μιὰ περιοχὴ ἀπροσδιοριστίας²⁰ (νὰ τὸ ἔδαφός τους) ἀντίθετα ἀπὸ τὴ γιγάντια πορεία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν πού ἔθρεψαν τὸ δικό τους πεδίο μέ διαλεκτικὸ ὄλικὸ, ὅπως εἶναι ὅλες αὐτὲς οἱ λίγο-πολὺ πληροφοριακὰ γνωστὲς θεωρίες, οἱ θέσεις καί ἀντιθέσεις, τῆς σχετικότητας, τῆς συμπληρωματικότητας, τῆς μεταστοιχείωσης, τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ὕλης ἀπὸ συστατικὰ μέρη χωρὶς διαστάσεις, τῆς ὕλης μέ τὴν πολύπλοκη δομὴ ἢ μιᾶς ὕλης μόνον γιὰ ἄλλα ὅσα ὑπάρχουν πολὺμορφα καί ὅμως ὅλα τους ἴδια κ.ἄ. Σφηνωμένοι, ὁ ὑπερρεαλιστὴς καί ὁ ψυχαναλυτὴς, στίς σύγχρονες κοινωνίες, δὲ μᾶς δίνουν τὴν εἰκόνα τῆς ἀνοδικῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διατυπώνουν ἀπόψεις καί κατασκευάζουν μορφές, πού δημιουργοῦν ἐντυπώσεις αὐτοματισμοῦ, αὐθορμητισμοῦ, πρωτογονισμοῦ· κι αὐτὰ τὰ τελευταῖα ὅταν γίνονται μέθοδος ζωῆς ἀδυνατίζουν τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν ἀτόμων καί τῶν κοινωνιῶν.

Ἡ ἱστορία πού περιγράφουμε εἶναι ἔργο κυρίως τοῦ Ἀντρέ

Μπρετόν: ²¹ «Με τις υπερρεαλιστικές εικόνες συμβαίνει, ότι και με τις εικόνες τις οποίες δημιουργεί το κάπνισμα του όπιου· ο άνθρωπος δέν τις αναπολεί πιά, άλλ' αυτές του προσφέρονται, αὐθόρμητα, δεσποτικά».

Με κάποια διενέργεια μέσα στον άνθρωπο πού θά ἔχει τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ όπιου, καλεῖ, πρὶν σαράντα χρόνια, τοὺς πιστοὺς μιᾶς νέας ἀλλαγῆς τοῦ κόσμου. Γιὰ τήν ἐκρηκτικὴ ἐπαφὴ τοῦ πνεύματος μετὰ τήν πραγματικότητα δὲ βοηθοῦσε ὁ «δυναστικός» ρασιοναλισμός. Χτυποῦν λοιπὸν οἱ υπερρεαλιστὲς τὶς «διαλυτικὲς» ὁμοιορροπίας τους

«γιὰ νὰ κόψουν
τοὺς μικροὺς τρόπους
τῶν θρεμμένων ἀπ' τοὺς ἴδιους των ἑαυτοὺς
γιγάντων»,

καθὼς λέει στὰ «ζωγραφισμένα λόγια» του ὁ «προπολεμικός», σουρρεαλιστής, Ἐλνῶρ (Paul Eluard), ἐνῶ ὁ ἴδιος αὐτὸς ποιητής, ὁ ἀγωνιστής ποιητής, μᾶς ὁμολογεῖ ἀργότερα, μετὰ τὸ μαχητικὸ ἀντιστασιακὸ ἔργο του, πῶς δὲ γνωρίζει: ἀγωνιζόμενο ἄνθρωπο πού νὰ τὸν ἐβλάψει ἡ γενικὴ λογικὴ. Ἔτσι: γιὰ πολλὰ χρόνια ὑπερρεαλισμὸς καὶ φροῦδικὲς θεωρίες ἀποτελοῦν τήν ἀντεπαναστατικὴ στροφὴ τῆς νεώτερης ἀστικῆς τέχνης καὶ ἐπιστήμης τῆς ψυχικῆς (καθὼς τήν ὀρίσαμε) ζωῆς, σὲ ἀπόλυτη συνάρτηση μετὰ τήν πορεία, τήν ἀπελπισμένη πορεία τῆς Εὐρώπης τοῦ μεσοπόλεμου. Μάλιστα ἐξηγοῦν καὶ οἱ δύο τήν εὐρωπαϊκὴ ἐκείνη ἐποχὴ καὶ τήν ἐξηγοῦν μετὰ τήν ἀληθινὴ νοημοσύνη «τῶν λύκων πού τοὺς προσελκύουν μετὰ καθρέφτες ἀπὸ χιόνι», γιὰ νὰ θυμηθῶ μιὰ ἀρκετὰ «συνειδητὴ» φράση τοῦ ὑποσυνειδησιακοῦ διακηρυξία κ. Ἀντρέ Μπρετόν.

Μεσοπόλεμος, 1918 - 1939· μέρες καὶ χρόνια μετὰ πολλὰ σκοτάδια. Τότε πού οἱ πάντοτε σὲ ἀφθονία εὐρωπαϊκὲς «ἀξίες», καὶ μαζί τους ὁ υπερρεαλισμὸς καὶ ἡ ψυχανάλυση, συνυπογράφουν τὸ συμβόλαιον τῆς χρεωκοπίας τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ἀνίκανου γι' ἄλλη μιὰ φορὰ νὰ ἐλευθερώσει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὶς ἀνάγκες του. Ἡ συσσώρευσή τους γίνηκε ἄλυτο πρόβλημα καὶ νέα συντέλεια ξέσπασε, πρὶν καλὰ - καλὰ συνέλθει ὁ κόσμος ἀπὸ τήν ἄλλη ἐκείνη τοῦ α' παγκ. πολέμου.

Ἐκίνα κατὰ κάποιο τρόπο γνωστὸ τὸ ἔδαφος, γιὰ νὰ τοποθετήσω τώρα τοὺς πρωταγωνιστές.

ΑΠΟΛΛΙΝΑΪΡ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ

Ὁ Γκιγιὼμ Ἀπολλιναιρ ²² πεθαίνει στὰ 1918 στὸ Παρίσι.

ἀπὸ τὶς πληγὲς πού τοῦ ἄφησε ὁ πόλεμος. Εἶναι ὁ γόνιμος ἐφευρέτης καὶ δυναμικὸς φορέας τῶν νέων ἰδεῶν· γράφει μανιφέστο-πρόγραμμα γιὰ τὶς μοντέρνες τάσεις· χρησιμοποιοῦν πρῶτος τὸν ὄρο «υπερρεαλισμὸς» καὶ τὸ πιὸ παράδοξο: πρωτεργάτης τοῦ υπερρεαλισμοῦ, πρὶν προφτάσει νὰ γίνηι ὁ ἴδιος υπερρεαλιστής. Μάλιστα γιὰ νὰ εἶναι ὁ Ἀπολλιναιρ ὁ προικισμένος ποιητής πού ἔκλεινε μέσα του δέκα τοῦλάχιστο ποιητὲς, δέν τὸν ἔφτασε κανεὶς στίς ἐπιτεῦξεις του, κανεὶς θέλω νὰ πῶ ἀπὸ τοὺς υπερρεαλιστὲς πού ἀναδείχτηκαν μετὰ ἀπὸ τὸ θάνατό του. Μερικὰ ὀνόματα: Μπρετόν, Ἐλνῶρ, Σουπῶ, Ντεσνός, Κοκτώ, Ἀραγκόν, Ρεδερντύ. Σὲ ὅλους τούτους δέν ὑπάρχει υπερρεαλιστικὴ ποικιλία, πού νὰ μὴ θρίσκεται σὰν δλοκληρωμένη ποιητικὴ διάθεση στὸ ἔργο τοῦ Ἀπολλιναιρ. Πεθαίνει πάνω στὴν ἀκμὴ του, γι' αὐτὸ ἴσως κληροδοτεῖ στοὺς ποιητὲς τήν πιὸ τραγικὴ κραυγὴ πού ἀκούστηκε ἀπὸ στόμα πού ἤξερε νὰ διευκρινίζει τήν ἀλήθεια, ἔτσι, καθὼς ἀντίκρυζε τήν εὐρωπαϊκὴ ἄδυσσο. «Ἀρχίστε νὰ γράφετε, ὅτι σᾶς κατέβει, μιὰ ὁποιαδήποτε φράση, καὶ τραβήχτε τὸ δρόμο σας». Ἀπὸ τότε ὡς σήμερα δὲ γίνεται τίποτε ἢ σχεδὸν τίποτε διαφορετικὸ ²³. Ἐνῶ ἡ ποίηση τοῦ Ἀπολλιναιρ εἶναι ἡ πάλιν μετὰ τὸ δαίμονα· μοιάζει μετὰ τὶς ἴδιες κείνες μέρες τῆς ἀνθρωποσφαγῆς τοῦ 14 πού καίγονται σὰν πυροτέχνημα καὶ ἀφήνουν σὲ ὅλους τὴ φριχτὴ ἀνάμνησή τους.

Στὴ Ζυρίχη ἀπὸ τὸ 1916 ὁ Τριστάν Τζαρά ²⁴ ἰδρύει τὸ ντανταϊσμὸ, γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ στὸ Παρίσι τὸ 1919. Εἶναι dada μιὰ λέξη κενή, χωρὶς νόημα, ὅπως κενὴ καὶ χωρὶς νόημα κατάντησε καὶ ἡ ζωὴ τοῦ εὐρωπαίου μετὰ τὸν α' κιόλας παγκόσμιον πόλεμον. Τὸ ψυχολογικὸ ὑπόβαθρον φλέγεται κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὴν ἄρνηση, τὴν ἀνατροπὴ, τὸν ἐξωφρενισμό. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ πρόβλημα δὲ θρίσκεται στὸ φιλολογικὸ χαλασμό. Οὕτε εἶναι οἱ δορυγεῖς τοῦ πρωτόγονου ἐνστίχου πού ἀκούγονται μέσα ἀπὸ ὅλα, κάτω ἀπὸ ὅλα. Ὁχι βέβαια! Δὲ διαμαρτύρεται καταπιεσμένη ἡ σεξουαλικὴ λιμπίντο ²⁵. Ἡ ἀκοὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν ὑποφέρει βαρὶ καὶ πέφτει σὲ παραισθήσεις· καὶ τὸ «σωτήριον ἔτος» τοῦ δλοκληρωτικοῦ ξεσπάσματος φτάνει. Εἶναι τὸ 1924 πού ὁ Μπρετόν μετὰ τὸ μανιφέστο του δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ ἐξαπολυθοῦν μετὰ μανία τὰ καταπιεσμένα ἐνστικτα (ἔτσι νομίζουν οἱ διάφοροι ὁπαδοί)· γιὰ νὰ γίνουν ἡ σωστὴ τέχνη· ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ γίνουν· ἀρκεῖ ὅμως αὐτὸ πού θὰ προκύψει εἴτε ἀπὸ τὴ δημιουργία εἴτε ἀπὸ τὴν ἄρνησή της νὰ εἶναι ἀρκετὰ ἀποτελεσματικὸ καὶ δραστικὸ. Ἐνῶς ὁ σκοπός, νὰ σπάσουν τὰ καλούπια. Ὁχι μόνον κάτω ἢ παράδοση, ὅπως κατάλαβαν τότε τὸ κίνημα μερικοὶ στὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ κάτω ὅλα: «Ὁχι πιά ζωγράφοι, ὄχι πιά λογοτέχνες, ὄχι πιά μουσικοί,

όχι πιά γλύπτες, όχι πιά θρησκειές, όχι πιά αντιδραστικοί, βασι-
 λικοί, ιμπεριαλιστές, αναρχικοί, σοσιαλιστές, μπολσεβίκοι, προλε-
 τάριοι, όχι πιά δημοκράτες, άστοί, άριστοκράτες, όχι πιά στρα-
 τοί, άστυνομία, πατριδες, επιτέλους φτάνουν πιά όλες αυτές οι
 ήλιθιότητες, τίποτε πιά, τίποτε...». Να μείνουν μόνον οι υπερρε-
 αλιστές για ν' αλλάξουν τον κόσμο... Και τὸ πίστευαν· και περι-
 μεναν μετὰ τὸν καταποντισμὸ τῶν πάντων, ν' ανοίξει ὁ δρό-
 μος γιὰ τὸ καινούριο. Καὶ τὸ καινούριο ἦρθε· καὶ ἦρθε — τὸ βλέ-
 πουμε ἀρκετὰ ὅσοι ζήσαμε τὴ β' παγκ. σύρραξη, τὸ ξέρουμε μάλ-
 λον καλὰ, τὸ ζοῦμε πάντως κάθε μέρα — πὶδ σάπιο· πὶδ ἡλί-
 θιο· ἦρθε τὸ καινούριο πὶδ γελοῖο. Μερικὰ ὀνόματα, ὀρισμένα
 ἔργα, τὸ θέαμα μιᾶς φαντασμαγορίας, δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ δημιουρ-
 γήσουν ἀκτινοβολία. Τί γνωρίζουν λ.χ. οἱ λαοὶ ποὺ ὑποτίθεται
 πὼς πρέπει κατὰ κάποιο τρόπο νὰ συμμετέχουν στὴν κουλτούρα
 τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὰ ὀνόματα ἢ τὰ ἔργα τῶν ὄσων ἀνάφερα πὶδ
 πάνω ἢ τῶν Ζὺλ Συπερβιέλ, Σαιν Ζαν Πέρς, Ροζέ Βιτράκ, Ζαν
 Ζουβ, Λεδὸν Πῶλ Φάργκ, ποὺ ἔγραψαν δεκάδες βιβλία ἐπηρεα-
 σμένοι ἀπὸ τὸν υπερρεαλισμὸ! Εἶναι ζήτημα ἂν κοντὰ στὸν Πι-
 κασσὸ ποὺ τὸ ζωγραφικὸ ἔργο του ἀνήκει σὲ ποιχίλες σχολῆς
 (κυβισμὸ, γτανταῖσμὸ, υπερρεαλισμὸ κ.ά.), θὰ μείνει τελικὰ κάτι
 ἀπὸ τὸν Μπρετόν, ποὺ εἶναι κυρίως στοχαστὴς καὶ δημιουργήτης
 καὶ ὄχι καλλιτέχνης. Μὰ καὶ ὁ στοχασμὸς εἶναι κάτι σχετικὸ —
 δὲν ἐξαιροῦνται οὔτε οἱ «ὀριακοὶ» δημιουργοὶ ποὺ μᾶς ἀφῆσαν
 επιτέλους ἱστορικὰ σημάδια τοῦ ἀναγνωρισμοῦ μας· πὼς εἴμαστε
 δηλαδὴ ἀνθρώπινα ὄντα — καὶ ὅ,τι ἀξίζει ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ποὺ
 ἀσκεῖ εἶναι ἀσφαλῶς τί ἔγινε στὴν πράξη. Κάτι ἔγινε· δημιουρ-
 γήθηκε ἓνα μεγάλο πάθος γιὰ ἀλλαγὴ. Ὅ,τι εἶχε σχῆμα, μορφή,
 ὅ,τι εἶναι πραγματικότητα, τὸ κάθε τι ποὺ θυμίζει μυαλὸ ἢ λο-
 γισμὸ, θὰ ἐξαφανιζόταν. Δὲ θὰ ἐξαφανιζόταν ἀκριβῶς. Θὰ γινόταν
 ὅμως ἔτσι ποὺ νὰ μὴ φαίνεται, ἔτσι ποὺ νὰ ὑπάρχει καὶ νὰ μὴ
 βλέπεται, νὰ μὴν ἀκούγεται πιά, κουκουλωμένο κάτω ἀπὸ τὶς λα-
 χὲς τῶν ὀπαδῶν. Τὸ υπερρεαλιστικὸ κίνημα πέτυχε τὸ 1923, ὅταν
 μερικοὶ ντανταῖστὲς ἀκολούθησαν τὸν τρομερὸ δημιουργὸ Μπρετόν
 στὶς ἐξορμήσεις του «γιὰ ν' αλλάξει τὸ καθεστῶς στὴ ζωὴ τῶν
 ἀνθρώπων». Μὰ οἱ διαταγὲς ἀλλιῶς δόθηκαν καὶ (πολὺ φυσικὸ
 ἄλλωστε στὸν υπερρεαλισμὸ) διαφορετικὰ ἀκούστηκαν. Συγκε-
 κριμένα, ἡ Βαστίλη, ποὺ ἔπρεπε ν' ἀνατινάξουν (κάτι ξέρουμε ἀπὸ
 τὴν ἱστορίαν της οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης) δὲ ὀρισκόταν ἐκεῖ... Ὁ
 γαλλικὸς λαὸς ποὺ ὁ Μπρετόν ὑποτίθεται ἦταν πνευματικὸς του
 ἡγέτης δὲν εἶχε προβλήματα. Πάντως ἀνακάλυψαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς
 νέας τέχνης πὼς ἡ Βαστίλη ὀρισκόταν επιτέλους ἐκεῖ... Τοὺς πε-
 ρίμενε μέσα τους. «Δὲν κάνω συλλογισμοὺς, ἐξηγῶ τὴν ἀγωνία

μου». «Εἶμαι διχασμένος». Μέσα μου. Μέσα μας. Μέσα σὲ κάθε
 ἄνθρωπο ὑπάρχει μιὰ Βαστίλη· αὐτὸ ποὺ τὸν διχάζει εἶναι ὁ
 ἴδιος ὁ ἑαυτὸς του· εἶναι τὸ Κράτος τοῦ Νοῦ. Ἔδωσαν ἐναντία
 στὴ Λογικὴ μιὰ μάχη ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὴν κλινικὴ ψυχολογία
 (τὴν ψυχοπαθολογία)· καὶ ἐπηρέασαν γενικὰ τὰ γράμματα καὶ
 τὶς τέχνες στὸ δυτικὸ κόσμῳ, τόσο, ποὺ ἀκόμη διακρίνεται ἡ τοτινὴ
 ἐπήρεια τους²⁶. Τελικὰ ὑπόκυψαν κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς χωρὶς
 οὐσιαστικὸς στόχους ἰδεολογίας τους.

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ

Στὴ βάση τῶν ἐπιχειρημάτων ποὺ ἀρνοῦνται τὴν υπερρεαλι-
 στικὴ θεωρίαν τοῦ «ἀσυνείδητου», βρίσκεται ὄχι μιὰ ἄλλη θεωρία
 ἢ ἓνας καινούριος-ισμὸς, ἀλλὰ ἡ ψυχολογικὴ ἀρχὴ (δὲ λέω νό-
 μος), ὅτι ἡ ἐμπνευση (inspiration) εἶναι ἓνα ὑποπροῖδὸν τῆς νοη-
 τικῆς λειτουργίας. Ἐμπνευση, λοιπόν, φαντασία, πρωτότυπος στο-
 χασμὸς, ιδέες, προϋποθέτουν τὴ νόηση. Εἶναι στιγμὴ μέσα στὴ
 συνείδηση, ἡ στιγμὴ τῆς δημιουργίας. Ἔργο τοῦ «ἐν ἐργηγόρσει»
 ἀνθρώπου θέλει τὸ δημιούργημα. Κάθε ἀπόκλιση ἀποδαίνει μοι-
 راία γιὰ τὸν ποιητὴ. Ἐνα παράδειγμα μὲ τρεῖς ἀπὸ τοὺς πρω-
 ταγωνιστὰς τοῦ παλιοῦ (1930 - 1940) ποιητικοῦ κλίματος. Ὁ
 Ἄ. Ἐμπεριρικός θὰ σκορπίσει στὴν «Ἐνδοχώρα» (1945) στίχους-
 σπέρματα γιὰ τὴ θάλασσα τοῦ Αἰγαίου. Εἶναι, ὁ Ἐμπεριρικός, ὁ
 ἀδιαφιλονίκητος ὀρθόδοξος τῆς θεωρίας τοῦ «ἀσυνείδητου» καὶ
 τοῦ υπερρεαλισμοῦ. Ὁ Ὀδ. Ἐλύτης ξέρει νὰ τρυγᾷ στίς πὶδ
 τοῦ καθαροῦ περιοχὲς τῶν-ισμῶν. Μὲ πρότυπό του τὸν Ἐλύτη καὶ
 λιγότερο τὸν Ρενέ Σάρ, θὰ δώσει ὄχι μόνον στίχους, ἀλλὰ ὀρι-
 σμένα ποιήματα, στοὺς «Προσανατολισμοὺς» (1940), γιὰ τὸ Ἄρ-
 χιπέλαγος. Ὅμως αὐτὸς ποὺ θὰ δέσει βαθιὰ ἔργο καὶ χῶρο, τὸν
 ποιητικὸ του λόγο καὶ τὴν ἐλληνικὴ θάλασσα, εἶναι ἀναμφισβή-
 τητα ὁ Γ. Σεφέρης. Πὶδ διεισδυτικὸς ἀπὸ τοὺς δύο ἄλλους, ὑπο-
 λόγισε στὴν ἀξία τοῦ δεσέματος ποὺ λέω· ἐπίασε οὐσίε. Ἀποτέ-
 λεσμα ὀλοφάνερο σήμερα: Ἐχασαν πολὺ ἀπὸ καθολικότητα καὶ
 διάρκειαν μπλεγμένοι στοὺς διάφορους-ισμοὺς οἱ δύο πρῶτοι, γιὰ
 νὰ κερδίσαι εὐρύτερα ὁ μέσα στὸν ἐλληνικὸ (τούτῃ τὴ θάλασσα
 μὲ τὰ χίλια νησιά) χῶρο ποιητῆς τῶν «καταστρωμάτων».

Οἱ γραμμὲς αὐτὲς συνοψίζουν γενικὰ τὸ εὖρος καὶ τὸ ὕψος
 ἐνὸς στόχου τῶν ποιητῶν ποὺ ἀνάφερα. Βλέπουμε ν' ἀξιολογοῦνται
 ποιητικὰ ἀπὸ μόνονι τους, ἀνάλογα δηλαδὴ μὲ τὴν ἀπόσταση ποὺ
 στάθηκε ὁ καθένας, σὰν ὅρισε τὴ θέση του ἀπέναντι στὴ συνείδηση
 αὐτοῦ ποὺ εἶναι ἡ ποίηση.

Ἀκόμη καὶ σήμερα συνηθίζουν πολλοὶ νὰ ὀνομάζουν τὴν ἐ-

ποχή «μετασurreαλιστική». Δίνουν οι άνθρωποι σημασία στους -ισμούς, και είναι φυσικό να ξαφνιάζονται όταν βρεθούν μπροστά στο γνήσιο έργο, που έρχεται συνήθως μαζί με κάποιον έξω από σχολές. Θέλω να πω πως δεν είναι η εισβολή στη χώρα μας του «ξένου χρόνου» που έφερε τη μεταπολεμική αλλαγή στα ποιητικά μας πράγματα, αλλά η διαλεκτική ανάπτυξη από αυτόχρονες, θεμελιακές ενέργειες. Δε νομίζω επίσης πως διευκρινίστηκε σωστά το φαινόμενο του υπερρεαλιστικού κινήματος. Οι εισηγητές του στην Ελλάδα, μερικοί ντεκαντάνς ή θιασώτες του φασισμού, το ψεύτισαν όσο μπορούσαν, παρουσιάζοντάς το σαν μια κίνηση φαντασμαγορίας και εκπλήξεων με απροσδιόριστους προσανατολισμούς, ή το περιόρισαν στις κλειστές καλλιτεχνικές τους επιδιώξεις. Ένω είναι γνωστό λ.χ. πως πολλοί από τους δπαδούς του, όπως ο Έλνιάρ και ο Άραγκόν, γίνθηκαν μέλη του Κ. Κ. της Γαλλίας, κι αυτό σημαίνει ασφαλώς πολλά. Είχε ο υπερρεαλισμός τους πλατιούς στόχους, ανεξάρτητα από το τίποτα ή το σχεδόν τίποτα που πέτυχε στον ευρύτερο τομέα. Δεν έγινε σύνθημα, δεν έφερε μηνύματα μεταξύ των ανθρώπων, όπως τουτο κατορθώθηκε από το ρομαντισμό του περασμένου αιώνα: ποιητικό κίνημα, κίνημα στις τέχνες, σύνθημα και επανάσταση. Έντούτοις μπήκε δικαιοματικά και ο υπερρεαλισμός στον κοινό χώρο των ανθρώπινων επιτευγμάτων. Δεν μπορούσε να γίνει αλλιώς. Είναι ένα γνώρισμα της αρχής του αιώνα μας. Οι άνθρωποι θέδαια που συνταύτισαν τ' όνομά τους με την υπερρεαλιστική ενέργεια ακριβώς γιατί μπήκαν σ' ένα συμβατικό χώρο, σ' ένα τεχνητό κλίμα²⁷, που απαιτούσε εξαιρετικές ικανότητες για να δηλωθεί και να γίνει θεατή ή προσωπικότητά τους, άρχισαν να καταδροχθίζε ο ένας τις σάρκες του άλλου και από αυτή τη συνήθεια ν' αποχτούν όλοι τους τον ίδιο ποιητικό οργανισμό, το ίδιο σχεδόν πρόσωπο και φυσικά το ίδιο ποιητικό ύφος, τόσο, που ήρθε σαν φυσική συνέπεια πια να εκτιμούνται τόσο λίγο μεταξύ τους, αλλά και μεταξύ των κοινωνιών που εμφανίστηκαν.

ΔΥΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Οι σουρρεαλιστές ήταν κάτι σαν τους σοφιστές;

Ήταν και δεν ήταν κάτι σαν τους σοφιστές. Οι σοφιστές²⁸ είχαν να κάμουν με τη γνώση, με τη σοφία, οι σουρρεαλιστές με το λογικό και το άλογο (irrationale). Το όνομά τους πάντως θυμίζει τους μεταφυσικούς του 18ου αιώνα, που πιο ξύπνιος, φαίνεται, από το δικό μας, περιφρονούσε κάθε ιδέα μεταφυσική (σαν το σημερινό «αυθόρμητο») και θεωρούσε τη λέξη αυτή μια βαριά

δυσία για τον άνθρωπο. Όλων αυτών των -ισμών υπάρχουν και στις μέρες μας κληρονόμοι που καλλιεργούν στην ποίηση τον άγνωστισμό ή την κενή μεταφυσική, που δε φρονηματίζουν δυστυχώς τους λύκους (ξαναθυμάμαι τον Μπρετόν) τους χτεσινούς και τους σημερινούς.

Τώρα γεννιέται το άλλο ερώτημα: που είχε φτάσει ο Φρόντ ως τα 1924 που φάνηκε η «Διακήρυξη του υπερρεαλισμού» του Μπρετόν;

Ο Φρόντ ως την ημέρα που ο υπερρεαλισμός έγινε κίνημα είχε πραγματοποιήσει: δλόκληρο σχεδόν το ψυχαναλυτικό έργο του και είχε πραγματοποιηθεί επίσης η διαφοροποίηση της θεωρίας και των μεθόδων της από τις Σχολές του Άντλερ²⁹ και του Γιούνγκ³⁰. Είναι γνωστό πως εκείνοι που υποδέχτηκαν στο Παρίσι την ψυχανάλυση δεν ήταν οι επιστήμονες, αλλά οι διάφοροι υπερρεαλιστές: ποιητές, ζωγράφοι, καλλιτέχνες. Όσο κι αν αυτό δεν ικανοποίησε καθόλου τον Φρόντ. Βεβαιωμένο από τα γεγονότα κι από το ίδιο το έργο του. Βεβαιωμένο ακόμη από τη μεταχείριση που έκανε, την κακή μεταχείριση, ή ψυχανάλυση, στην υπερρεαλιστική σχολή και τους δπαδούς της, παρά το γεγονός ότι το φροϋδικό «ύποσυνείδητο» ήταν το λάβαρο που ανέμιζε από την πρώτη στιγμή ή σουρρεαλιστική ανταρσία.

Ο ΑΥΘΟΡΜΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΤΟΥ

Ο μόνος κερδιαμένος της εποχής εκείνης στάθηκε ο αυτοματισμός, που για τις μέρες μας άλλαξε προσωπείο και έγινε αυθορμητισμός. Όλα στην εποχή μας πρέπει να έχουν αυθορμητισμό. Μια δόση έστω αυθορμητισμού. Για αυθορμητισμό μιλούν οι κριτικοί και αυθορμητισμό παράγουν οι σουρρεα - και μετασurreα - λιστές. Αποπειραθήτε να μιλήσετε σήμερα κατά του πανίσχυρου αυθορμητισμού. Κινδυνεύετε! Ο αυθορμητισμός είναι ο νικητής του σημερινού κόσμου, αλλά δεν παύει γι' αυτό ν' αποτελεί σπουδαίο ψυχολογικό φαινόμενο (με δλοφάνερες τις αδυναμίες του: ή τρέλα που τους πιάνει για την όμορφη ένδς σίχου, σαν το λιοντάρι: που το φάγανε οι ψείρες και, πως αλλιώς να κάνει, θαυμάζει την... ούρα του, δηλ ή ποίηση!) και ή προσεχτική μελέτη του μάς πείθει πως γρήγορα θα λήξει ή βασιλεία του. Όπως δεν παύει να είναι ο αυθορμητισμός αυτός μια ύποπτη θεωρία. Μέθοδος των πονηρών καιρών. Και θα εξηγηθούμε γιατί. Γεννάει τη σύγχυση για το αληθινό έργο τέχνης, εκμεταλλεύεται τη σύγχυνειά του με τη λεπτή διεργασία του αισθήματος μέσα στον καλλιτέχνη, στον ποιητή, διαστρέφει τη σωστή έννοια της ατομικής

ἐλευθερίας γιατί κατάφερε νὰ τῆς μοιάζει, ἔστησε παγίδες καὶ στὰ πιὸ προοδευτικὰ στοιχεῖα τῆς λογοτεχνίας μας, συγχέεται μὲ τὸ πηγαῖο πού ἀναδύεται ἀπὸ τὸν ποιητὴ, μεταθέτει καὶ αὐτὸς γι' ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ ἀνθρώπινο πρόβλημα. Δὲν πρόκειται βέβαια γιὰ τὸν αὐθορμητισμὸ τῶν ἀπλῶν στὴν ψυχὴ ἀνθρώπων. Ὁ αὐθορμητισμὸς πού ἔγινε ἀμφίβολη «μέθοδος» στὶς τέχνες καὶ στὰ γράμματα εἶναι ὁ κατηγορούμενος· καὶ μαζί του ὅσοι προσπαθοῦν νὰ παρασύρουν σήμερα τὴ λογοτεχνία μας στὶς κακοτοπιές πού ἐδημιούργησε ἡ γνωστὴ ἀντεπανάσταση.

Ὅσο γιὰ τὸν ἔξω κόσμος, δὲ θεωρῶ ἄσκοπο νὰ προσθέσω πὼς μόνο οἱ διαλεκτικοὶ ἐπιστήμονες δὲν ἔπασαν στὴν ἐποχὴ μας στὴν παγίδα τῆς θεωρίας τοῦ «αὐθορμητισμοῦ» πού ἔλαβε τεράστιες διαστάσεις καὶ εἶναι πιὰ γνωστὰ σὲ ὅλους μας τὰ ἔργα τους.

Ἐδῶ θέλει κάτι ἄλλο προσοχὴ: τί θὰ τὴν κάνουν τελικὰ, μιὰ τέτοια γνώση; γιατί ἡ ζωὴ βεβαιωνόμαστε — εἶναι ἐναντίον ἐκείνων πού μετατρέπουν τὴ γνώση σὲ δύναμη.

ΑΜΟΡΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ

Τὸν ὅδιο περίπου καιρὸ μὲ τὴν ψυχανάλυση δυναμώνει στὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία καὶ μιὰ μὲ φιλοσοφικὴ προέλευση θεωρία πού πρωτοφάνηκε στὰ χρόνια τοῦ Νίτσε, ὁ ἀμ ο ρ α λ ι σ μ ὸς, πού σημαίνει τὴ μὴ παραδοχὴ τῆς ἠθικῆς καὶ σὰ συνέχειά της καὶ τῆς ἀνηθικότητας, ἀφοῦ ἡ ἠθικὴ ὑπάρχει: σὰν πίστη, μιὰ πίστη πού δὲν ἔχει ἐπίσης καμιά ἀντικειμενικὴ καὶ καθολικὴ θεμελίωση. Ὁ ἀμοραλισμὸς, πού φανερώνεται ἀκόμη καὶ σήμερα στὴ λογοτεχνία μας³¹, δυνάμωσε στὴν Εὐρώπη (αὐτὸ κυρίως ἐνδιαφέρει τὴν ἀποψή μας) μὲ τὶς διάφορες ἐρμηνείες πού ἔδωσε γιὰ τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ, γιὰ τὶς ἀνάγκες καὶ τὰ ἐνστικτα, ἡ ψυχανάλυση τοῦ Φρόυντ. Τὰ περιγράμματα ὅμως τοῦ ἀμοραλισμοῦ στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία εἶναι μᾶλλον ἀδύνατα. Σχεδὸν ἀνύπαρχτα. Δὲν ἔχουμε δηλαδὴ ἔργο μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ γνῶρισμά του τὸν ἀμοραλισμὸ. Αὐτὸ δὲν ἔβλαψε τὴ λογοτεχνία μας.

Υπάρχουν πολλοὶ πού ἐπικαλοῦνται ψυχολογικὲς ἐρμηνείες τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς ὑπερβατικὲς, μεταφυσικὲς καὶ ἄλλες παρόμοιες. Λένε γνῶμες, μεγάλες γνῶμες, σὰν τὶς ἀστραφτερὲς λεωφόρους. "Ἄς λένε. Τώρα ἡ γνῶμη τοῦ ἐνὸς θὰ δώσει τὴ θέση της γιὰ λίγο (μὲ τὴν ἄδεια τοῦ ἀναγνώστη βέβαια) στὴν ἐπιστημονικὴ γνώση, γιὰ νὰ δοῦμε μαζί κάποιες νέες τάσεις τοῦ καιροῦ μας. Ἔτσι καὶ ἡ κριτικὴ τῆς θεωρίας καὶ τῶν μεθόδων τῆς ψυχανάλυσης, θὰ εἶναι μιὰ εὐκαιρία γιὰ νὰ συγκρίνουμε τὰ παλιὰ μὲ τὰ νέα. Ἀλλὰ θὰ λέγαμε γιὰ νὰ κρίνουμε καὶ νὰ συγκρί-

νουμε τὶς ζωντανὲς καὶ προοδευτικὲς τάσεις τοῦ καιροῦ μας μὲ τὶς ἐπίμονες ἀπόψεις μερικῶν ἀρρωστημένων ἰδιοσυγκρασιῶν, πού μὴ τὴν ἀλήθεια δὲ θὰ μᾶς ἀπασχολοῦσαν οἱ ιδέες τους, ἂν δὲν ἔπαιζαν οἱ ἴδιοι οἱ φορεῖς τους τὸ ρόλο τῶν προδρόμων καὶ τῶν τολμηρῶν. Μετὰ ἡ πορεία θὰ συνεχιστεῖ ἐπίμονη καὶ σταθερὴ. Χωρὶς τέρμα. «Δὲν πρέπει, μᾶς λέει στὴ μελέτη του γιὰ τὸν «Εὐρωπαϊκὸ ρεαλισμὸ», ἔνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους διαλεκτικούς τῆς ἐποχῆς, ὁ Γκεδργκ Λούκατς³², ν' ἀλλάξουν μονάχα οἱ ἀντιλήψεις, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ὁ συγκινησιακὸς κόσμος τῶν ἀνθρώπων. Οἱ πιὸ ἀποτελεσματικοὶ κήρυκες τῶν καινούριων, τῶν ἀπελευθερωτικῶν, τῶν δημοκρατικῶν αἰσθημάτων εἶναι οἱ λογοτέχνες».

ΓΙΑ ΕΝΑ ΝΕΟ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟ

Ὁ Γ. Λούκατς καὶ πολλοὶ ἄλλοι μὲ τὸν τρόπο του, πολλοὶ ἄλλοι στὸ εἶδος του, βοηθοῦν, μεθοδικά, νὰ προχωρήσουμε πέρα ἀπὸ τὰ λογοκρατικὰ κατασκευάσματα τῆς παρακμασμένης λογοτεχνίας, θέτοντας μάλιστα ἕνα σοβαρὸ ψυχολογικὸ πρόβλημα στοὺς συγγραφεῖς: ν' ἀλλάξουν ὁλόκληρο τὸν συγκινησιακὸν κόσμον τῶν ἀνθρώπων.

Δὲ γνωρίζω σήμερα ὠραιότερο ἔργο!

Υπάρχουν ἀσφαλῶς πολλοὶ ἄγνωστοι κόσμοι μέσα μας, πολλοὶ ἀκόμη ἀνθρώποι γύρω μας, πού περιμένουν. Κάπου καὶ, μέσα καὶ, στὸν ἀνθρώπου πού λέμε, γεννιέται καὶ ὁ νέος ἀνθρωπολογικὸς προβληματισμὸς³³.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ἡ ἀνάγκη ποὺ σπρώχνει πολλοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμά-
των μας, νὰ γνωρίσουν πὶδ μεθοδικὰ τοὺς τρόπους καὶ τὰ μυστικά
τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, τοὺς κάνει ν' ἀναζητήσουν τὴν ψυχολογικὴ
γνώση πὶδ πέρα, ἀλλὰ ἀσφαλέστερα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐμπει-
ρία τους: κατὶ τὸ ἄξιο προσοχῆς, γόνιμο καὶ δημιουργικὸ, ὑπάρ-
χει πάντοτε καὶ στὴν ἄλλη ἐκείνη περιοχὴ, τῆς ἐπιστήμης, ποὺ
λέγεται ψυχολογία. Στὴν ψυχολογία ὅλα εἶναι συνυφασμένα μὲ
τὸ «ἐ γ ὦ» τοῦ ἀνθρώπου· καὶ τὸ ἔργο τῆς, ὅχι λιγότερο ἀξιόλογο
ἀπὸ τὸ ἔργο τῆς λογοτεχνίας, τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοσύνη προσπαθεῖ
νὰ σώσει· νὰ τὴ δικαιοῦσει.

Στὴν Ἑλλάδα ἐκτὸς ἀπὸ τίς πληροφορίες ποὺ διαβάζουμε
κατὰ καιροὺς στὰ λογοτεχνικὰ περιοδικὰ γιὰ τίς ἐξελίξεις τῆς
ψυχολογικῆς ἐπιστήμης, στὸν ἔξω κόσμο, ἔχουμε καὶ ὁρισμένες
ἐργασίες Ἑλλήνων λογοτεχνῶν ποὺ ἀναφερόμενοι σὲ ζητήματα
τῆς λογοτεχνίας ἀγγίζουν συγχρόνως κεντρικότερα σημεῖα τῆς
ψυχολογίας. Σὲ μερικὲς δηλαδὴ κριτικὲς μελέτες γιὰ τὴν ποίηση
καὶ τὴν πεζογραφία ἢ σὲ ὁρισμένες λογοτεχνικῆς ὕφης μονογρα-
φίες γιὰ πρόσωπα, ἐποχὲς καὶ κείμενα ἢ σὲ ἄλλες παραπλήσιες
ἐργασίες μὲ θέματα ἀπὸ τὴν κίνηση τῶν ἰδεῶν, δὲ λείπει οὔτε
ἡ ἀναζήτησις τοῦ ψυχολογικοῦ παράγοντα, οὔτε ἡ προσπάθεια
γιὰ μιὰ ψυχολογικὴ ἐρμηνεία τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, οὔτε
οἱ σοβαρὲς ἀπόπειρες γιὰ τὴν ἀνάλυσιν ἢ καὶ τὴ σύνθεσιν τῶν ἀν-
θρώπινων χαρακτήρων, ὅταν μάλιστα τὸ ἱστορικὸ ἢ ἀπλῶς τὸ δε-
δομένο ὕλικὸ εἶναι ἐλάχιστο ἢ ἀνύπαρκτο ἢ καὶ παραμορφωμένο,
ἀλλαγμένο. Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο συλλαβαίνουμε τὸ σωστὸ
ρόλο τοῦ λογοτέχνη, τὸν πολύπλευρο, τὸ διαλεκτικὸ ρόλο του,
ποὺ καταξιώνεται, στὸ τέλος, ἀπὸ τὸν αἰσθητικὸ κανόνα.

Θὰ ἀναφέρω μερικὰ ὀνόματα λογοτεχνῶν μας ποὺ δὲν πα-

ράλειψαν να κάνουν την τέτοια που ονομάζω παραπάνω γνωριμία τους με την ψυχολογική γνώση, όπως του Νίκου Καζαντζάκη, του Μάρκου Αυγέρη, του Πέτρου Πικρού, του Νίκου Κατηφόρη, της Κατίνας Παπα, του Κ. Μεραναίου, του "Αγγελου Δόξα (Ν. Ν. Δρακουλίδη), του Μ. Καραγάτση, του Β. Βαρίκα. Είναι θέβαια και άλλοι νεώτεροι, όπως οι κριτικοί Δημήτρης Ραυτόπουλος και Γιώργος Ριζόπουλος (1936 - 1964).

Από την ελληνική λογοτεχνική παραγωγή δεν έλειψαν επίσης και οι σίχοι, τα ποιήματα, οι ποιητικές συλλογές, τα διηγήματα, τα μυθιστορήματα, τα θεατρικά έργα, όλα τα είδη του λόγου, και η κριτική μαζί τους, με θέματα επηρεασμένα από τις φροϋδικές και από τις άλλες σύγχρονες τους ψυχολογικές θεωρίες. Πλήθη. Πολλά μας άφησε (σάν συσώρευση υλικού) το ψυχολογικό μυθιστόρημα, ενώ είναι φανερό πως πέρασε πια και η δική του μέθοδος, και έκανε πολύ καλά, γιατί έληξε μαζί και η σχετική παρεξήγηση. Ενόμιζαν δηλαδή πως κάνουν ψυχολογία ανθρώπων εκείνοι που δεν έπλησίασαν, με το τέτοιο έργο τους — που ήθελε πρώτα ν' άποδείξει κάτι και όχι αυτό να είναι! — παρά έναν άπληθο προεπιστημονικό ψυχολογισμό. Συνέπεια αυτού είναι πως δεν έχουμε ούτε ένα αξιόλογο ψυχολογικό μυθιστόρημα του τύπου «Μπόμπιτ» του Σίνκλαιρ Λιούις, όπου δίνεται με άσυνήθιστη δύναμη το εικοσιτετράωρο του μέσου Αμερικανού, ή το «Ντέμιον» του Έρμαν Έσσε, με την έφιαλτική ψυχογραφία της στενόκαρδης γερμανικής νεολαίας, που άναψε τη φωτιά του πρώτου παγκόσμιου πόλεμου.

Είδαμε έργα εκεί στη δεκαετία 1930 - 40, που δεν άξιζαν παρά μονάχα για τη ζήμια που έπροξένησαν και αναγκάζονται άλλοι να την έξοφλίσουν. Έτσι σήμερα οι κληρονόμοι της «στροφής» του 30 (που ήταν στροφή όλοταχώς στην άντεπανάσταση) ή οι συγγενικής ιδιοσυγκρασίας με τους κληρονόμους λογοτέχνες πελαγοδρομούν σε μια γλώσσα «σιβυλλισμών» χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο. Άλλο γνώρισμά τους: ο εύφύσμος που σκότωσε τη φυσικότητα του ποιητικού λόγου.

ΕΞΗΓΗΣΗ ΠΟΥ ΕΠΙΒΑΛΛΕΤΑΙ

Έξηγοῦμαι. Χτς είχαμε φανερώματα και έργα στα γράμματα μας σάν κρυστάλλινες φυλακές, γι' αυτό και άχρηστα από κάθε άποψη, άφου ήταν όπωσδήποτε πύργοι ή φυλακές, όπως ή ποίηση της φυγής και ή πεζογραφία του έσωτερικού μονόλογου (σ' αυτόν κατάληξε το ψυχολογικό μυθιστόρημα) και σήμερα έχουμε τα έργα του άπύθμενου εκείνου κύλινδρου του ένδοσκοπι-

σμού, το ίδιο χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα, άφου δεν είναι για το δικό μας κλίμα, δεν είναι από το δικό μας τόπο ξεκινήματα. Χτς είδαμε τους θεωρητικούς της «καθαρής» τέχνης και σήμερα βλέπουμε τους θεωρητικούς (κληρονόμους) της άγωνίας για την άγωνία του άγχους για το άγχος του χάους για το χάος. Ένώ τί μπορούμε να κάνουμε για να λείψει αυτό το άγχος, πως μπορούμε να βοηθήσουμε για να θγοῦμε όλοι οι άνθρωποι από τη σημερινή κρίση και την άβεβαιότητα, έλάχιστα φαίνεται να τους άπασχολεί. Η ποίηση της άγωνίας και της άπελπισίας (γιατί όχι και της αυτοκτονίας στη νέα έκδοσή της: της δολοφονίας του ανθρώπινου γένους θέλω να πω: τί τους φτιάξαμε — θ' άκούσουμε ίσως αύριο να λένε οι τέτοιοι θεωρητικοί — τους πολιτισμούς; για ποό σκοπό λοιπόν; τί παναπεί άν θά φτιάξουμε και πέντε δέκα πιό πέρα μες στο χρόνο;) να επικρατήσει και λύθηκαν όλα τα ζητήματα. Άν όχι όλα, λύνεται πάντως το σπουδαιότερο: ή ψυχολογική έτοιμασία του άτομου να άντιμετωπίσει το ένδεχόμενο μιας όλοκληρωτικής καταστροφής. Κυκλοφορούν σήμερα διβλία που ο ρόλος τους είναι να συντρίβουν έξουθενωτικά ό,τι στάθηκε θεμελιακή γνώση για τα πράγματα που μας περιβάλλουν, αυτά τα ίδια πράγματα μεταβάλλονται σε έτερόκλητα περιεχόμενα, σε μια προετοιμασία του σύγχρονου ανθρώπου για να δεχτεί με μαθηματική άκρίβεια το άναπότρεπτο τέλος. Όλόκληρος ο κόσμος βρίσκει σε έκδηλη αντίθεση με τον έαυτό του — λειτουργεί σήμερα σάν ένα κατάκλειστο θέατρο, που γύρω του ξεσπούν καταγίδες μηδενισμού και νετρονικής συντριβής.

Δέν είναι καθόλου σκοπός της λογοτεχνίας να μπλέκεται σε συστήματα άνώφελα, κενά και φλύαρα, όπως ο ύπαρξισμός, ή μεταφυσική κ.ά. που χρωστούν την άμφίβολη ζωή τους κυρίως στη λεκτική τους διατύπωση και στο δίχασμό ³⁴ που δημιουργούν στα άτομα.

ΣΧΕΔΙΟ ΓΙΑ ΜΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΑΥΤΟΨΙΑ

Ένας σύγχρονος έρευνητής θεδαίωσε πως ή μαγεία άποτελεί την έπιστήμη της Ζούγκλας. Ένας καλός μελετητής μπορεί άλλάθευτα να συμπεράνει σήμερα πως ή λογοτεχνία άποτελεί όλη την έπιστήμη στην Ελλάδα. Έτσι και ή συμβολή μας στον πολιτισμό του είκοστού αιώνα είναι μόνο λέξεις: ένας πολιτισμός λέξεων.

Όστόσο δε νομίζουμε καθόλου δικό μας έργο να καταρτίσουμε το ώροσκόπιο του δικού μας τέτοιου πολιτισμού ούτε κανενός άλλου τεχνικής ή άνθρωπιστικής φυσιογνωμίας, άφου οι όποιεσδήποτε συμβολές τους στην κοινή κοσμοθεωρία ξεπερνούν τις προθέσεις του διβλίου. Θα περιοριστούμε λοιπόν στις δυνατότητες της

δικής μας ψυχολογικής εμπειρίας και θα προβάλουμε τώρα αμέσως τους ισχυρισμούς μας. "Ότι δηλαδή ένα μεγάλο μέρος για να συνευνητοποιήσει ο ελληνικός λαός τις αρετές και τα ελαττώματά του (τά συστατικά της ψυχής του) οφείλεται σε κείνους που τον βοηθούν πάντοτε να διακρίνει τί σκέφτεται και πώς δρα ή κοινωνία μέσα στην οποία ο πολίτης αναπτύσσεται σαν ξεχωριστό άτομο και όμως είναι ο φορέας των κανόνων της ζωής της. Έδώ σημειώνεται ο ρόλος του Έλληνα λογοτέχνη. Είναι σημαντική ή συμβολή αυτή και για τουτό δύσκολο να προβληθεί στα πλαίσια μιας γενικής εργασίας· περιορίζομαι αναγκαστικά στις απαιτήσεις που προκαλεί ή ιδέα μιας μελλοντικής αυτοψίας. Άαμέσως λοιπόν στο ερώτημα: «Ποιοί κρατούν στη χώρα τα κλειδιά;» Άμεση θα δοθεί και ή απάντηση: «Άσφαλώς οι συγγραφείς της. Αυτό τουλάχιστο γίνεται ακόμη σήμερα στην Ελλάδα. Οι συγγραφείς της καταγράφουν από καταβολής τις εμπειρίες και διατυπώνουν τις δημιουργίες του ελληνικού κόσμου». Δέν είναι δύσκολο ούτε να θρούμε τις αποδείξεις, ούτε να προδιαθέσουμε τον αναγνώστη για τό ποιο θα είναι τό τελικό συμπέρασμα, αφού τό αίτιο του φαινομένου μπορεί ν' αποδοθεί στην άτελη ανάπτυξη των πολιτιστικών μας δεδομένων και στη δυσχέρεια που συναντάει ή χώρα μας ως προς τους σύγχρονους όρους και τις απαιτήσεις της εποχής, με αποτέλεσμα να μη μπορεί να φτιάξει άλλη επιστήμη εκτός από τη λογοτεχνία της.

Άπό την άποψη τούτη την τόσο ούσιαστική, κάνουμε σά να ξέρουμε πολύ λίγα πράγματα.

Είναι όμως απαραίτητο να μάς απασχολεί κάποτε τί έπραξε ή λογοτεχνία για τον πλουτισμό του ψυχικού μας βίου, ξεπερνώντας τις άντιξοότητες που συναντάει με τη χρήση μιας τόσο «κλειστής» γλωσσικής περιοχής. Αυτό λοιπόν που ονομάσαμε γνήσιο ψυχογράφημα της νεοελληνικής ψυχής χρωστάει ένα μεγάλο μέρος του στο συγγραφικό έργο του λογοτέχνη ή αποθησαύριση· αφού οι συγγραφείς μας κυρίως πλησίασαν πιό κοντά από κάθε άλλον — σύρριζα μερικοί — τό λαό μας. Έκατόν πενήντα χρόνια νεοελληνικής ζωής, οι ποιητές της πρώτα βοηθούν με τό έργο τους να υποψιαστούμε πόσο βαθιά μπορούν και πάνε οι άντίλαλοι της παράδοσής μας. Οι πεζογράφοι της έπίσης αποδεικνύουν επί δλόκληρες δεκαετίες τά καθέκαστα του ψυχικού βίου των Έλλήνων. "Ό,τι δηλαδή μάς ξεχωρίζει μέσα στον κόσμο που ζούμε. Αίσθηματά, σύμβολα, λατρείες, όρμέμφυτα. Και είναι νομίζω ώρα να φανούν οι ειδικοί που θα καταπιασθούν με την εξέταση της έπάρειας που άσκησε ή λογοτεχνία μας στη θρησκεία, στα ήθη και στους νόμους, καθώς και με την επίδραση που είχαν αυτά πάνω στα διάφορα είδη του λόγου. "Ο ρόλος που

έπαιξε ή προσωπική ποίηση στην ψυχολογική διαμόρφωση του ελληνικού λαού είναι από τά μεγάλα θέματα και διατάζω και να τό άρχίσω ακόμη. Περιορίζομαι λοιπόν να ύπαμνηματίσω μερικούς ποιητές, όπως τον Σολωμό, τον Παλαμά, τον Σικελιανό, τον Βάρναλη, τον Κάλβο, τον Καβάφη, για ν' αναφέρω άμέσως μερικούς πεζογράφους, που μ' έμπιστοσύνη μπορεί να σκύψει ο σύγχρονος μελετητής πάνω στο έργο τους, για ν' άντλήσει υλικό και να δγάλει συμπεράσματα για τον ψυχικό βίο των νεώτερων Έλλήνων. Και πρώτα ο Γ. Βιζυηνός, με τά ψυχογραφικά διηγήματά του. Είναι ο Παύλος Καλλιγάς του «Θάνου Βλέκα», ο Δημήτριος Βικέλας του «Λουκή Λάρα»· είναι ο μεγάλος Παπαδιαμάντης της «Φόνισσας» και των θυσιαιμένων στην ελληνική διηγημάτων του· είναι ο Έμμανουήλ Ροδής των «Συριανών» πεζογραφημάτων και πολλών άλλων σελίδων του έργου του· είναι ο Κωστής Παλαμάς με τό άριστούργημά του «Ο θάνατος του παλικαριού», ο Ίωάννης Κονδυλάκης του «Πατούχα», ο Ντίνος Θεοτόκης με τη «Ζωή και τό θάνατο του Καραβέλα» κι ένα σημαντικό μέρος από τό άλλο πεζογραφικό έργο του, ο Γρηγ. Ξενόπουλος με τη μυθιστορηματική και διηγηματογραφική ήθογραφία του, ο Δημοσθένης Βουτυράς των «Άλανάρδων» και των λιτών διηγημάτων του, ο Μιχαήλ Μητσάκης και ο Άντώνης Τραυλαντώνης μέσα σε μια ήθογραφία ψυχολογικών προεκτάσεων. Τέλος μερικοί στατικοί ήθογράφοι, όπως οι Κ. Κρυστάλλης, Α. Καρκαβίτσας, Άργ. Έφταλιώτης, Χρήστος Χριστοδασίλης και Γ. Δροσίνης. Η ιδιαίτερη περίπτωση του Γιάννη Ψυχάρη. Άπό τους μετέπειτα οι Νίκος Καζαντζάκης, Στράτης Μυριδήλης, Θέμος Κορνάρος, Άγγελος Τερζάκης, Θανάσης Πετσάλης, Μενέλαος Λουντέμης, Τάσος Άθανασιάδης, Ηλίας Βενέζης, Παντελής Πρεβελάκης, Ί. Μ. Παναγιωτόπουλος, Κοσμάς Πολίτης, Θράσος Καστανάκης, Λουκής Άκρίτας, Νίκος Άθανασιάδης και Χρήστος Λεβάντας. Δέν κάνω καθόλου αξιολόγηση αναφέροντάς τους, ούτε έπιχειρώ παραβολή αισθητικών αξιών ή τις μεταξύ τους αισθητικές σχέσεις· τό ψυχολογικό υπόβαθρο που βρίσκεται στο έργο τους και θα διερευνήσει ψυχογραφικά ο μελλοντικός μελετητής ενδιαφέρει εδώ. Μερικοί από τους νεώτερους και νεώτατους συγγραφείς μας μπορούν ν' αναφερθούν έπίσης. Είναι πλούσιοι σε περιεχόμενο και τό έργο τους προσφέρεται στη σοβαρή επιστημονική έρευνα. Τό γεγονός ότι αυτοί μία πλούσια περιπτωσιολογία στην πεζογραφία μας, δέν πρέπει να μείνει άπαρατήρητο, αφού τούτο τό έργο τους συμμετέχει κατά κάποιον τρόπο μοναδικά στον ψυχισμό του σύγχρονου άνθρώπου, όπως διαμορφώθηκε στο δυτι-

κοινοπρακτικό κόσμο. Θα έλεγα τέλος πώς η δδύνη της «μαύρης εποχής» τους στάθηκε ένα σκληρό σχολείο που ξμάθαν να διακρίνουν την αλήθεια, και το κυριώτερο να τη λένε χωρίς περιστροφές. Είναι πρώτος μέσα σε όλους τους ένας διψασμένος της γνώσης, ο Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης. Ακολουθούν οι Άλκης Γιαννόπουλος, Στέλιος Ξεφλούδας, Ά. Φραγκιάς, Σ. Πατατζής, Γερ. Γρηγόρης, Αντώνης Σαμαράκης, Σπ. Πλασκοβίτης, Ν. Κάσδαγλης, Β. Βασιλικός και τ' αδέρφια Κώστας και Αλέξης Κοτζιάς.

Με δεδομένο πώς η ψυχολογία μπορεί άριστα ν' αξιοποιηθεί σε εργασίες γραμματικές (μήπως αλήθεια ή ανθρώπινη ψυχή δεν είναι ταυτόχρονα ή μητέρα κάθε επιστήμης και ή μητέρα κάθε έργου τέχνης;) επιχείρησα έναν υπομνηματισμό για τον μελλοντικό έρευνητή της κατασκευαστικής σημασίας που κρύβει το έργο του λογοτέχνη και τουτο ανεξάρτητα από το βαθμό διάρκειας ή από τη θέση του απέναντι στη δημιουργία. Γενικά όμως πιστεύω πώς η είσοδος στο κεφάλαιο αυτό της ψυχολογικής αυτοψίας μέσω του λογοτεχνήματος χρειάζεται έναν διαφορετικό όπλισμό από τουτον που συνηθίσαμε και δε λέμε να τον αλλάξουμε, και να παραμερίσουμε σάν άχρηστο πιά τον θλιβερά μονότονο σκοπό του, να ασχολούμαστε δηλαδή ακόμη μόνο με τη μελέτη της ψυχολογικής κατασκευής ενός έργου τέχνης ή με την έρμηνεία των ψυχολογικών καταστάσεων του δημιουργού.

Μήπως είναι ώρατο ένα πράγμα επειδή του αποδίδω ωραιότητα και σημασία πρέπει να έχει μόνον ή ανθρώπινη υπόθεση; Μήπως κάπου κεί βρίσκεται ο πραγματικός ρόλος του λογοτέχνη στη διαμόρφωση του ψυχισμού μας; Ρόλος όχι βέβαια άπατημένου και άπατεώνα της όπωςσδήποτε επικίνδυνης περιοχής που είναι ή καλλιτεχνική.

Όταν ο ψυχολόγος τελειώνει το έργο του ένα μονάχα πράγμα μπορεί να πεί, και τουτο με ταπεινοφροσύνη: «Ακόμα δεν προσκόμισα αποδείξεις που θα ικανοποιούσαν όλες τις απαιτήσεις».

Πώς να προστεθεί λοιπόν και το άδεδαιό της ανθρώπινης μαρτυρίας!

Ο ΝΕΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Η γνώση της ψυχολογίας άγκαλιάζει το ουσιαστικό. Δείχνει το δρόμο προς τα γεγονότα που διαμορφώνουν τη νοοτροπία και όρίζουν τη συμπεριφορά μας. Όμως θέλει κι έδω προσοχή το πράγμα, γιατί δεν οδηγεί ή κάθε ψυχολογική άποψη στο σί-

γουρο δρόμο. Οι προβληματισμοί ιδιαίτερα του λογοτέχνη έχουν μια ιδιαιτερότητα, τα ζητήματά του είναι εξαιρετικά πολύπλοκα. Η καλλιτεχνική δημιουργία χρειάζεται εκείνη την πολύπλευρη αντιμετώπιση που μόνο ή δική του αξιόσύνη, το ταλέντο του, τη σώζει. Τη δικαιώνει. Ο ρόλος της ψυχολογίας για τον λογοτέχνη είναι μορφωτικός. Η ψυχολογία βοηθεί άπλως για τα σκοτεινά περάσματα ένα ήρωικό φως στο σκοτάδι. Αυτή ή βοήθεια είναι το κύριο θέμα μας. Θέμα μας λοιπόν είναι ο νέος συμπαρασταθεί φιλικά στο λογοτέχνη. Λιγοστή θα φανεί ίσως ή προσφορά του προβληματισμού μας, αλλά αυτό που έχει να δώσει είναι κάτι σά μια υπόσχεση, βαθύ και ουσιαστικό. Όπως κοιτάζει κανείς από το παράθυρο ενός σκοτεινού υπόγειου, μιάς αληθινής φυλακής, τον ούρανό (ποιός τον είπε αλήθεια αυτό τον έξοχο λόγο;) και νιώθει να βαθαίνει όλοένα και πιο πολύ, πιο τραγικό μέσα του, το άπειρο.

Ο άνθρωπος είναι το άπειρο! Ο ψυχισμός του συνθέτει ένα μηχανισμό, που ίσως ίσως είναι πιο πολύπλοκος κι από το Σύμπαν. Μήπως, γνωρίζοντας πώς λειτουργεί ο ψυχισμός του ατόμου, φτάνουμε μονάχα σε υποψίες και όχι σε όριστικούς συμπερασμούς; Άλλά το είπαμε κιόλας: πρώτη και τελευταία εφεύρεση και ανακάλυψη του ανθρώπου είναι ή ψυχή του.

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ

Άλλά πριν προχωρήσουμε στα καθέκαστα του θέματός μας πρέπει να σταματήσουμε και σε κείνους τους μη λογοτέχνες συγγραφείς, όπως είναι ο μεγάλος διανοητής που χάσαμε ξαφνικά Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ο καθηγητής Γιάννης Ίμβριώτης, ο Α. Δελμούζος, ο Π. Λεκατσάς και ο Κ. Δ. Σωτηρίου, στενός συνεργάτης του Δημήτρη Γληνού στην «Αναγέννηση», γιατί τις ψυχολογικές μελέτες τους, που έγραψαν στη ζωντανή δημοτική μας γλώσσα, τις έδημοσίεψαν συνολικά σχεδόν σε φιλολογικά περιοδικά, πράγμα που σημαίνει συμπαράσταση στο έργο του νεοέλληνα λογοτέχνη³⁶.

Τέλος, υπάρχει και ή κατηγορία των επιστημόνων που την ψυχολογική γνώση τους τη σχετίζουν από ενδιαφέρον προς τη λογοτεχνία, με τη λογοτεχνική (δική μας ή ξένη, παλιά ή νέα) παραγωγή, όπως χτες ο Θεόφιλος Βορέας, ο Δ. Γ. Μωραΐτης και ο Ν. Λούδαρης και σήμερα ο Δ. Κουρέτας, ο Γ. Τσουκαντάς, ο Ν. Ν. Δρακουλίδης, ο Ε. Παπανούτσος κ.ά. Αναφέρω έδω τους πιο σημαντικούς και το κάνω αυτό από χρέος, να! αλλά και με

ευχαρίστηση³⁷. Δε σημαίνει όμως καθόλου πώς συμφωνώ με τις απόψεις του ενός ή του άλλου, με τις απόψεις τους θέλω να πω. "Ο,τι δὲ λέγεται: έδω, γιατί δὲν ήρθε ή σειρά του, θα φανεί πιό κάτω από μόνο του. "Όμως, ξεχάσαμε, νομίζω, τόν Κ. Μερναίο. "Έργο δοκιμασίας πνευματικής αποτελεί τὸ πρωτότυπο καί μεταφραστικό έργο του Μερναίου. "Η άπαρίθμηση τού μεταφραστικού καί μόνον έργου του, είναι άρκετή για να δείξει τὸ ισχυρό διαφέρον του για τήν ψυχανάλυση, καί άρκετή για να δηλωθεί ή επιρροή που άσκει από πολλά χρόνια με τόν τρόπο αὐτό στὸν τόπο μας. Δὲν έχω σκοπὸ ν' ασχοληθῶ με τὸ έργο του συγγραφέα τῶν «Προσμίων», δὲν έχω επίσης τήν πρόθεση νὰ τὸ αξιολογήσω, μιὰ καί δὲν ἔκανα κάτι τέτοιο για κανέναν άλλο από δσους άνάφερα παραπάνω. "Όμως δύο λόγια μοῦ επιβάλλονται από τὰ ἴδια τὰ πράγματα. Κάθε έργασία του Κ. Μερναίου³⁸ δουλεύεται πᾶνω σὲ λογοτεχνικό ύφάδι. "Έχει βάση της κυρίως τήν ψυχολογία. Τήν ψυχολογική γνώση προβάλλει συνήθως. Καί αποτελεί ή καθεμιὰ καί ένα διδάγμα, γιατί βγάζει τὸν αναγνώστη από πολλές πλάνες καί πολλές παρανοήσεις γύρω στὶς αντιλήψεις για τή λιμπίντο. "Η έργασία του, ιδιαίτερα, με τὸν τίτλο «Φροῦντική λιμπίντο καί Πλατωνικός έρως» (1957) είναι μοναδική στήν έλληνική βιβλιογραφία. Μιὰ παλαιότερη του Πατρίκιου Γεωργιάδη «Από τὸν Φρόντ στὸν Πλάτωνα» έδημοσιεύτηκε στὰ γαλλικά από τις εκδόσεις «Charpentier» στὸ Παρίσι, τὸ 1934. Δυὸ ενδιαφέροντα κεφάλαια μᾶς σταματοῦν έδω, τὸ IV «Έρως καί λιμπίντο» καί τὸ V «Ο Πλάτων καί ή ψυχαναλυτική μέθοδος». Οἱ δύο έργασίες, Μερναίου καί Γεωργιάδη, έχουν να κάνουν με τὸ ἴδιο αντικείμενο έρευνας, όμως τὸ αντιμετωπίζουν ή καθεμιὰ με έντελῶς διαφορετικό τρόπο. Θα λέγαμε μόνο πῶς στὸ Μερναίο τὰ πράγματα παίρνουν τὸ στέρεο ὕψος τους, τή συγκεκριμένη μορφή τους καί μᾶς γνέφουν νὰ τὰ πλησιάσουμε μ' έμπιστοσύνη. Μπορεί νὰ μὴ μᾶς κερδίζει ανεπιφύλακτα με τήν τέτοια τοπογραφία που κάνει (κληρονομιά τῆς ψυχανάλυσης καί του υπαρξισμού) τῆς «άνθρωπινης υπαρξης»³⁹, όμως, τὸ διακρίνουμε καθαρά αὐτὸ, έρεθίζει τὸν αναγνώστη του, ανακινεῖ τή σκέψη, προκαλεῖ τή διάθεση για ν' ανοίξει επιτέλους ὁ διάλογος.

Αλλά μιλώντας για τὸν Κ. Μερναίο, παρὰ λίγο νὰ ξεχάσουμε τή Μίνα Ζωγράφου, που με τὸ λαμπρὸ μεταφραστικό έργο της, μᾶς χάρισε στὰ έλληνικά αξιόλογα ξένα βιβλία ψυχολογίας, που κι αὐτὰ έχουν τή σχέση τους με τήν παγκόσμια λογοτεχνία, ὅπως είναι ένα βασικό σύγγραμμά του Κάρολ Γιούνγκ, «Οἱ ψυχολογικοὶ χαρακτήρες» του.

Ανάφερα ὅσα μπορούσα περισσότερα, δσους μπορούσα περισ-

σότερους⁴⁰, για να κάνω ἔτσι τήν πρώτη γνωριμία, μιὰ κάποια πρώτη έπαφή του έλληνικοῦ κοινού, με μιὰν έντελῶς άνεξερεῦνητη περιοχή, που πιστεύω για αὐτήν πῶς ή κάθε καινούρια κατάρκτησή της, ή προκοπή της με τήν επιστημονική έρευνα, έπηρεάζει τή λογοτεχνία μας, ὅσο κι αν αὐτὸ τὸ τελευταίο δὲ φαίνεται εύκολα, δὲ διακρίνεται πάντοτε: ὅσο κι αν δὲν ὁμολογεῖται: —εἶναι ή σωστή έκφραση— συνήθως. "Ένα παράδειγμα δὲν είναι άρκετὸ βέβαια για να στηριχτεῖ ὁ ισχυρισμός, πῶς ή ψυχολογική γνώση έπηρέασε καίρια τήν παγκόσμια λογοτεχνία, όμως τὸ αναφέρω, γιατί είναι καί τὸ πιό γνωστὸ πλατύτερα. "Ο φροῦδισμός καί τὸ άφθονο ψυχογραφικὸ ὕλικὸ που βρίσκεται στὰ λογοτεχνικά έργα τῶν πενήντα τελευταίων χρόνων. Δὲν είναι μόνον ὁ φροῦδισμός, αλλά ὅλες σχεδὸν οἱ ἐπὶ μέρους, οἱ διαφοροποιημένες ἀπ' αὐτὸν θεωρίες για τήν ανθρώπινη συμπεριφορά, τίς άνάγκες καί τὰ ένστικτα του ανθρώπου.

"Η παράθεση τῶν παραπάνω έχει κι έναν ακόμα σκοπὸ, νὰ κάνει φανερή τή διαφορά τῶν απόψεων ὄλων ὄσων άνάφερα, με τίς απόψεις του νέου ανθρωπολογικοῦ προβληματισμοῦ, που περνώντας ὁλοένα από τὰ στάδια τῆς ποικίλης φανέρωσής του, μεταλλάσσει θαυμαστά στὶς μέρες μας.

"Ο,τι θ' ακολουθήσει, αὐτὸ τὸ καινούριο μήνυμα κι αὐτὴ τήν ανθρώπινη αξιούση που λέγαμε αγωνίζεται: νὰ σώσει: καί νὰ δικαιώσει πιὰ. "Η άπελευθέρωση καί ή άκραιώση του κάθε ατόμου είναι έργο τῆς κοινωνικής ομάδας. "Αν έχει εξαφανιστεῖ ή σιγουριά καί μαζί της οἱ πεποιθήσεις καί οἱ βασικές αρχές τῆς ανθρώπινης κοινωνίας, ή ἴδια ή κοινωνική ομάδα, ὅλα τὰ άτομα μέλη της, μπορούν, επίσης, έχοντας τὸν κατάλληλο ὁδηγό, νὰ βοηθήσουν, για ν' αποκατασταθεῖ καί νὰ κυριαρχήσει ή ανθρώπινη δεοντολογία. "Έδω ένας λαὸς διψάει για τήν αλήθεια! Εἴμαστε μ' αὐτὴ τήν αλήθεια, που ζητάει νὰ πληροφορηθεῖ σήμερα ὅσο ποτε άλλοτε ὁ αγωνιζόμενος, ὁ πάντοτε θαυμαστός λαὸς μας, από τοὺς πνευματικούς ανθρώπους του.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ

"Ένα κείμενο που σχέση έχει με τήν ψυχολογία καί που δὲν πρέπει νὰ τὸ παραλείψουμε για τὸ ενδιαφέρον του περιεχόμενο, ενδιαφέρον καί από λογοτεχνικής καί από ψυχολογικής πλευρᾶς, είναι «Τὸ τέλος τῆς ψυχανάλυσης» του G. Politzer. Είναι ένα από τὰ μαθήματα που ἔκανε στὸ Λαϊκὸ Πανεπιστήμιο του Παρισιοῦ ὁ διάσημος διαλεκτικός καί τὸ έδημοσίευσε ή «Επιθεώρηση Τέχνης» τὸ Γενάρη του 1956, με ὑπογραφή μεταφραστῆ Α.Κ. Τὸ

καίμενο αυτό ξρχεται στην Ελλάδα σε μιὰ στιγμή που έχει περάσει πιά ή μέθοδος της ψυχανάλυσης, —και όμως εξακολουθούν να μάς φτάνουν ξένα λογοτεχνικά έργα, όπως μυθιστορήματα και διηγήματα, μα κυρίως κινηματογραφικά έργα, με αξιώσεις καλλιτεχνικές, που επιχειρούν να εξηγήσουν τὰ κοινωνικά φαινόμενα με τόν φροϊδισμό. Και επειδή ακριβώς δεν έλειψε καθόλου από λογοτεχνικής πλευράς ή επικαιρότητα του θέματος, θά παραθέσω μερικά σημεία του καίμενου του Γάλλου διαλεκτικού⁴¹.

«Τò ενδιαφέρον γύρω από τις θεωρίες και τις μεθόδους που έχουν συνδεθεί με τò όνομα του Φρόντ μειώθηκε πολύ στα τελευταία χρόνια. Μπορεί μάλιστα να πει κανείς ότι εξαφανίστηκε στους προσδευμένους κύκλους.

»Η ιστορία της ψυχανάλυσης χωρίζεται σε τρεις περιόδους: στην περίοδο της επεξεργασίας, στην περίοδο των μεγάλων αντιρρήσεων και του συνεχώς αυξανόμενου κύρους της από την επιστήμη και στην περίοδο της σχολαστικής κατάπτωσης της».

Και άλλο:

«Όπως είναι γνωστό, ο Φρόντ θέλησε να αφιερώσει την κύρια προσπάθειά του σ' αυτό τò πεδίο, στην εξήγηση δηλαδή του περιεχομένου των όνειρων. Θέλησε να εξηγήσει γιατί ένα καθορισμένο άτομο είδε ένα καθορισμένο όνειρο και κράτησε μιὰ ανάλογη στάση απέναντι στις νευρώσεις και στις ψυχώσεις, προσπαθώντας να εξηγήσει τò περιεχόμενο των συμπτωμάτων.

»Πραγματικά, όταν θελήσουμε να εξηγήσουμε αυτό που συνήθως ονομάζουμε ψυχική ζωή, πρέπει αναγκαστικά να τή διακρίνουμε —και ή διάκριση είναι βασική— από τò φαινόμενο της παραγωγής των «ιδεών» που σχηματίστηκαν. Τò φαινόμενο της παραγωγής των ιδεών προέρχεται από τò μυαλό, αλλά οι ιδέες που σχηματίστηκαν έχουν ένα «περιεχόμενο» που δεν είναι δυνατό να εξηγηθεί ούτε χωρίς τò μυαλό ούτε μόνο με τò μυαλό. Είναι φανερό ότι τò μυαλό είναι προϋπόθεση απαραίτητη, αλλά όχι και προϋπόθεση επαρκής. »Αν για να σκεφτεί κανείς τήν ιδέα της ελευθερίας, πρέπει να έχει ένα μυαλό, ο διαφορετικός τρόπος με τόν οποίο οι διάφορες κοινωνικές τάξεις αντιλαμβάνονται τήν ελευθερία δεν εξηγείται ασφαλώς από τις διαφορές στην έγκεφαλική κατασκευή. Τò πρόβλημα τίθεται με τò εξής επίχειρημα: δεν υπάρχει παραλληλισμός ανάμεσα στην ανάπτυξη των ιδεών και στην ανάπτυξη του μυαλού. Αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να σταματήσουμε να αναζητούμε μιὰ αποτελεσματική πραγματικότητα που θα μπορούσε να χρησιμεύσει σάν υλικό υπόστρωμα στην ιστορία των ιδεών. Αυτό σημαίνει μάλλον ότι πρέπει να αναζητούμε αυτή τήν πραγματικότητα έξω από τò μυαλό».

Και ένα ακόμη:

«Ξέρουμε πώς ο Φρόντ, αφού προσπάθησε να εξηγήσει τὰ όνειρα και τὰ νευρωτικά συμπτώματα με τήν ψυχανάλυση, θέλησε να εξηγήσει με τήν ίδια μέθοδο όχι μόνο τούς μύθους, αλλά και τὰ φιλολογικά έργα, ακόμα και τὰ φιλοσοφικά και τὰ επιστημονικά».

»Ο Γάλλος διαλεκτικός αναλύει επίσης στή μελέτη του τή μέθοδο που μεταχειρίστηκε γι' αυτόν τò σκοπό ο Φρόντ, έτσι που να φανεί καθαρά στόν καθένα, ότι ή αποτυχία της μεθόδου αποδείχτηκε από τὰ ίδια τὰ πράγματα που πήγε να ψυχανάλυσει, προχωρώντας πολύ πιδ πέρα από τὰ όρια που της έθεσε ή επιστήμη. Είναι κακός δαίμονας τò να θέλει ο έρευντής να κάνει κοσμοθεωρία τις αντιλήψεις του.

ΣΕΞΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ

»Αν τώρα κάποιους τούς απασχολεί τò πρόβλημα της σεξουαλικής ζωής, που όχι μικρό μέρος καλύπτει στα σύγχρονα λογοτεχνικά έργα, θά βρουν στή μελέτη του G. Politzer μιὰ σοφή απάντηση: «... ή υγιεινή σεξουαλική ζωή είναι, στην κλίμακα τήν κοινωνική, λειτουργία της κοινωνίας και ή λύση του «σεξουαλικού προβλήματος» εξαρτάται από τή λύση του κοινωνικού προβλήματος και όχι ή λύση του κοινωνικού προβλήματος από τή λύση του «σεξουαλικού προβλήματος», όπως έχουν τήν τάση να πιστεύουν οι ψυχαναλυτές».

»Αντιλήψεις που εξακολουθούν από παλιά κακή συνήθεια να έχουν και όρισμένοι λογοτέχνες μας (προσθέτουμε εμείς) από όσα τουλάχιστο μάς δείχνουν τὰ ίδια τους τὰ έργα.

»Όταν μιλούμε σήμερα για ψυχολογία δεν έννοούμε μόνο τήν ψυχανάλυση, αλλά τήν επιστήμη γενικά που ξεκινάει από τὰ ψυχικά φαινόμενα που της δίνει ή έμπειρία, αναλύει με λεπτότητα και τέχνη τόν ψυχικό κόσμο και βοηθάει στην έρμηνεία των όσων συμβαίνουν στο έσωτερικό του ανθρώπου, τόσο στις όμαλες όσο και στις ανώμαλες καταστάσεις.

»Από τò 1895 που ο Φρόντ εισηγήθηκε τή θεωρία της ψυχανάλυσης ως τόν 6' παγκόσμιος πόλεμος κυριάρχησε σε όρισμένους έπιστημονικούς κύκλους με κοσμοθεωρητικές διαστάσεις και άλλο τόσο τεράστιες διακυμάνσεις ή ψυχολογία του βάθους: Ψυχανάλυση, θεωρία της υπεροχής και υποταγής του Κάρλ Γιούνγκ, που είναι θεμελιωτής της Αναλυτικής ψυχολογίας, και τέλος ή ψυχολογία του όμαδικού άσυνείδητου.

Είναι αδύνατο ή σχεδόν αδύνατο να ξεκαθαρίσει κανείς όλο

αυτό το πεδίο των νέων ψυχολογικών έννοιών και ονομάτων, όρισμών και κανόνων, μεθόδων και επιστημονικών τρόπων έρευνας, που έδημιούργησαν οι θεωρίες αυτές. "Ένα είναι όρατό σήμερα, ότι δηλαδή οι περισσότερες βασικές έννοιες της ψυχανάλυσης φαντάζονται σαν απίθανες σκιές: ή σεξουαλική λιμπίντο λ.χ. έλαθε τότες διαφορετικές σημασίες, που είμαστε βέβαιοι σήμερα πώς δέ λείπει τίποτε ουσιαστικά. "Έτσι την ίδια παραστρατημένη αντίληψη για τα ψυχικά φαινόμενα παρατηρούμε και σε όλα εκείνα τα λογοτεχνικά έργα που επηρεάστηκαν άμεσα ή έμμεσα από τις παραπάνω θεωρίες. Αυτός είναι: ένας ακόμη λόγος να κάνουμε τη γνωριμία μας με τις σύγχρονες τάσεις της ψυχολογίας που νομίζουμε πώς είναι απαραίτητες στο σύγχρονο λογοτέχνη.

Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ

Ο λογοτέχνης με την ψυχολογική γνώση δοκιμάζει άσφαλέστερα τις ικανότητές του, που είναι πρώτα πρώτα ή παρατήρηση, ή περιγραφή του αντικειμένου του, ή ανάπτυξη της φαντασίας του, ή λειτουργική συνεργία της νόησης με το αίσθημα και το συναίσθημα, του πηγαίου με το σχεδιασμένο, ή γνησιότητα και ο βαθμός του διαφέροντός του, ή ψυχολογική ανάλυση και ή σύνθεση του χαρακτήρα των ήρώων του, οι προσωπικοί προβληματισμοί του και οι προβληματισμοί από τη μεριά της καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Είναι ή αρχή βέβαια. Μόνον ή έναρξη μπροστά στο δύσκολο μονοπάτι, όπου για να μην κιντυνέει ο δημιουργός θα κανοναρχεί τα βήματά του πάνω σε τρεις συγχρόνως ρυθμούς (τρείς απόλυτες επιταγές), αν δηλαδή είναι αληθινό, και μαζί βιωμένο, και επίσης έτοιμο να βγει από μέσα του μοναδικά έκφρασιμό το έργο που σκοπεύει την πραγμάτωσή του. Γιατί το πρόβλημα δέν τελειώνει έδω ούτε με την ψυχολογία ούτε με τη λογοτεχνία. Υπάρχει ένα μέρος ψυχολογικής αλήθειας που συμπίπτει με τη λογοτεχνική αλήθεια. Είναι το πολύτιμο, το ασύγκριτο απόκτημα της ελευθερίας, το τόσο δύσκολο και τόσο εύθραυστο. Που άλλου μπορεί να υπάρχει χώρος για να δεχτούμε, για να τον δούμε να αναπτύσσεται ο νέος ανθρωπολογικός προβληματισμός; "Όλα στη ζωή των κοινωνιών μ' αυτό προβληματίζονται και ή ψυχολογία και ή λογοτεχνία μαζί τους. "Όλα με αυτό το κορυφαίο αίτημα της ανθρωπότητας για ελευθερία.

"Ας μη φανούν λοιπόν πώς πλεονάζουν τα λόγια, ότι στη λογοτεχνία και την ψυχολογία βλέπω εκείνη τη συμφωνία για τη ζωή και την ελεύτερη συμφωνία για τη σκέψη, που τόσο έπόθη-

σαν οι φιλόσοφοι των καιρών χωρίς πάντοτε να το κατορθώνουν. Υπάρχει και στις δύο αυτές πνευματικές δραστηριότητες του ανθρώπου ένα μη θαλημένο, αλλά υπάρχει πάντοτε ένα πρακτικό αποτέλεσμα με την επίδραση που ασκούν. Έκτος και αν νομίζουν ακόμη μερικοί συγγραφείς πώς είναι αρκετό να δικαιολογούν την παραγωγή τους, ανταποκρινόμενοι μονάχα στην πνευματική περιέργεια ή στην ανώμαλη απόλαυση του να εγκαταλείπονται στην ανάλυση της δικής τους ή της ξένης ψυχικής ζωής.

Ο προσδευτικός λογοτέχνης, καθόλου λιγότερο από τον ψυχολόγο, δίνει ολοένα δυνάμεις στον αγωνιζόμενο άνθρωπο, για να ξεπεράσει τη σκοτεινή θάλασσα της εποχής που τη συγκλονίζουν ή αγωνία και ο φόβος του ατομικού αιώνα, ή ανασφάλεια από τη ραδιενέργεια, ή συσσώρευση πολεμικού υλικού ικανού ν' ανατινάξει δέκα πλανήτες, ή μοναξιά του κοινωνικά βουλιαγμένου πολίτη, το σπάσιμο της ενότητας στην όψη του κόσμου, ή έλλειψη προσαρμογής στις νέες συνθήκες, ή αδυναμία να συνειδητοποιήσουμε τις κάθε μέρα καινούριες επιστημονικές ανακαλύψεις, ή προσδοκία της ανθρωπότητας για να ζήσει την αληθινή ειρήνη.

"Όλα και μαζί τους ή λογοτεχνία και ή ψυχολογία προβληματίζονται στο έναγωνιο έρώτημα της εποχής, που έμαθε πια να ανατέλλει επάνω από τους ανθρώπους και τα έργα τους πριν ξημερώσει ο ήλιος.

Το άγχος, ο φόβος, ή αγωνία, δέν είναι συνθήματα. Ούτε θεωρήματα. Δέν είναι καθόλου θεωρίες για την άρρωστημένη «πνευματική» απόλαυση μερικών νέων θεωρητικών «της αγωνίας για την αγωνία». Ο κίντυνος που καλπάζει στις μέρες μας απαιτεί τη συνοχή του πνευματικού ανθρώπου με το κοινωνικό σύνολο που διατρέχει τουτό τον κοινό κίνδυνο και όχι το αντίθετο που από χρόνια συμβαίνει, το σπάσιμο δηλαδή κάθε συνεννόησης μαζί του. Έχει αιώνες πίσω της ή θεωρία της αντίθεσης με τον έαυτό μας, της απόλυτης διχοστασίας της προσωπικότητας με το περίγυρό της. Με λίγα λόγια, το σώμα μας και κάθε τι σχετικό μ' αυτό, δέν είναι ποτέ ξένα προς τη διανοητική μας ζωή' επίσης για να ολοκληρωθεί το άτομο είναι ανάγκη να συμπλέκεται αδιάκοπα και αδιάσπαστα με το κοινωνικό του περιβάλλον' ή συμπλοκή τούτη γεννάει τις αντιθέσεις ή τις ταυτίσεις' ακόμη και τις πρωτότυπες μέχρι ξαφνιάσματος ιδέες ενός προικισμένου ατόμου. Είναι ωρα να εγκαταλείψουν όριστικά οι τεχνητές θεωρίες (που κράτησαν δυστυχώς αιώνες) φιλοσόφων και θεολόγων, για τη δθθεν αντίθεση ανάμεσα στον σωματικό και διανοητικό έαυτό μας, ανάμεσα στο ατομικό μας εγώ και το κοινωνικό σύνολο. Η ψυχολογία διακρίνει σήμερα πάνω σ' αυτό το εγώ τέσσερις ομάδες ψυχικών γε-

γονότων: 1) Τὸ σωματικό ἐγὼ ἢ ἀλλιῶς τῇ φυσιολογικῇ θάσῃ τοῦ ἐγὼ μας. 2) Τὸ κοινωνικό ἐγὼ. 3) Τὸ χρονικό ἐγὼ, ἀπόρροια τοῦ παρελθόντος μας. 4) Τὸ πρὸς τὸ μέλλον στραμμένο χρονικό ἐγὼ.

Ὁ ἀγωνιζόμενος ἄνθρωπος ἀποζητάει μιὰ νέα ἀποψη τῆς ζωῆς· ἕνα καινούριο φρόνημα. Μιὰ νέα ψυχὴ! Αὐτὴ τὴν ψυχὴ, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ ἕνα καινούριο ὄνομα στὶς προσδοκίες μας, προσπαθεῖ νὰ κάνει ὁρατὴ καὶ σὲ μᾶς ὁ Γκεδὼργκ Λούκατς, ὅταν ζητάει ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς νὰ δουλέψουν ἔτσι τὸ ἔργο τους ποὺ ν' ἀλλάξει τὸν συγκινησιακὸ κόσμον τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸ καλοῦνται νὰ ὑπηρετήσουν σήμερα ἡ λογοτεχνία καὶ ἡ ψυχολογία. Ὑπάρχουν γιὰ τὴν ἀλλαγὴ πολλοὶ τρόποι, ἀπειροὶ τρόποι, ποὺ κλείνονται μέσα στὸ ἴδιο ἰδανικὸ τῆς ἐποχῆς: ἕνας νέος ἀνθρωπολογικὸς προβληματισμὸς ἔχει τὶς ρίζες του βαθιὰ στὶς ἐλπίδες τῶν λαῶν.

Η ΙΔΡΥΤΙΚΗ ΣΤΙΓΜΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Οἱ ποιητὲς τοῦ αἵωνα μας ἀνοίγουν γι' ἄλλη μιὰ φορὰ δρόμους οὐσιαστικῆς πρωτοτυπίας καὶ ἡ ἰδρυτικὴ συμβολὴ τους στὸν ψυχισμό τοῦ σύγχρονου κόσμου ἐμελλε νὰ εἶναι ἡ πιὸ σημαντικὴ.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Λαφὼργκ γύρω στὰ 1880 ὡς τὶς μέρες μας φάνηκαν μεγάλᾳ ἰδρυτικὰ ποιητικὰ ἔργα, ὅπως τοῦ Πλάουντ, τοῦ Σεγκάλέν, τοῦ Ἑλσιτ, τοῦ Σαὶν Ζᾶν Πέρς. Μὲ αὐτοὺς οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος στὴ λογοτεχνία συνδέονται χρονολογικὰ μὲ κείμενα τῆς ψυχολογίας τῇ στιγμῇ ἀκριβῶς τῆς ἀκμῆς καὶ τῶν δύο· καὶ ἐκδηλώνονται τότε ἀκριβῶς καὶ οἱ ἀντιθέσεις τους, σὰ μιὰ φυσικὴ συνέπεια ποὺ ζωογονεῖ τὸ μυαλό. Ἐπίσης δὲν ἔλειψε καθόλου μεταξὺ τους ὁ σεθασμός, ἀφοῦ λ.χ. ὁ Φρόυντ δείχνει σὲ κάθε εὐκαιρία θαυμασμό γιὰ τὰ μεγάλα ἔργα τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης, ἡ δ' Ἑλσιτ ἐπιστρατεύει συχνὰ στὰ δοκίμιά του τὴν ψυχολογικὴ γνώση τοῦ καιροῦ του.

Ἐκεῖ ποὺ συναντιέται, λένε πολλοί, ἡ λογοτεχνία μὲ τὴν ψυχολογία, εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέβσκη. Σὲ ἕναν συγγραφέα ποὺ ἔκανε συστατικὸ τοῦ στοιχείου τὸ μυστικὸ τῆς σκιάς σὲ ὅλες τὶς μορφές της, μπορεῖ νὰ δείχνουν καὶ ἔτσι τὰ πράγματα. Ὁ Ντοστογιέβσκη δὲν ἔχει συνδέσει καθόλου τ' ὄνομά του μὲ καμιά ψυχολογία.

Ἐδεῖξε τοὺς ἀγνωστούς γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ψυχολογικοῦ προσδιορισμῶν τῶν ἀνθρώπινων πράξεων, τὰ κρυφὰ καὶ ἀκόμη καὶ τ' ἀνομολόγητα κίνητρά τους· μὲ χίλιες δυὸ ἐπινοήσεις εἰν' ἀλήθεια προσπάθησε ν' ἀποκρύψει τὸ βαθὺ καὶ τραγικὸ, τὸ ἀληθινό του πρόσωπο πίσω ἀπὸ ἄγια ἢ ἑωσφορικά προσωπεῖα· δοτή-

θησε παλὺ νὰ φανερωθεῖ ἡ ἀπελπισμένη ἴσως, ὁμως νέα στιγμὴ τοῦ ἀνθρώπου· καὶ τὸ ἔργο του ὑπογραμμίζει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἰδρυτικὴ στιγμὴ τῆς σύγχρονης ψυχῆς.

Ἐδῶσε ἔτσι σ' ἕναν δολόκληρο κόσμο τὴν εὐκαιρία νὰ κάμει παντοτινὸ χτέμα του κάποιο κομμάτι ἀπὸ τὶς ἀνήσυχες ψυχές τῶν ἡρώων του. Γιατὶ μέσα στὸ ἔργο του γεννήθηκε πράγματι μιὰ νέα ψυχὴ καὶ ἀπὸ κείνον ἀρχίζει μιὰ ἐπίσης νέα ψυχολογία καὶ ἕνα ἀγνωστο γραμματολογικὸ εἶδος, τὸ ψυχολογικὸ μυθιστόρημα. Ἐγὼ ὁ ἴδιος ὁ Ντοστογιέβσκη ἰδὲ φύλαξε ἄλλο γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ τὴν ἐξομολόγηση, τὴν ἐξιλαστήρια αὐτοκαταστροφὴ (εἶναι γνωστὴ ἡ φοδερὴ ἀρρώστια ποὺ τὸν βασάνιζε) καὶ τελικὰ ἕναν «κυκλομένο ἀπὸ παντοῦ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη μοναξιά» θάνατο.

Ἀπὸ τὸν Ντοστογιέβσκη ὡς τὴν ὥρα τοῦ Κάφκα, τὸ μυθιστόρημα σημειώνει ἀξιόλογους σταθμούς καὶ ξεχωρίζει σὲ ψυχολογικὸ καὶ ἰδεολογικὸ. Ὁ Κάφκα τῆς «Δίκης», τοῦ «Πύργου» καὶ τῆς «Μεταμόρφωσης» εἶναι κυρίως ὁ ἀρνητὴς τοῦ «ψυχολογικοῦ» μὲ ξεκαθαρισμένη θέση. Εἴμαστε ἐν τούτοις ὑποχρεωμένοι νὰ σημειώσουμε πῶς ἡ «θέση» αὐτὴ τοῦ στάθηκε μιὰ καταπληκτικὴ μέθοδος γιὰ νὰ ἐμβαθύνει ἀδίστακτα στὰ μυστικὰ τῆς ψυχῆς. Ἀρνεῖται τὴν ψυχολογία, γιὰ νὰ φτάσει στὰ «ἔνδον» τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ γνώριμη γιὰ τὸν συγγραφέα ὁδὸ, τῆς ἀπλῆς δημιουργίας, τοῦ «πράττειν» καὶ τοῦ «ποιεῖν».

Λίγο πιὸ πρὶν ὁ Μαρσέλ Προύστ, ἀπὸ τὴν ἴδια ἀγωνία κυριεμένος, ἐνόμισε πῶς μπορούσε «νὰ δοκιμάσει τὴ σκέψη του νὰ φτάσει ὡς τὸν ἔσχατο πυθμένα ὅπου βρίσκεται ἡ ἀλήθεια, ὁ πραγματικὸς κόσμος, ἡ αὐθεντικὴ ἐντύπωση». Λίγο πιὸ πρὶν ὁ Ἑμίλ Ζολὰ στὴν πεζογραφία καὶ ὁ Ἑρ. Ἰψεν στὴ δραματογραφία διαμόρφωναν τὸ ἔργο τους πάνω στὶς διερευνήσεις τῆς κληρονομικότητος, ἀνοίγοντας ἕναν ἄλλο πυθμένα. Ὁμως πυθμένας δὲν ὑπάρχει, εἶναι ἡ γνώμη καὶ πάλι τοῦ Κάφκα, μιὰ καὶ «ἡ αὐθεντικὴ μας ἐντύπωση, ἀποκαλύφθηκε νὰ ἔχει πολλοὺς πυθμένες καὶ αὐτοὶ πάλι διαδέχονται ὁ ἕνας τὸν ἄλλον ἐπ' ἀπειρον». Μοιάζει ἴσως τὸ ἀπειρο αὐτό, θὰ ὑπογραμμίσει ὁ Φῶκνερ, μὲ τὸν ἀληθινὸ τρόπο ζωῆς τοῦ παραδομένου στὸν ἀγνωστικισμό καὶ τὴν παραδοξότητα ἀνθρώπινου ὄντος.

Ὁ Καμὺ, ὅπως ὁ Ντοστογιέβσκη καὶ ὁ Κάφκα, ἀρνεῖται τὴν ψυχολογία, γιατί ἀπαιτεῖ τὸ δικαίωμα γιὰ τὸν ἄνθρωπο νὰ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ κάθε ψυχολογικὴ συμβατικότητα. Ἐφαρμόζει γι' αὐτὸ μιὰ μέθοδο στὸ ἔργο του, ποὺ ἐνῶ δὲ γνωρίζουμε κατὰ πόσο θὰ μπορούσε νὰ χρησιμεύσει στὴν ψυχολογία, τὴ σημειώνει πάντως ὁ Μωρίς Μπλάσσό: «Ὁ ἑένος τοῦ Καμὺ εἶναι σὲ σχέση μὲ τὸν ἑαυτὸ του, σὰν ἕνας ἄλλος νὰ τὸν βλέπει καὶ νὰ μιλοῦσε γι'»

αυτόν... τελείως απ' έξω.» Όμως μιὰ τέτοια «θέση» είχε πρωτοετοιμάσει για τὸν «Immanentist» του ὁ Ἀντρέ Ζιντ καὶ ἀργότερα ὁ Τόμας Μὰν στοὺς ἥρωες τοῦ «Μαγικοῦ βουνοῦ».

Ὁ Ντοστογιέφσκι, ὁ Κάφκα καὶ λιγότερο ὁ Καμύ, τρεῖς σταθμοὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μυθιστορήματος, δρῖσκονται σὲ σχέση ὅχι μὲ τὴν ψυχολογία ἀπλῶς, ἀλλὰ μὲ τὸ «ψυχολογικὸ» ἐνεργούμενο, ποὺ τὸ ἐννοοῦνε κάτι σὰν τὴ φύση, τὴ φύση μέσα στὸν ἀνθρώπο. Ὁχι τὴ φύση, λέει ὁ Σάρτρ· τὸ «ψυχολογικὸ», πιστεύει, εἶναι ἡ «ὕπαρξη», ἡ ὕπαρξη ποὺ εἶναι κάτι ἄλλο, ξένο πρὸς τὴ φύση, ὅσο κι ἂν τὸ ὑπαρξιακὸ στοιχεῖο μπαίνει ἀσφαλῶς κάτω ἀπὸ τοὺς ἰδίους καθολικοὺς νόμους ποὺ προσδιορίζουν κάθε φυσικὸν νόμον, φυσικὸ ἢ ψυχικὸ.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀμφιβολία γιὰ ὅλα, ποὺ ἴσως δὲ σημαίνει ἄλλο ἀπὸ τὸν «ἔλιγγο νὰ ζήσουμε ἐλεύθεροι», αἰσθανόμαστε πὼς ἀνταποκρίνεται ἡ ἰδρυτικὴ στιγμή τῆς ψυχῆς.

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΗΣ

Ὅλα ἐπείγουν στὶς μέρες μας.

Ἐκεῖ ποὺ οἱ ἄλλοι βλέπουν στὶς ἐπιστῆμες μιὰ κρίση συνειδήσεως, ἡ ψυχολογία διαπιστώνει πὼς δὲν εἶναι ἴσως παρὰ μιὰ κρίσις ἀναπτύξεως. Ἡ λογοτεχνία δὲν εἶναι ἔξω ἀπ' αὐτὸ τὸν κανόνα. Θέλουμε λοιπὸν τὸ λογοτεχνικὸ νὰ τὴν πλησιάσει τουλάχιστο μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ὁποῖου τὸ μέτρο μᾶς τὸ δίνει ἡ διάδοσή της στὸ κοινὸ τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν. Ἀλλὰ καὶ γιὰ ἕναν ἀκόμη ἐξαιρετικὸ λόγο: μὲ τὴ σειρά της θέτει στὶς μέρες μας κι αὐτὴ ἀποφασιστικὰ τὸ πρόβλημα τῆς καταστάσεως καὶ θεσπίσεως τοῦ ἀνθρώπου. Μεγάλο θὰ εἶναι τὸ κέρδος τοῦ λογοτέχνη ἀπὸ τὴ γνωριμία του μὲ τὴ σύγχρονη ψυχολογικὴ γνώση. Καὶ πρῶτα πρῶτα θὰ ἐγκαταλείψει τὴν κακὴ συνήθεια (ἐνα εἶδος παραίτησης) στοὺς πρὸ πολλοὺς ὁμότεχνους) πὼς μπορεῖ ἡ ἀλήθεια νὰ εἶναι κριτικὴ μιᾶς παρατήρησης ἢ μιᾶς ψυχολογικῆς θεωρίας, ὅταν οἱ πρὸ θετικῆς πειραματικῆς διεργασίας καὶ μεθοδοὶ ἀποτελοῦν ἔργο ἐξευδίκευσης ποὺ τὸ ἐσωτερικὸ της (οἱ εἰδικοί καὶ τὰ μέσα ποὺ διαθέτουν) παίρνει τὴν ἔκταση μιᾶς ἀποκάλυψης.

Δίνω λίγο ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ αὐτὸ ποὺ ἡ κατασκευὴ του ἀρχισε πρὶν διακόσια περίπου χρόνια, στὸν 18ο καὶ 19ο δηλαδὴ αἰῶνα, ποὺ παρουσιάζεται ἡ διάσταση τῶν συστημάτων μέσα στὴ φιλοσοφία, ἡ ἀνάγκη νὰ ἀναζητηθῇ μιὰ ἄλλη θεμελίωση τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς θετικῆς καὶ πειραματικῆς ἀντίληψης. Ὁ Αὐγουστος Κόντ εἶναι γνωστὸ πὼς ἀποδιώχνει

τὴν ἐνδοσκοπήση, τὴν ἀναζήτηση τῶν αἰτίων καὶ τῆς οὐσίας. Ἀκολουθώντας στὰ πρῶτα βήματά της τὸ παράδειγμα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, παίρνει, ἡ ψυχολογία, τὴ μορφή τῆς ψυχοφυσικῆς, τῆς ψυχοφυσιολογίας καὶ τῆς ποσοτικῆς ψυχολογίας. Οἱ συγκρούσεις μεταξὺ ἐπιστημῶν αὐτῆς τῆς κατεύθυνσης καὶ ἐκείνων ποὺ θέλησαν τὴν ψυχολογία παράρτημα τῆς μεταφυσικῆς ἢ τῆς φιλοσοφίας, ὅπως ὁ Ἀνρὺ Μπερζὸν, ἐβोधήθησαν νὰ φτάσουμε σήμερα σὲ μιὰ ψυχολογικὴ ἀποψη γιὰ τὴ συνολικὴ ἔννοια (σύλληψη) τοῦ ἀνθρώπου. Ἐντούτοις πρέπει νὰ τονιστεῖ ἐδῶ πὼς ἡ ψυχολογία δὲν ἀποτελεῖ καθόλου στὶς μέρες μας κάποια ἐνωτικὴ θεωρία. Ὅμως, πόση ἱκανοποίηση γιὰ τὸ λογοτεχνικόν, ποὺ πλησιάζοντάς τὴν μὲ τὸ πάθος τοῦ διψασμένου ὁδοιπόρου, κινεῖται νὰ παίρνει μιὰ «θέση», νὰ τοποθετεῖται, προορισμένος νὰ ζεῖ μέσα στὸν κόσμον καὶ στὰ γεγονότα, στὸ κέντρο τῶν προβληματισμῶν, ποὺ θέτουν οὐσιαστικὰ ἐρωτήματα, «πῶς;», ἀνάμεσα ἀπὸ ποιὲς ἐναντιοδρομίες πραγματοποιεῖται ἡ ἐνότητα αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζουμε ἀνθρώπινη φύση. Ἐχομε κιόλας μπεῖ στὸ χῶρον τῶν ἁμεσῶν δεδομένων, σὲ μιὰ συγκεκριμένη ἐμπειρία, ποὺ ξεπερνᾷ κατὰ πολὺ τὰ πλαίσια τοῦ ἐσωτερικοῦ στοχασμοῦ, καὶ κυρίως ἀποκρούει κάθε ἀφηρημένη παράσταση τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ δρόμος ποὺ ἀκολουθεῖ ἡ σύγχρονη ψυχολογία δικαιώνει: ἀπόλυτα τὸν Ζῶρζ Πόλιτजर ποὺ ἀπορρίπτοντας πρὶν τριάντα σαράντα χρόνια μὲ σφοδρότητα ὅλες τὶς τάσεις τῆς ἐποχῆς του σὰν ἀφηρημένες, προμάντευε στὴν «Κριτικὴ τῶν θεμελιῶν τῆς ψυχολογίας» πὼς τὸ μέλλον θὰ προχωρήσει στὴν κατεύθυνση τῆς «συγκεκριμένης ψυχολογίας».

ΝΕΩΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ

Ἀπὸ τοὺς κλάδους τῆς ψυχολογίας ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὸν αἰῶνα μας: ἡ ψυχολογικὴ διαγνωστικὴ μὲ βάση τὴν προβολικὴ μέθοδο ἔρευνας (τέστ ἀποτελούμενο ἀπὸ κηλίδες μελάνης) τοῦ Ἐλβετοῦ Χέρμαν Ρόρσαχ, ἡ Τεστολογία, μὲ παλιούς πρωτεργάτες τοὺς Γάλλους Ἀ. Μπινὲ καὶ Θ. Σιμόν, καὶ σύγχρονους ἐρευνητὲς τοὺς Λ. Κ. Φράνκ, Μπέλλ, Βερνόν, ἡ ψυχολογία τῆς μορφῆς (Gestalt theorie)⁴², ἡ ψυχολογία τῆς συμπεριφορᾶς (behaviorismus) τοῦ Τζῶν Οἰῶτσον, ἡ ψυχολογία τῆς προσρμογῆς μὲ ἰδρυτὲς τὸν Σάφφερ καὶ Κάμερον, τὸ γιγάντιο οἰκοδόμημα τῆς ψυχολογίας τῶν συγχρόνων σοβιετικῶν ἐπιστημῶν, ποὺ μιὰ μικρὴ εἰκόνα του ἔδωσε τὸ 1953 στὸ συνέδριο τοῦ Μοντρέαλ, ὁ διάσημος καθηγητὴς Μπύκωφ, τοῦ Ἰνστιτούτου Παυλόφ καὶ τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Ε.Σ.Σ.Α., ἐξηγώντας

ὅτι ἡ παυλωφική μέθοδος πειραματισμοῦ στὴ φυσιολογία ὁδήγησε στὴν ἔρευνα τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ σὰν «ἀδιαίρετου ὅλου», ὅπου συγχλίνουν δημιουργικά οἱ ἀπόψεις τῆς ἀνακλασιολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας τῆς δομῆς ἢ (ὅπως διατυπώνουν οἱ Ρῶσοι ψυχολόγοι) τῶν «λειτουργικῶν συστημάτων». Ἔχουμε δηλαδή σὲ ὅλο τὸν κόσμο μιὰ πρωτοφανῆ ἀνῆση τῆς ψυχολογικῆς γνώσης ποὺ μὲ τὴν τεράστια ἐφαρμογὴ τῆς ἀποτελεῖ τὴν ἀνθρωπιστικὴ ἐπιστήμη τῆς παρούσας στιγμῆς. Ὅμως στὴ χώρα μας εἶναι ἡ ἄγνωστη ἢ ἀδικαιολόγητα παραξηγημένη γιὰ τὸ τί ἐπιδιώκει καὶ ποιά τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τῆς.

Μπήκαμε στὸν ἀτομικὸ αἰῶνα καὶ δὲν ὑπάρχει οὔτε μιὰ ἀντιπροσωπευτικὴ φωνή, ἐπιστήμονα ἢ συγγραφέα, ποὺ νὰ ἐκφράζει τὸν ἀτομικὸ τοῦτο αἰῶνα ἀπὸ ἐλληνικῆς σκοπιᾶς.

Ἄν γινόταν νὰ τελειωθεῖ ξαφνικά σὰν προσωπικότητα ὁ homo atomicus (ἀτομικὸς ἄνθρωπος), θὰ εἶχαμε τὸ δίχως ἄλλο νὰ κάνουμε μὲ ἓνα ὄν ποὺ ἡ διαφορά μας μ' αὐτὸ θὰ ἦταν ὅση καὶ ἡ διανοητικὴ διαφορά ἀνάμεσα στὴν τοταμικὴ ἐποχὴ καὶ στὴν ἐποχὴ τῆς κλασικῆς ἐπιστήμης. Καὶ νομίζω πὺς ἐνδιαφέρει τὸ λογοτέχνη ν' ἀναδειχθεῖ τί ὑπάρχει σήμερα καὶ διαδραματίζει τὸ ρόλο του, ποὺ θρίσκειται ἡ ζωὴ, ὡς ποῖο σημεῖο μποροῦμε νὰ ἐπηρεάσουμε τίς διαφορές, τίς ἀνισότητες (προβλήματα ποὺ θέτουν ἡ διαφορικὴ ψυχολογία καὶ ἡ χαρακτηρολογία), ποὺ διαπιστώνουμε ἀνάμεσα στὰ ἄτομα, ὅταν γνωρίζουμε τὴν καταγωγὴ τους.

Μπορεῖ ὡς ἓνα σημεῖο νὰ εἶναι ἀκόμη ἀπιαστός γιὰ τὴν ἀνθρώπινη γνώση ὁ κόσμος τῶν αἰτίων, ὅμως τί ἄλλο ἔργο καλύτερο θὰ κάνει ὁ τεχνίτης τοῦ λόγου, ἂν ὄχι νὰ τοποθετεῖ στὴ δάση τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἐξηγήσεων τοῦ παρόμοια προβλήματα ποὺ ἡ πολλαπλότητα καὶ ἡ σημασία τους εἶναι ὅτι πρέπει νὰ χαρακτηρίσει τὸ σημερινὸ ἄνθρωπο καὶ τίς γεμάτες ἐρωτήματα πολιτείες του.

Θὰ ἤθελε, νομίζω, ὁ ἀναγνώστης μου νὰ τοῦ ἀποκαλύπτει ὁ σύγχρονος συγγραφέας τὴν καταπληκτικὴ τους σημασία καὶ νὰ τὸν δανεῖ ἀπὸ τὴν υπέρτατη ἔνταση τοῦ δημιουργικοῦ λόγου ποὺ σκοπεύει ὄχι τὴν ἐπαναγωγὴ ἀλλὰ τὴν προπαρασκευὴ γιὰ τὰ πετάγματα στοὺς πλανῆτες.

ANATOMIA ΜΙΑΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

Ἡ λέξη προσαρμογὴ ποὺ ἀναφέραμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο δὲ σημαίνει στὴν ψυχολογία καθόλου τὸ ταίριασμα ἢ τὴν πράξη καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ προσαρμόζω (σταρεῶνω, ταυρίζω,

κάνω κάτι νὰ γίνῃ σύμφωνα, ἀνάλογο μὲ κάτι ἄλλο), οὔτε σημαίνει προσαρμόζομαι πάντοτε μὲ τίς συνθήκες τῆς ζωῆς, ποὺ εἰς τὴν χειρότερη περίπτωση δίκαια θὰ λεγόταν δουλεία ἢ χαμαιλεοντισμός, καὶ αὐτὰ δὲν ἀφήνουν περιθώρια γιὰ δημιουργία. Στὴν ψυχολογία ἡ προσαρμογὴ εἶναι μιὰ γενικὴ τῆς εὐφυΐας,⁴³ ποὺ ἡ ψυχολογία ὀρίζει σὰ μιὰ γενικὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ κύριο λοιπὸν γνῶρισμα τῆς μοντέρνας ψυχολογίας τῆς προσαρμογῆς, εἶναι ἡ προσαρμογὴ (adaptation). Οὔτε ἓνα ἀπειροελάχιστο χρόνου στὴ ζωὴ τοῦ κανονικοῦ ἀνθρώπου δὲν ὑπάρχει χωρὶς νὰ κινεῖται ὁ μηχανισμὸς τῆς ψυχικῆς αὐτῆς λειτουργίας. Τὰ στοιχεῖα τῆς εἶναι τὰ ἑξῆς: Ἐ λ α τ ῆ ρ ι α, ἔ ν τ α σ η, δ ι ᾱ φ ο ρ ε ς ἀ π ο κ ρ ί σ ε ι ς κ α ι λ ύ σ η γ ι ᾱ τ ῆ ν ἰ σ ο ρ ρ ό π η σ η τ ῆ ς ἱ δ ι α ς τ ῆ ς ψ υ χ ι κ ῆ ς ζ ω ῆ ς. Ἐδῶ δὲν ἀναζητοῦμε μιὰ πλήρη ἐρμηνεία τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς (comportement), οὔτε μιὰ μοναδικὴ ἐξήγηση τῶν ὅσων συμβαίνουν μέσα στὸν ἄνθρωπο μὲ μόνον στοιχεῖο τὴ διαγωγή του. Μιὰ τέτοια θέση ἀνῆκει ἴσως σὲ ἓνα ντετερμινισμὸ ποὺ ἐξυπηρετῆσε κάποτε τίς μηχανιστικὰ θεωρίες τοῦ λεγόμενου «χυδαίου ὀλισμοῦ».

Ὁ νέος ντετερμινισμὸς ποὺ περιγράφουμε δὲν εἶναι μιὰ ψυχολογικὴ θεωρία, ἀλλὰ ἡ σωστὴ διατύπωση τῆς ἀνάγκης ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα τοῦ ψυχικοῦ μας κόσμου. Μιὰ τέτοια γνώση χρειάζεται, νομίζω, σήμερα στὸ λογοτέχνη γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τίς παρανοήσεις ποὺ ἐδημιούργησε τὸ ἱμπρόλιο τῶν θεωριῶν τῆς ψυχανάλυσης καὶ γιὰ τίς μεθόδους τῆς προσαρμογῆς τίς μαθαίνουμε καὶ κεῖνα ποὺ κληρονομοῦμε τὰ τροποποιούμε. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἄσκοπο νὰ ἀφαιρέσουμε τὰ ἄχρηστα στοιχεῖα ἀπὸ τὸν κοινὸ τόπο ποὺ μέσα του προβληματίζεται τόσο ἡ λογοτεχνία ὅσο καὶ ἡ ψυχολογία. Γι' αὐτὸ θὰ μιλήσουμε μὲ κάποια πιδ ψυχολογικὴ γλῶσσα.

Ὁ λογοτέχνης εἶναι ὁ πρῶτος κοινωνικὸς τροφodότης μεθόδων προσαρμογῆς. Αὐτὸ ζητάει πάνω ἀπ' ὅλα καὶ πέρα ἀπ' ὅλα ὁ ἀναγνώστης στὸ ἔργο τοῦ λογοτέχνη. Τρόπους ζητάει ὁ ἀναγνώστης προσαρμογῆς τοῦ πνευματικοῦ ἢ ψυχικοῦ προβλήματός του. Ἐνα αἰσθητικὸ πρόβλημα ποὺ ἀπασχολεῖ τὸν ἀναγνώστη εἶναι γιὰ τὸν ψυχολόγο πνευματικὸ μαζὶ καὶ ψυχικὸ πρόβλημα. Ἐτσι οἱ λέξεις «αἰσθητικὴ ἀπόλαυση», ποὺ φανερώουν τὸ εἶδος τῆς ψυχικῆς λειτουργίας, προσδιορίζουν συγχρόνως καὶ τὰ προβλήματα τῆς. Ἐργὸ λοιπὸν ὑπεύθυνο εἶναι γιὰ τὸ λογοτέχνη ἡ παραγωγή νέων μεθόδων προσαρμογῆς τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν μέσα στίς ὁποῖες δημιουργεῖ τὸ ἔργο του. Ἐνα ἄριστο ποιητικὸ

έργο είναι ένα άριστο ψυχολογικό έργο, με την έννοια ότι ο συγγραφέας του θα επηρεάσει τους τρόπους προσαρμογής του αναγνώστη που θα το διαβάσει. Μάλιστα και εκεί που κάποιος θα ισχυριστεί πως δε βλέπει τίποτε το ψυχολογικό ή παρατηρεί την έλλειψη κάθε ιδέας προσαρμογής έχουμε πολλές φορές εξαιρετικές προϋποθέσεις δημιουργίας νέων τρόπων και νέων μεθόδων προσαρμογής. Παράδειγμα ο «άπροσάρμοστος» Καβάφης, το «άδόλεuto», στην εποχή που πρωτοφάνηκε, έργο του και η προσαρμογή στους τρόπους και τις μεθόδους «Καβάφη» πλήθους κατοπινών του. Όλα σχεδόν τα μαθαίνουμε σε ότι αφορά την ψυχική μας ζωή και χωρίς αυτή τη μάθηση ή διενέργεια του πνεύματός μας που είναι το αποτέλεσμα της (άλλα και του οργάνου που την παράγει) είναι ανίσχυρη να δημιουργήσει το παραμικρό. Ο ισχυρισμός πως τίποτε δε μαθαίνουμε είναι κενή παραδοξολογία για να στηρίξει τις άπίθανες θεωρίες των «έκλεκτων» και «χαρισματικών» της ζωής, άπλοϊκή μεταφυσική.

Έτσι πλησιάζουμε κάπως μια νέα γνώση : υπάρχουν ψυχικές λειτουργίες που τις άποχτούμε σίγουρα με τα παιδικά μας χρόνια, τα ίδια ακριβώς χρόνια που η ψυχανάλυση τα θέλει μόνο για να τα παραγεμίσει με φόβους, συμπλέγματα, κατωτερότητες, άμικτήματα προπατορικά και ιστορίες σε σκοτεινά ύποσυνείδητα. Τό αντίθετό τους: η ψυχική λειτουργία πής προσαρμογής δεν είναι μυστήριο, δεν έχει να κάνει με «δαιμόνια», με τα επί μισό αιώνα δηλαδή νικηφόρα στο παγκόσμιο γνωσιολογικό πεδίο ένστιχτα της ψυχανάλυσης.

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ, ΕΝΑ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

Η ψυχολογία του Φρόυντ και σά συνέχειά της ή φιλοσοφία του είναι άπανσιόδοξες. Θεωρούν τα ένστιχτα σάν ύποκειμένα στην άρχή της επανάληψης, την τάση της επανόδου σε μια προηγούμενη κατάσταση, που τελικά μπορεί να είναι και ο θάνατός τους μέσα στον ίδιο τον άνθρωπο, ζώντας του. Διαλεκτική την είπαν (και εξακολουθούν να την ισχυρίζονται μερικοί) την πορεία της έρευνας του Φρόυντ (ο ίδιος μάλλον άποστρέφεται τη διαλεκτική). Ίσως λοιπόν και διαλεκτική. Άλλα διαλεκτική του ιδεαλισμού. Με τη διαφορά, ότι εκεί όπου οι παλιοί ιδεοκράτες έδαζαν το πνεύμα σάν δημιουργό δύναμη των ιδεών π. χ., ή ψυχαναλυτική θεωρία το άλλαξε με τα ένστιχτα και από συλλογισμό σε συλλογισμό κατόρθωσε να δώσει και εξηγήσεις για τη δημιουργία των έργων τέχνης κ. ά. Επίσης ή άνοιχτά φιλολογούσα έπιστήμη θέλγεται όταν ασχολείται με την έρμηγεία των

μύθων, με τα παλιά και τα νέα έργα της ποίησης και βέβαια και με τους ίδιους τους ποιητές, κακοποιώντας τους, συνήθως.

Η σύγχρονη ψυχολογία ρίχνει κάποιο προσεκτικότερο βλέμμα στο έσωτερικό του ανθρώπου και σε κείνο το π ρ α γ μ α τ ι κ ό που συγχροτούν οι διάφορες ψυχικές λειτουργίες και σε κείνο το σ υ μ β ο λ ι κ ό που δεν είναι κανένα πλάσμα φαντασίας, άλλα προϊόν, άλλα αποτέλεσμα όπωσδήποτε του κοινωνικού μηχανισμού, που μέσα στην διπολική σχέση του άτομο - κόσμος άναπτύσσεται ο άνθρωπος.

Έχουμε, νομίζω, το δικαίωμα ν' άμφιβάλλουμε για την ψυχαναλυτική μέθοδο, που περισσότερο μάς γοητεύει σ' αυτή ή εύγλωττία και ή ποιητική φαντασία του έφευρέτη της. Όμως δε μάς πείθει. Αντίθετα, θεωρούμε πως έξημίωσε το κοινωνικό ψυχολογικό πρόβλημα ο άπλότος μονοθεματισμός του Φρόυντ. Νά θέλει δηλαδή κυρίαρχο στη ζωή μας το σεξουαλικό ένστικτο.⁴⁴ Η τοπογραφία που έκανε του έσωτερικού του ανθρώπου σε ύποσυνείδητο, άσυνείδητο και συνείδητο είναι πράγματι γοητευτική και έτυχε για πολύν καιρό της γενικότερης άναγνώρισης. Όμως προϋποθέτει φανταστικές δυνάμεις, κάτι σά δαιμόνια ως πούμε, που δεν υπάρχουν μέσα στον άνθρωπο ή που αν υπήρχαν θα έπρεπε να μη γίνεται άλλη δουλειά μέσα του από το να καταπιέζει το ένα τ' άλλο για να μην ξεσπάσει ή ανάμεσά τους άπειλή, όποτε ο άνθρωπος με τη σειρά του δε θα είχε άλλη, για την ίσορρόπηση της ψυχικής ζωής του, μέριμνα, από το να ρίχνει συνεχώς έφεδρες «άντιπάλων» ένστίχτων στον άσταμάτητο αυτόν άγώνα. Άπίθανα πράγματα, που όμως μάς τα έμφανίζει ή ψυχανάλυση για βέβαια και ένδεχόμενα. Σε όλους ένδεχόμενα, αφού όλοι μας λίγο πολύ για κάποια παιδική συνήθως πράξη μας αισθανόμαστε... ένοχη! Στο μεταξύ πληροφορώ τον άναγνώστη πως ο κόσμος, ή ανθρωπότητα, είναι, από τον καιρό που φάνηκαν οι πρώτες φροϋδικές θεωρίες, γεμάτη από τέτοιες φανταστικές δυνάμεις, άπ' αυτά τα κάτι σάν μικρά δαιμόνια,⁴⁵ που λέμε! Και άφθονα ένστιχτα, ύποθετικά βέβαια μυριάδες ένστιχτα! Με το διάδασμα μάς σειράς νεοελληνικών λογοτεχνικών βιβλίων, μετρώ κιόλας δέκα έφτά ένστιχτα, διαφορετικά, ψυχολογικά άνύπαρχτα, άφοδ ή ψυχολογία (όχι ή ψυχανάλυση πιά), άριμόδια ν' άποφαίνεται για τα ψυχικά φαινόμενα, άρα και για ένστιχτα, έπιστήμη, άγωνίστηκε χρόνια να διατυπώσει τα κύρια χαρακτηριστικά τεσσάρων μόνον ζευγαριών ένστίχτων.

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΓΝΩΣΗ

Ἡ ἐνστικτοποιία ἐντούτοις ἀκμάζει στὸν τόπο μας καὶ πρὸς τὸ παρὸν δὲ φαίνεται πούθεν τὸ τέλος της. Ἔτσι καὶ μερικοὶ λογοτέχνες ἐνστικτοποιοὶ ἢ κατασκευαστὲς ψυχολογικῶν ἰδιοτήτων⁴⁶ καλὰ κάνουν τὴ δουλειά τους εἴτε ἀπὸ ἀγνοία εἴτε ἀπὸ ἄλλους «θαυότερους» λόγους. Ὅσο γιὰ τὴν περιπέτεια τῶν ἐννοιῶν ποὺ σχέση ἔχουν μὲ τὴν ψυχολογία, εἶναι, στὰ περισσότερα νεοελληνικά λογοτεχνικά διδύα, σχεδὸν ἀπερίγραπτη. Δὲν ξέρεи κανεὶς ἀπὸ ποῦ ν' ἀρχίσει. Βασικὲς ἐννοιες, ὅπως ἡ συνειδήση, τὸ αἶσθημα, τὸ συναίσθημα, ὁ χαρακτήρας, τὸ πολυπάθο διαφέρον γιὰ κάτι ποὺ σοδαρὰ ἀπασχολεῖ τὸν ψυχικὸ κόσμον ἐνὸς ἀτόμου καὶ ποὺ δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὸ ἐνδιαφέρον ἐκεῖνο ζήτημα κ.ἄ. (τὸ πρῶτο εἶναι σπουδαιότατη ψυχικὴ λειτουργία, ἐνὼ τὸ δεύτερο ἔχει τὴν ἐγνοία πῶς κάτι προσωρινὰ τραβάει τὴν προσοχή μας ἢ τὴν περιέργειά μας), ἡ ἀτομικότητα, ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ σκέψη μας, ἡ μνήμη κ.λ., κακοποιοῦνται συστηματικὰ καὶ χωρὶς καμιά πρόδλεψη νὰ μάθουμε πέντε δέκα πράγματα ποὺ λέγονται ψυχολογικὴ γνώση. Ἀνημπόρια στὸν ἐλληνικὸν τόπον ἢ παραίσηση πῶς συμμετέχουμε κι ἐμεῖς στὸν πολιτισμό. Μᾶς φτάνει λ.χ. νὰ μνημονεύουμε πράγματα. Βρισκόμαστε στίς μέρες μας στὸν ἀστερισμὸ τῆς Μνήμης καὶ μνημοκρατεῖται ὅλη σχεδὸν ἡ λογοτεχνία μας. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι τίποτε διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν κατάχρησιν τῆς λήθης ποὺ ἔκαναν οἱ προηγούμενες λογοτεχνικὲς γενιές. Καλὸ ἔσως εἶναι νὰ μαθευτεῖ πῶς ἡ μνήμη καὶ ἡ λήθη εἶναι δύο ἰσοδύναμες ψυχικὲς λειτουργίες καὶ μὲ τὴν ἴδια σπουδαιότητα. Τόση, ποὺ ἡ μιά δὲν νοεῖται χωρὶς τὴν ἄλλη. Δὲν ξέρουμε τί θὰ ἦταν τὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ ἂν ὅλα γινόταν μνήμη, ἂν, μὲ μόνη τὴ λειτουργία τῆς μνήμης, θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξει ὁ ἀνθρώπος. Εὐλογίης χρωστᾶμε καὶ στὴν καθημένη τὴ λησμοσύνη, τὴ λήθη βέβαια.

Εἶδος καὶ Ποιότητα

Δὲν εἶναι ἄσκοπο ἐπίσης νὰ δοῦμε πῶς, μὲ τί δίχτυα ψαρεύονται τὰ ἐνστικτα.

Τρία εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ψυχικῆς λειτουργίας ποὺ λέγεται ἐνστικτο. Πρῶτο: ἡ παγκοσμιότητά της. Δεύτερο: τὸ ἀμάθητο. Καὶ τρίτο: ἡ ἐμφάνισή της ἀμέσως μετὰ τὴ γέννηση τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅσο γιὰ τὰ ἐνστικτα τῶν ζώων ποὺ ἀρκετὰ καί... ἀξιέπαινα τὰ ζῶα τὰ κατημένα ἐτροφόδοτησαν καὶ τροφοδοτοῦν τὴν παγκό-

σμια λογοτεχνία, αὐτὰ (τὰ ἐνστικτα) ἔχουν τεράστιες διαφορὰς μὲ τίς ἐνστικτώδεις λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ διαφορετικὴ εἶναι καὶ ἡ ποιοτικὴ τῆς ἀνθρώπινης κατασκευῆς, ἀπὸ τὴ βιολογικὴ πρῶτα καὶ τὴν ψυχολογικὴ ἀκόλουθα ἀποψη.

Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο: ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου (κάτι ποὺ ἐνδιαφέρει προπαντὸς τὸ λογοτέχνη) στὴν ψυχολογικὴ ἐγνοία τῆς δὲν εἶναι πεδίο ἀπὸ ἀνιμιστικὲς ἢ ἀλόγιστες δυνάμεις. Οἱ καιροὶ μας βοηθοῦν νὰ ἐγάλουμε πιά ἀπὸ τὸ νοῦ μας πῶς στὸν ἀνθρώπο μέσα κατοικοῦν διάφορες δυνάμεις. Ὁ ἀνιμισμὸς αὐτὸς εἶναι σκοταδισμὸς καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότερη μέθοδο τῆς ἐρευνας καὶ τῆς σκέψης ποὺ ὁ Χέγκελ (Hegel) ὀνομάζει «μεταφυσικὴ μέθοδος» καὶ ποὺ κατὰ προτίμησιν καταπιανόταν μὲ τὴ μελέτη «πραγμάτων» θεωρημένων σὰ δεδομένων σταθερῶν ἀντικειμένων.

Ἀλλὰ ἀπὸ πότε καὶ ποῦ, καὶ ποιά σήμερα τὰ σταθερὰ ἀντικείμενα;

Οὔτε λογίζεται ἡ προσωπικότητα σὰν ἓνα σύστημα ἃς ποῦμε ἀπὸ ἀφορισμοὺς (ἠθικοὺς, κοινωνικοὺς, αἰσθητικοὺς, ἀκόμη καὶ ψυχολογικοὺς). Τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς εἶναι ἐπίμονες συνήθειες σὲ ὁρισμένα εἶδη προσαρμογῆς, κι αὐτὸ προϋποθέτει τὴν ἐλευθερία τῆς βούλησης τοῦ ἀτόμου καὶ στὴν περίπτωσιν τοῦ συγγραφέα ἐκτὸς ἀπὸ αὐτήν, καὶ τὴν προσωπικὴ του θυσία γιὰ νὰ τίς κατακτήσει. Ἐνὼ ἀντίθετα ἡ ψυχανάλυση εἶδε τὸ τάλαντο τοῦ ποιητῆ σὰν ἓνα «σωσίδιο» γιὰ νὰ γλιτώσει ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν ψυχονεύρωση, εἶδε τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία σὰν ἓνα εἶδος βιολογικῆς λειτουργίας, ὅπως λ.χ. εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῆς σεξουαλικῆς ροπῆς ἢ καὶ τῆς ζωϊκῆς ὀρμῆς, ποὺ ξέρεи νὰ μεταμφιέζεται, λείει, σὲ ἰδανικὲς μορφές μορφῶς λόγου, χρωμάτων, ἤχων.

Εἴμαστε ὅλοι σύμφωνοι νομίζω σήμερα πῶς κανένα ἄλλο πλάσμα στὸν πλανήτη μας, αὐριο στὸ Σύμπαν, γιὰ ἐμεῖς εἴμαστε οἱ κάτοικοι τοῦ οὐρανοῦ, δὲν ὀφείλει νὰ μάθει τόσα πολλὰ πράγματα καὶ τόσο πολὺ νὰ μάθει, νὰ γνωρίσει, ὅσα καὶ ὁ ὁ ἀνθρώπος. Νὰ γιὰτὶ ἡ ψυχικὴ λειτουργία τῆς προσαρμογῆς κατέχει τέτοια ποὺ τὴν τονίζω θέση στὴν ψυχικὴ ζωὴ μας. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ τὴν μπερδεύουμε μὲ τὴν ἐγνοία τῆς προσαρμοστικότητας, οὔτε μὲ τίς κοινὲς μας συνήθειες, οὔτε μὲ τὴ διαγωγή μας, οὔτε κυρίως μὲ τὸ βασικὸ βέβαια, ἀλλὰ ἐντελῶς διαφορετικὸ σὲ δομὴ βιολογικὸ φαινόμενο τῆς προσαρμογῆς. Ὅσο γιὰ τὸ «θρυλικὸ» ἐκεῖνο σεξουαλικὸ ἐνστικτο, ἀποτελεῖ κι αὐτὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ἄπειρα ἐλατήρια τῆς λειτουργίας τῆς προσαρμογῆς καὶ πάντως ὄχι τὸ σπουδαιότερο.

Ἡ ἐποχή τοῦ φροῦδικοῦ μονισμοῦ δηλαδὴ περνάει ἀπὸ καιρὸ στὴ δύση τῆς. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ θὰ εὗρισκε κάποιος μὴν ἀντίφαση σὲ ὅσα παραπάνω γράφτηκαν γιὰ τὴν ψυχανάλυση. Δὲν τὸ πιστεύω γιατί ἀπὸ πούθεν δὲ φαίνεται πὼς οἱ νέες κατακτήσεις τῆς ψυχολογίας ἐγιναν γνωστές στὴν περιοχὴ τῆς λογοτεχνίας, ὅταν καὶ οἱ ἀρνητὲς τῆς πρώτης, μεταξὺ τῶν λογοτεχνῶν, μὲ τὰ μάτια τοῦ Φρόντ ἐξακολουθοῦν περίπου νὰ βλέπουν τὸν ἄνθρωπο (τοὺς ἥρωές τους) καὶ μὲ τ' αὐτιά τῶν ψυχανάλυτων ν' ἀκοῦνε τίς φωνές του. Συνοψίζω. Ὁ Φρόντ ἐμίλησε γιὰ ὑποσυνειδητό, ἀσυνειδητό καὶ συνειδητό. Δὲν εἶναι ὁ πρῶτος ἀπὸ τὸν καιρὸ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἢ τὸν Λάμπρινος εἶναι γνωστὴ ἡ ὑπαρξὴ τῆς συνειδητῆς καὶ ἀσυνειδητῆς ζωῆς στὸν ἄνθρωπο. Ὁ Φρόντ ἐπέμεινε στίς ἐπεμβάσεις τοῦ ἀσυνειδητοῦ στοὺς τομείς τῆς ὁργανικῆς ζωῆς καὶ ἔδωσε ἐξαιρετικὴ σημασίαν στὴ φύση ὑποσυνειδητοῦ, ἀσυνειδητοῦ καὶ μηχανισμοῦ τῶν δυνάμεων μὲ ἀπωθητικὰ τάσεις⁴⁷. Ἐπινόησε λοιπὸν δυνάμεις ποὺ κατοικοῦν μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς χώρους καὶ μάλιστα κατὰ τὴν περίστασή τους οἱ δυνάμεις αὐτὲς ἀλληλοκαταπιέζονται. Ὅμως δὲν τὸ ἀπόδειξε πὼς ὑπάρχουν πράγματι τέτοιοι χώροι καὶ τέτοιες δυνάμεις. Οἱ ἑκατὸ περίπου χιλιάδες π α θ ο λ ο γ ι κ ῆ ς π ο ῦ ἔρευνῃσε ὁ ἴδιος στοὺς παλάτες του δὲν ἀκοῦνε γιὰ νὰ στήριχτεῖ μὴ θεωρίαν γιὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς συμπεριφορᾶς δισεκατομμυρίων ἀνθρώπων ὅπου γῆς καὶ ἀνθρώπων πάντως ὅχι παθολογικῶν. Στὸ ἔργο του εὗρηκε καταφύγιον (καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ χεϊμάζεται μέσα καὶ) μὴ λογοτεχνία ποὺ μόνον ἡ παρακμὴ ἀποτέλεσε τὸ κύριο θέμα τῆς, εἴτε μέσα στὸν ἄνθρωπον τὴν ἀνακάλυψε, εἴτε στίς χωρίς κανὼνα ζωῆς πολιτείες του· καὶ αὐτὲς δὲν εἶναι λίγες.

Ἔτσι μὲ τίς ἐπινοήσεις τοῦ Φρόντ⁴⁸ δημιουργήθηκε στὰ πλαίσια τῆς ἐπιστήμης ἕνας νέος ἀνιμισμός, μὴ νὰ δαϊμονολογία, ποὺ εὐκόλως ἐπὶ ἡδύνησεν καὶ στὴν εὐαίσθητη λογοτεχνία. Μία μικρὴ ἀπόδειξη τοῦ φροῦδικοῦ ἀνιτισμοῦ ὁρατὴ ἀπὸ τὸν καθένα, εἶναι: καὶ τὰ ὀνόματα ποὺ ἐχρησιμοποίησε ἡ ψυχανάλυση γιὰ ἐπιστημονικοὺς ὁρους ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ μυθολογία, ὅπως λιμπίντο ἀπὸ τὸ κύριο ὄνομα (ἡ ἄλλη ἐξήγησις) Λεβιντόν, Οἰδιποδικοὺν σύμπλεγμα, πλέγμα τῆς Ἀρτέμιδας, σύμπλεγμα τῆς Ἡλέκτρας, ψυχὸ-σύμπλεγμα τοῦ Ἰφύκλου κ.λ.

ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

Ἀντίθετα ἀπὸ ὅλα αὐτά, ἡ ψυχολογία, σήμερον, δὲ δέχεται:

πὼς μὴ προσωρινὰ λησμονημένη ἢ ἀποτυχημένη ἀπόκρισις «κατοικεῖ» σὺν κάτι τὸ ἐνεργητικόν, σὺν κάτι τὸ «δαϊμονικόν» μέσα στὸν ἄνθρωπον· καὶ πολὺ περισσότερο ἀποκρούει πὼς τὸ ἄτομον εἶναι κάτι σὺν τεπόζιτο μὲ καταπιεσμένους δυνάμεις. Δὲν εἶναι ἕνας χώρος τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου εὐκόλος ἢ οὐδέτερος ποὺ μπορεῖ ν' ἀποθῇσῃ ἢ ἀπὸ ὅπου μπορεῖ νὰ εἰσπράξῃ ὁ καθένας ὅτι θέλει καὶ κατὰ τὴν περίστασιν, γιατί δὲν ὑπάρχει τέτοιος χώρος, καὶ μάλιστα μὲ τίς ψυχανάλυτικὰς ὑποδιαίρεσεις.

Ἡ συνειδησις εἶναι καὶ αὕτη σήμερον κάτω ἀπὸ ἐρωτηματικά, μέσα σὲ βαθιὰς ἀντιδικίας. Ὁ ἀτομικὸς αἰώνας τῆς ὑπαγορεύει τὸ δράμα του καὶ αὕτη δὲν μπορεῖ ν' ἀρνηθῇ οὔτε τὸ ρόλο τῆς κορυφαίας ποὺ πάνω στοὺς ὅμους τῆς θὰ πέσει ἡ κρίσις, οὔτε τὸν ἀπολογισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὸ τὸ αἶσθημα γιὰ τὴν ζωὴν ποὺ θέλει νὰ ὑπάρξῃ καὶ ὅμως ἀπὸ μόνον τῆς ἀγγίζει τὴ συντέλειάν της. Εἶναι λοιπὸν ἡ συνειδησις ἴσως μόνον μὴ ἰδιότητα τῆς ψυχῆς, εἶναι ἴσως μόνον ἕκκενον ποὺ γνωρίζοντάς το τὸ ἐλέγχω κιόλας σὲ μὴ ὀρισμένη στιγμή τῆς ψυχικῆς ζωῆς μου, καὶ ποτὲ, καὶ ὅχι ἕνας χώρος μέσα στὸν ἄνθρωπον μὲ διάφορα στεγανά: ἔδω τὸ ὑπο-πὶδὸ πάνω τὸ ἄνω-πὶδὸ ψηλὰ τὸ συν-εὐδότη.

Τέτοιο σπῆτι ἔδειχνε τὸ ἔρμιο πὼς τὸ φτιάξανε ἀπὸ ἄχαρα.⁴⁹

Αὐτὲς εἶναι μερικὲς μόνον ἀπὸ τίς βασικὰς ἀντιθέσεις ποὺ φανερώθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια μέσα στὸ πεδίο ἐρευνας τῆς ἰδίας τῆς ψυχολογίας, ἐνῶ μιλῆσαμε λίγο πρὶν γιὰ ἕνα κοινὸ σημεῖον τῆς ψυχολογικῆς μὲ τὴν λογοτεχνικὴν ἀλήθειαν.

Ὅμως ἡ ψυχολογία καὶ ἡ λογοτεχνία δὲν ἔχουν μόνον κοινὰ σημεῖα, ἀλλὰ καὶ διαφορὰς, ἀντιθέσεις, ἀντιγωνισμὸς, καὶ μάλιστα βαθιὰς. Ἀπὸ τὴν μὴ μεριὰ ὁ ἰσχυρισμὸς πὼς ἡ ψυχολογία συγγενεὺς μὲ τὴν λογοτεχνία καὶ δὲν ἔχασαν ποτὲ τὴν συγγενειάν τους αὐτὴ, ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι ἡ ἀπόλυτη ὁμολογία μερικῶν πὼς ἡ ψυχολογία ἔπαυσε ν' ἀποτελεῖ μέσον ἐξήγησις τῶν φαινομένων τῶν ἀνθρώπων σχέσεων ἢ πὼς εἶναι ἐχθρὸς τῆς λογοτεχνίας καὶ ἰδιαίτερα τῆς ποιήσεως. Ὅμως ἀφορισμοὶ καὶ γνώμης τέτοιας λογῆς δὲν ἔχουν παρὰ σχετικὸν βάρος, καὶ μάλιστα σ' ἕναν τόπον ποὺ ἡ ψυχολογικὴ γνώσις ποτὲ ἀπὸ κανέναν στὰ χρόνια μας δὲ θεμελιώθηκε, δὲ συστηματοποιήθηκε, δὲ διδάχθηκε. Προμηθεύσαμε ἀκόμη τίς «ψυχολογικὰς τροφὰς» μας καὶ ὅχι λίγες ἀπὸ τίς «λογοτεχνικὰς λιχνεῖες», γιὰ νὰ μὴν ξεχάσουμε τὴν παλιά μας τέχνην, ἀπὸ τὰ ξένα πρατήρια ἀξιών. Εἶναι αὐτὸ ποὺ ἔκοψε τὰ γεφύρια τῆς ἐπικοινωνίας μας μὲ τὸ εὐρύτερον κοινόν. Τὸ ἐμπιστεύομαι αὐτὸ στὴν ξεχωριστὴ χάρις τῶν ἀναγνωστῶν μου, νὰ εἶναι ὅλοι τους λίγο πολὺ στὴν καθημερινὴν ζωὴν τους ψυχολόγοι!

Χρειάζεται βέβαιον νὰ εἰμαστε προσεχτικοὶ στὴ διαδρομὴν μας

μέσα σὲ τοῦτο τὸ πολύφωτο καὶ πολύηχο Σύμπαν τῶν ἐν-
νοιῶν⁵⁰ γὰρ νὰ μὴ ζημιωθεῖ ἢ ἀλήθειαν.

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΟΥ ΧΑΜΟΥ

Ἀπὸ τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα ὁδὲν περιμένει ὁ ἄνθρωπος τὴν «ἀνα-
νέωση» τοῦ ἀστροφυσικοῦ Σύμπαντος μόνο, ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχῆς
του, ποὺ εἶναι π ά ν τ ο τ ε ἡ πρώτη καὶ τελευταία ἐφεύρεση
καὶ μέριμνα τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν κοινωνιῶν ποὺ ἔφτια-
ξε, ἐμβληματίζοντάς τὴν ἀκατάπαυτα. Ὅλα θέλουμε νὰ ἔχουν
«ψυχή». Ἡ μεγάλη τούτη ἐφεύρεση τῆς ψυχῆς συνεχίζεται καὶ
στὶς μέρες μας μὲ τὴ λογοτεχνία — ἀπὼς ἔτσι νιώθει ὁ συγγρα-
φέας. Θὰ τὴ μεταχειριστεῖ σὰ νὰ εἶναι τὸ θετὸ δημιουργημὰ του· καὶ
θὰ τὴν ἐκφράζει μόνο ὅσο μένει ἔξω ἀπὸ τὴ συμβατικότητα τῶν
κανόνων. Ὅσο δρίσκεται μέσα στὸ δημιουργὸ ποὺ εἶναι ὁ κανόνας.

Ἄν σήμερα ὁ λόγος ἐξακολουθεῖ νὰ δηλώνει τὴν εὐθύνη
τῆς ἀλήθειας, ποὺ μοιραζόμαστε μὲ τοὺς ἄλλους, τότε, ἡ ψυχὴ,
ἐξακολουθεῖ νὰ ὀρίζεται, ἐπίσης, μέσα στὸ λόγο, σὰν ἓνα ἐρώτημα,
ποὺ δὲν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς διανοίας. Ἐχει θέβαια τὴ δύναμη
νὰ μεταβάλλει καὶ αὐτὴ μὲ τὴ σειρά τῆς τὸ λόγο σὲ διάλογο μετα-
ξὺ τῶν ἀνθρώπων. Νὰ πραγματώνεται σὲ τέλεια ἔκφραση, ὅταν
οἱ ἄνθρωποι δηλώνουν τὴν «ἀνθρώπινη» παρουσία τους· νὰ κιν-
δυεύει, ὅταν ἔλα — καὶ ἡ ἀνθρωπότητα μαζί τους — κινδυνεύ-
ουν. Ὁ διάλογος (τὸ βλέπουμε!) ἔγινε πάλι δύσκολος, σχεδὸν
ἀδύνατος γιὰ τὰ πιδὸ πολλὰ πράγματα, ποὺ ἐνδιαφέρουν τοὺς λα-
οὺς. Ἀποτελεῖ ἐντούτοις, ὑπόθεση τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ψυχο-
λογίας, νὰ ἐλέγξουν, ὅσο δὲν εἶναι πολὺ ἀργά (ποὺ καλπάζει ἡ
τρινητροτολολογία γύρω στὰ σπίτια μας), τί δὲν πῆγε καλὰ σ τ ἡ ν
ἐ φ ε ὑ ρ ε σ η τ ῆ ς ψ υ χ ῆ ς, ὥστε νὰ προχωρεῖ ἀναπό-
φευκτα σ τ ἡ σ υ ν ε ἰ δ ῆ σ η τ ο ὗ χ α μ ο ὗ τ η ς.

M E P O Σ T P I T O

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(Πίνακες καὶ στοιχεῖα)

Ὅλα γίνονται κατὰ προσέγγιση. Ὅχι γιατί
ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ αἰνίγματα, ὅπως νομί-
ζουν μερικοί. Ἀλλὰ γιατί στὴν ἀέανη κίνηση
τοῦ ψυχικοῦ βίου μας ξεπερνᾶμε τὰ δεδομένα,
ἀχρηστεύοντας βασικοὺς συντελεστῆς ποὺ ἦταν
τὸ ἀποτελέσματός τους. Τοῦτα ποὺ γράφω εἶναι
ὅλη κι ὅλη ἡ ταπεινὴ προσωπικὴ μου κατάλη-
ξη. Ἐχω πιά πειστεῖ, ὅστερα ἀπὸ ἐπίμονη
γνωριμία μὲ τὶς διάφορες ψυχολογικὰς θεωρίαις
ἢ διδασκαλίαις, πὼς ὅλα εἶναι τάσεις· καὶ ποτέ,
καὶ ὅχι νόμοι. Γιατὶ νόμος ἴσως εἶναι ἡ τάση
τοῦ ἀνθρώπου νὰ νομοθετεῖ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἑαν-
τό του, θέτοντας ἀπαρχῆς τὸ πρόβλημα.

ΠΙΝΑΚΑΣ

ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

(Κλασική διαίρεση)

Α' ΚΑΝΟΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ	Β' ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ	Γ' ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
(Ψυχολογία τοῦ κανονικοῦ ψυχικοῦ βίου.)	(Ψυχολ. τοῦ ἀνώμαλου ψυχικοῦ βίου· ἀσυνήθεις τύποι τῶν ἀνθρώπων. ἐκδηλώσεων.)	(Φυσιολογική θεμελίωση τῶν ἀνθρώπινων ἐκδηλώσεων.)
1) ΑΤΟΜΙΚΗ 'Ερευνᾷ τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀτόμου ξεχωριστά· τὰ φαινόμενα δηλαδὴ τῆς ἀτομικῆς συνείδησης τοῦ ἀνθρώπου· ἐπίσης τὴν ψυχολογία τῶν ζώων.	2) ΟΜΑΔΙΚΗ 'Ασχολεῖται μὲ τὰ ψυχικά φαινόμενα ποὺ παρουσιάζονται στὴν ὁμαδικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων.	Κοινωνική 'Εθνολογική Ψυχολογία τοῦ πλήθους

α') Ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπουβ') Ψυχολογία τῶν ζώωνγ') Συγκριτικὴ ψυχολογία

αα') Γενική(*) · ἀποτελεῖ τὴ βάση ὅλης τῆς ψυχολογίας· ἀναφέρεται στὸν ψυχικὸ βίον τοῦ ἐνγλικιωμένου ἀνθρώπου γενικά· κανονικός, ὁμαλὸς ἄνθρωπος.

ββ') Εἰδική· ἐξετάζει τὶς ψυχ. ἐκδηλώσεις στὰ διάφορα στάδια τῆς ἡλικίας· ψυχολ. τοῦ παιδιοῦ (βρεφική, νηπιακὴ καὶ σχολικὴ), τοῦ ἑφηβου, τοῦ γέροντος καὶ χωριστὰ τὸ κάθε φύλο (τὸν ἄντρα καὶ τὴ γυναῖκα).

γγ') 'Ατομικῶν διαφορῶν· ἀσχολεῖται μὲ τὴ διαπίστωση καὶ τὸν καθορισμὸ τῶν μετὰξὺ τῶν ἀτόμων ψυχικῶν διαφορῶν· τί διακρίνει ἓνα ἄτομο ἀπὸ ἓνα ἄλλο.

αα') Γενική
ββ') Εἰδική
γγ') Διαφορῶν

αα') 'Ασχολεῖται μὲ τὴ σύγκριση ἀνθρώπινων τύπων καὶ ζώων, συνήθως γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου.

* Ἡ Γενικὴ Ψυχολογία παύειν διάφορα ὀνόματα καὶ ἀπὸ τὶς μεθόδους, τὰ συστήματα καὶ τὶς θεωρίες ποὺ ἐπικρατοῦν σ' αὐτή. Ἔτσι ἔχουμε ψυχολογία νοσησαρχική, θυμοκρατική, βουλησιαρχική κ.ά.

Δ') ΓΕΝΕΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

(Ἡ ἐξέλιξις τῶν τύπων τῶν ἐκδηλώσεων.)

Ε') ΠΑΡΑΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

(Ἀσχολεῖται μὲ διάφορα προεπιστημονικά ψυχολ. ζητήματα, ὅπως εἶναι ἡ τηλεπάθεια, ἡ τηλεκίνησις, ἡ τηλεπλασία κ.ά.)

ΠΙΝΑΚΑΣ

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

(Εὐρωπαϊκὲς διαφοροποιήσεις· ὅ,τι συνθέτει τὸ ἰδιαίτερο ὕφος τῆς σύγχρονης ψυχολογικῆς γνώσης)

1. Ἱστορία τῆς ψυχολογίας
2. Ψυχολογία τῶν λαῶν
3. Ψυχολ. τῆς μορφῆς· ὁ Γκυγιὼμ κυρίως
4. Ψυχολογία τῆς συμπεριφορᾶς· Τίλκν
5. Ψυχανάλυσις· Φρόυντ
6. Μία ὑπαρξιακὴ ψυχανάλυσις· Σάρτρ
7. Φαινομενολογία· ὑποκειμενιστικὴ θεωρία, ὅπως ἡ φιλοσοφία τῆς ὑπαρξίης
8. Ἐφαρμοσμένη ψυχολογία
9. Ψυχοτεχνικὴ ἢ ψυχοτεχνία
10. Τεστολογία· (τέστ· δοκιμὴ)
11. Παιδαγωγικὴ ψυχολογία
12. Ψυχοδιαγνωστικὴ· (τέστ τοῦ Rorschach καὶ οἱ τεχνικὲς προβολῆς)
13. Ἀνακλασιολογία· (τὰ ἐξαρτημένα ἀνακλαστικά· θεωρία τοῦ Ἰδάν Παυλὼφ)
14. Οἱ αἰσθήσεις στὰ ζῶα
15. Ψυχολογία τῆς ἐργασίας
16. Ψυχολογία διαφημίσεων καὶ ἐμπορίου
17. Ψυχολογία τοῦ πολέμου
18. Χαρακτηρολογία
19. Φυσιογνωμία καὶ χαρακτήρας
20. Τὰ σήματα τῶν αἰσθήσεων μας
21. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ περιβάλλον
22. Ὁ ἀσυνείδητος κόσμος μας
23. Ἡ προσωπικότητα
24. Ἡ αἴσθησις
25. Ἡ προσοχή
26. Ἡ προσοχή καὶ οἱ παθήσεις τῆς
27. Τὰ ὄνειρα
28. Βίωμα καὶ δομὴ
29. Τὰ αἰσθήματα
30. Τὰ πάθη
31. Τὸ διαφέρον
32. Ἡ μνήμη
33. Ἡ θέλησις
34. Ἡ φαντασία
35. Φυσιολογία τῆς συνείδησης
36. Φυσιολογία τῶν συνηθειῶν
37. Ψυχοφυσιολογία τοῦ ἀνθρώπου
38. Ψυχοκοινωνιολογία
39. Ἡ Γραφολογία καὶ ἡ Κρυπτογραφία
40. Στατιστικὴ· πληθομετρία

Ἐξήγηση στὸν προηγούμενο πίνακα σελ. 59

Ὁ πίνακας δείχνει τὴ διαφοροποίηση θέθαια στὸ εὐρωπαϊκὸ πεδίο ἔρευνας, ἀλλὰ καὶ τὴ διαδρομὴ ἀπὸ τὴν ἐνδοσκοπικὴ ψυχολογία στὴν ἀντικειμενικὴ ψυχολογία. Ὡλὴ ἡ σημερινὴ ψυχολογία εἶναι ἐμπειρικὴ, μὲ τὴν πλατιά καὶ θαθιὰ ἔγνοια τοῦ ὄρου καὶ ἀποδλέπει σὲ μιὰ ὀλικὴ σύλληψη, συνολικὴ ἔγνοια τοῦ ἀνθρώπου (ψυχολογία τῆς ἐξωτερικῆς ἢ ἐμμεσης παρατήρησης). Ἰδρυτὴς τῆς ψυχολογίας τῆς συμπεριφορᾶς (ὁ Οὐώτσον) εἶναι Ἀμερικανός. Ὅμως τὶς ἐντελῶς σύγχρονες ἀπόψεις τῆς διατύπωσε ὁ Γάλλος Ἀντρέ Τιλκέν (1895 - 1945). Οἱ ἀριθμοὶ στὸν πίνακα ἀπὸ 21 ἕως 34 δείχνουν πὼς ὁ,τι ἦταν γιὰ τὴν κλασικὴ ἐπιστῆμὴ μέρος, γίνηκε στὶς μέρες μας ἐντελῶς ξεχωριστὸ ἀντικείμενο ἔρευνας. Οἱ ἀριθμοὶ ἀπὸ 36 ἕως 40 ἀφοροῦν ἐπιστῆμες ποὺ τ' ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν τους ἐνδιαφέρουν ἅμεσα τὴν ψυχολογία. Ἐπίσης πρέπει νὰ τοιςτεῖ ἔδῳ ὁ σημαντικὸς ρόλος τῆς Στατιστικῆς στὴν ἐπιστημονικὴ ψυχολογικὴ ἔρευνα. Διατυπώνεται σήμερα πὼς τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα εἶναι στατιστικὰ φαινόμενα· στατιστικὸ φαινόμενο λ.χ. εἶναι ἡ γλώσσα. Ἡ ψυχολογία τοῦ λόγου εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ μεγάλα πεδία ἔρευνας τῆς σύγχρονης ψυχολογίας. Συγγένισσά τῆς, ἡ Βιολογία.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ

(Στοιχεῖα τῆς Γενικῆς Ψυχολογίας)

Διάκριση:

Μέθοδοι τῆς ψυχολογίας :

Διείρεση τῶν ψυχικῶν φαινομένων:

Ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τὰ ἀντίθετά τους φυσικὰ φαινόμενα.
'Ἡ παρατήρηση (αὐτοπαρατήρησις - ἑτεροπαρατήρησις) καὶ τὸ πείραμα.

- 1) Γνωστικά (γνώση τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ μας):
'Ἐντυπώσεις· ἀναμνήσεις· εἰκόνες τῆς φαντασίας· διανόηματα. 2) Συναισθήματα (ἡ συγκίνησις α' ἢ β' ποὺ συνοδεύει τὴν ἐντύπωσιν· εὐχάριστος, δυσάρεστος κ.ἄ.) 3) Φαινόμενα τῆς βούλησης (τάσεις· ὁρμές· ἐπιθυμίες).

Τὰ κεφάλαια ποὺ χωρίζεται ἡ γενικὴ ψυχολογία εἶναι συνεπῶς τρία :

Α') Τὸ Γνωστικόν, Β') Τὸ Συναισθητικόν, Γ') Τὸ Βουλῆτικόν.

Αἰσθήματα (χωρισμός):

- α') Ὅσα προκαλοῦνται ἀπὸ ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμούς: 1) Θερμοκρασίας, 2) Πίεσις, 3) Πόνου, 4) Ὄσφρητικά, 5) Γευστικά, 6) Ἀκουστικά, 7) Ὀπτικά.
β') Ὅσα προκαλοῦνται ἀπὸ ἐσωτερικοὺς ἐρεθισμούς: 8) Ὀργανικά, 9) Μυϊκά, 10) Στατικά.

Παραστάσεις (χωρισμός) :

α') Παραστάσεις από μία ανάμνηση και β') Παραστάσεις τῆς φαντασίας.

Παραστατικοὶ τύποι :

Ήρωικοί, ἀκουστικοὶ καὶ κινήτικοί. Οἱ περισσότεροι ἀνθρώποι ἀνήκουν σὲ μικτοὺς τύπους.

Ὁ συνειρμὸς καὶ οἱ τάσεις του :

α') Ὁμοιότητα, β') Ἀντίθεσις, γ') Συνάφειας μέσα στὸ χῶρο, δ') Συνάφειας μέσα στὸ χρόνο.

Οἱ ιδιότητες τῆς μνήμης :

α') Ἡ δύναμη τῆς ἐντύπωσης (σὲ κάθε ἄνθρωπο εἶναι διαφορετικὸς ὁ βαθμὸς ἐκκρίσεως καὶ σχηματίζει τὴν παραστάσεις, β') Ἡ διάρκεια, γ') Ἡ πίστις, δ') Ἡ ἐτοιμότητα, ε') Ἡ εὐρύτητα.

Εἶδη φαντασίας :

α') Σκόπησις καὶ β') Αὐθόρμητος.

Εἶδη φαντασίας σύμφωνα μὲ τ' ἀποτελέσματά της : α') Προσθετική, β') Αφαιρετική, γ') Συνδυαστική.

Ἡ ἀντίληψις : Αὐτὸς ποὺ ἀκούει καὶ βλέπει μιὰ συναυλία ἔχει : α') τὴ συνείδησιν ὅτι τὰ αἰσθηματά του ἔχουν αἰτία τους ἕνα ὀρισμένο ἀντικείμενο, β') Ὅτι τὸ ἀντικείμενο τοῦτο εἶναι πραγματικὸ καὶ ὄχι φανταστικόν, γ') Ὅτι εἶναι κάτι διάφορον ἀπὸ τὸ ἐγώ του καὶ δ') Ὅτι τούτη τὴ στιγμή ἀποκτάει γνῶσιν αὐτοῦ μὲ τὰ αἰσθητήρια ὄργανά του.

Ὁ μηχανισμὸς τῆς ἀντίληψης δὲ γίνεται κατανοητὸς χωρὶς τὴν εἰδικὴ γνῶσιν γιὰ τὴ διάνοησιν, ποὺ εἶναι μιὰ σπουδαιότατη ψυχικὴ λειτουργία.

Πλάκες (μέσα στὸ μηχανισμὸ τῆς ἀντίληψης) : α') Παραισθήσεις καὶ β') Ψευδαισθήσεις.

Ἐχουμε ἀντίληψιν : α') Τοῦ χρόνου (ταυτόχρονη καὶ διαδοχική· στάδια διαδοχῆς· παρελθόν, παρὼν καὶ μέλλον, β') Τοῦ χώρου (ἐπιφάνειας καὶ βάθους).

Συνείδησις (τὸ «Ἐγώ») : Εἶναι ἡ ἔκθεσις καὶ ἐσωτερικὴ γνῶσις τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ποὺ ἔχει ἕνα ὑποκείμενο καὶ ποὺ μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο συμβαίνουν τὰ γεγονότα.

Ἡ προσοχή εἶναι τότε ἐνεργητικὴ καὶ τότε παθητικὴ : (Παθητικὴ εἶναι ἡ προσοχὴ ὅταν εἶναι αὐθόρμητος).

Ἰδιότητες τῆς προσοχῆς : α') Ἡ ἔκτασις, β') Ἡ ἐντασις, γ') Ἡ διάρκεια, δ') Ἡ κίνησις.

Ἡ διάνοησις εἶναι ἡ πιὸ συνθετικὴ ψυχικὴ ἐνέργεια : Μέσα στὸ μηχανισμὸ τῆς συντελεῖται ἡ γνῶσις τῶν σχέσεων (ἐκτίσις, ὁμοίσις, διάφορα). Ἡ ἀντίληψις τῆς μορφῆς. Ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ σύνθεσις. Ἡ κρίσις. Ὁ συλλογισμὸς.

Μεταξὺ διάνοησις καὶ γλώσσας ὑπάρχει ἡ πιὸ στενὴ καὶ βαθιὰ συνάφεια, ποὺ δὲν ἔχει τὸ προηγούμενον της. Ἀρκεῖ ν' ἀναφερθεῖ ἐδῶ πῶς οἱ πρῶτες συνθέσεις φθογγῶν ἦταν ὁλόκληρες περιγραφαὶς γεγονότων καὶ

ἐκφράζανε συνεπῶς κρίσεις καὶ ὄχι, ὅπως σημαίνουν σήμερα τὰ συμπλέγματα τῶν γραμμάτων, ἔννοιες.

Ἰδιότητες τῶν συναισθημάτων (ψυχικῶν καταστάσεων, συγκινήσεων: α') Τὸ ποῖον (εὐχαρίστηση ἢ δυσανεμία), β') Ἡ ἔνταση (σθενική καὶ ἀσθενική).

Τάσεις τῶν συναισθημάτων: α') Ἡ ἀντίθεση καὶ β') Ἡ ἀμβλυνση (ἀδιαφορία).

Συναισθηματικοὶ τύποι (παμπάλαιος χωρισμός: α') Αἱματώδης, β') Χολερικός, γ') Μελαγχολικός, δ') Φλεγματικός.

Εἶδη συναισθημάτων: α') Τοῦ Ἐγώ, β') Τοῦ Σὺ καὶ γ') Τὰ κοινωνικά.

Ἄλλη διαίρεση: α') Ὅσα προκαλοῦνται ἀπὸ αἰσθήματα καὶ ἐντυπώσεις καὶ β') Τὰ πνευματικά: αα') Θεωρητικά, ββ') Καλαισθητικά, γγ') Ἡθικά καὶ δδ') Θρησκευτικά.

Ἡ βούληση: Πόθος (λαχτάρα)· ἐλατήρια (κίνητρα).

Ἡ φυσιολογικὴ βία τῶν ψυχικῶν φαινομένων: α') Αἰσθητήρια ὄργανα ἢ δέκτες, β') Ἐκτελεστές καὶ γ') Τὸ νευρικὸ σύστημα (κεντρικὸ καὶ συμπαθητικὸ ἢ αὐτόνομο).

Κεντρικὸ νευρικὸ σύστημα: α') Ἐγκέφαλος, β') Νωτιαῖος μυελὸς καὶ γ') Περιφερικὰ νεύρα.

Σπουδαία παρατήρηση: Χωρὶς τὴ γνώση τῆς ἀνατομίας καὶ φυσιολογίας τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἰδιαίτερα τοῦ ἐγκεφάλου, δὲν καταχτιέται ἡ ψυχολογία. Εἶναι σὰ νὰ θέλουμε (ἂν ἀγνοήσουμε αὐτὴ τὴ λεπτομέρεια) νὰ μπεῖμε σ' ἓνα κάστρο πολλοῦ κτηνῶν χωρὶς νὰ ξέρομε τὰ μυστικά τῆς κατασκευῆς του ἢ τοῦλάχιστο ἀπὸ ποιά μεριά, κρυφὴ ἢ φανερά, μπαίνουν μέσα.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ

Τοπογραφία μιᾶς ψυχικῆς λειτουργίας· πῶς κινητοποιεῖται ἡ «προσαρμογὴ»

Εἰσαγωγικά

Ἡ προσαρμογὴ βασίζεται στὴν αὐτοεργασία, ὅπου βρίσκεται κατὰ τὸν Roux, τὸ κεντρικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ζωῆς. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἔννοια τῆς προσαρμογῆς (αὐτοεργασίας) ἀποκλείει τὸν αὐτοματισμὸ καὶ εἶναι ἀντίθετη μὲ τὴν ἔννοια τῆς «μηχανικῆς ἐξέλιξης» τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μηχανή. Ἀρκεῖ νὰ φανεῖ ἓνα ἐλατήριον μέσα στὸ ἄτομον (καὶ κάθε στιγμὴ ὑπάρχουν ἐλατήρια: οἱ ἀνάγκες, οἱ ἐπιθυμίες, οἱ σκοποὶ), γιὰ νὰ θάλουν σὲ κίνηση τὸ μηχανισμὸ τῆς προσαρμογῆς. Μαζί προβάλλουν τότε καὶ τὰ ἐμπόδια, γιὰτὶ οἱ τρόποι ἐνέργειας ποὺ γνωρίζει τὸ ἄτομον αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ στιγμὴ ποὺ φάνηκαν τὰ ἐλατήρια εἶναι ἀνίσχυροι νὰ ἐκανοποιήσουν, ἀμέσως δταν ἐμφανιστοῦν, τὶς ἀνάγκες, τὶς ἐπιθυμίες, τοὺς σκοποὺς.

Τὰ ἐμπόδια μποροῦν νὰ διαιρεθοῦν σὲ τρεῖς κατηγορίες: 1) Ἐμπόδια τοῦ περίγυρου (ἐξωτερικά). 2) Προσωπικὰ ἐλαττώματα τοῦ ἀτόμου (ἐσωτερικά), καὶ 3) Σύγκρουση ἐλατηρίων.

Τὸ ἐμπόδιον στὴν αὐθεντικὴ ψυχολογικὴ ἐρμηνεία του εἶναι ἡ διάψευση. Εἶναι ἡ συναισθηματικὴ ἀνάμειξη στὶς ἀποκρίσεις ἢ αἰτία μιᾶς ἐπίμονης ψυχικῆς ἀντίδρασης. Ἐδῶ τὴν ταχύτητα καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἀποκρίσεων τὴ συνδυάζουν οἱ ψυχολόγοι μὲ τὴν εὐφυΐαν. Μὴ ξεχνοῦμε πῶς ἡ ἐξαιρετικὴ εὐφυΐα εἶναι κάτι σπάνιον· καὶ αὐτὸ προέρχεται ἴσως ἀπὸ τὴ φύση τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων: τὴ στιγμὴ ποὺ φαίνονται τὰ ἐλατήρια δὲ γνωρίζει τὸ ἄτομον τρόπους ἐνέργειας ποὺ νὰ ἐκανοποιοῦν τὶς ἀνάγκες, τὶς ἐπιθυμίες, τοὺς σκοποὺς.

Ἀπὸ ψυχολογικῆς πλευρᾶς λύση εἶναι ἡ περιστολὴ τῆς ἔντασης· καὶ στὶς καλῦτερες περιπτώσεις ἡ ἐξαφάνισή της.

Συνοψίζω τὴν εἰκόνα ποὺ μᾶς δίνει ἡ λειτουργία τῆς προσαρμογῆς: Τὰ ἐλατήρια (ἀνάγκες, ἐπιθυμίες, σκοποὶ) προκαλοῦν ἔνταση. Τὰ ἐμπόδια (ἐξωτερικά, ἐσωτερικά, σύγκρουση ἐλατηρίων)

είναι ή διάψευση. Ἀποκρίσεις, πού δὲν ὑπάρχουν σὲ ποικιλία ὅταν ἐπικρατοῦν μέσα στὸ ἄτομο συναισθήματα ἢ ὅταν τὸ κυριεύουν οἱ ὀρμίες του. Ἐνῶ ὑπάρχουν μόνο μετὰ τις μεθόδους προσαρμογῆς. Λύση πού εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴν ἔνταση. Μὲ τὴν λύση τὸ ἄτομο ἰσορροπεῖ τις ψυχικὰς δυνάμεις του καὶ προσαρμόζει: λυμένο πιά τὸ πρόβλημά του στὸν ἐσωτερικό, στὸν προσωπικό ψυχικό του κόσμο, γιὰ νὰ προβάλλει ἀμέσως μετὰ ἓνα νέο ἐλατήριο, ἓνα νέο ἑμπόδιο, μιὰ νέα ἀπόκριση, μιὰ καινούρια λύση.

Ὑπάρχει μιὰ διάκριση μεθόδων: 1) Μὲ θάση τὸ εἶδος προσαρμογῆς, 2) Μὲ θάση τὰ αἷτια καὶ 3) Μὲ θάση τὴν ἀπόκριση. Ἡ τελευταία εἶναι καὶ ἡ πιὸ ἀντικειμενική. Μὲ αὐτὴ ὁ ψυχολόγος, ἐρευνώντας τὸ ἄτομο, πατάει σὲ σίγουρο ἔδαφος. Μὲ θάση τὴν ἀπόκριση ἔχουμε τις ἑξῆς μεθόδους: 1) Μὲ τὴν ὑπεράσπιση, 2) Μὲ τὴν διαφυγὴ, 3) Μὲ τὴν καταπίεση (τὸ φόβο κυρίως), 4) Μὲ τὴν ἀδιαισθησία, 5) Μὲ τις διάφορες ἑμμογες ἰδέες χωρὶς προσαρμογὴ. Ἀπὸ τις πέντε αὐτὲς βασικὰς μεθόδους ἀναλύω μόνο τὴν πρώτη, τὴν μέθοδο τῆς ὑπεράσπισης, πού φανερώνεται μετὰ τις ἑξῆς μορφές: 1) Ἐγωκεντρισμὸς ἢ προσέλκυση τῆς προσοχῆς τῶν ἄλλων, 2) Ἀποζημίωση, 3) Ταύτιση, 4) Εὐλογοφάνεια, 5) Προβολή καὶ 6) Παραπτώματα. Τρεῖς εἶναι σήμερα οἱ ἐπικρατέστερες θεωρίες γιὰ τὴν μάθηση: 1) Μαθαίνουμε, δίνουμε δηλαδὴ λύση στὸ πρόβλημά μας (στὰ ἐλατήρια πού ζητοῦν τὴ λύση τους) μετὰ τὴ δοκιμὴ καὶ τὴν πλάνη. Εἶναι τούτῃ ἡ ἀπλούστερη μέθοδος καὶ γι' αὐτὸ καὶ ἡ λιγότερο ἀξιόλογη. 2) Ἰκανοποιούμε τὰ ἐλατήριά μας μετὰ τὴν μέθοδο τῆς σύλληψης τοῦ προβλήματος, καὶ 3) Μὲ τὴν καθορισμένη μάθηση, πού συμβαίνει ὅταν συνδέουμε μιὰ φυσικὴ ἀπόκριση ἢ ἀντίδραση (reponse) μετὰ ἓνα ἐρεθισμὸ (stimulus) πού δὲν ἔχει καμιά σχέση μαζί της.

Ἡ Προσαρμογὴ (α')

Στοιχεῖα ἀπαραίτητα
γιὰ τὸ μηχανισμὸ τῆς
προσαρμογῆς

ΕΛΑΤΗΡΙΑ

Θεωρίες γιὰ τὰ ἐλατήρια

Ἐλατήρια
Ἐμπόδια
Ἀποκρίσεις
Λύσεις

Ποιά μπορεῖ νὰ εἶναι
τὰ ἐλατήρια πού κινοῦν
τὸν ἄνθρωπο

Σκοποὶ
Ἐπιθυμίες
Ἀνάγκες

Ἐνστικτὰ
Ψυχαναλυτικὴ
Συσσώρευση ἐνέργειας
Θεωρία πού δέχεται ὅτι οἱ
ἐρεθισμοὶ εἶναι αἷτια
Θεωρία πού θέλει τὰ αἷ-
τια σὰν ἀποτέλεσμα συν-
αισθηματικῆς ἔντασης

Διάκριση ἐλατηρίων

Συντήρησις· στηρίζονται σὲ
ὀργανικὰς ἀνάγκες
Ἐλατήρια πού προκύπτουν
ἀπὸ συναισθηματικὰς ἀ-
νάγκες

Ἄγαν· ἐπιδοκιμασία
Μίσος· ἀποδοκιμασία
Ὅργη· ἐπιβολή, κυριαρχία
Φόβος· ὑποταγή, συμβιβασμός
Σεξουαλισμός
Συνήθειες

ΕΜΠΟΔΙΑ

Διάκριση ἐμποδίων

Περίγυρου
Προσωπικά ἐλαττώματα
Σύγκρουση ἐλατηρίων

Μέθοδοι· ὁ ἄνθρωπος
μαθαίνει ν' ἀποχρί-
νεται

Μὲ τὴν μέθοδο τῆς δοκιμῆς
καὶ τῆς πλάνης
Μὲ τὴν μέθοδο τῆς σύλληψης
τοῦ προβλήματος
Μὲ τὴν καθορισμένη μέθοδο

ΑΠΟΚΡΙΣΕΙΣ

ΛΥΣΕΙΣ

Εἶδη

Ἄμεση λύση
Ἑμμεση λύση

Ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἔνταση

ΜΕΘΟΔΟΙ

Ἡ π ρ ο σ α ρ μ ο γ ῆ (β')

Ἐλατήριο—ἐνταση—δυσaréσκεια
Ἐμπόδιο—διάψευση—δυσaréσκεια
Ἀπόκριση—ἐνέργειες—ἐκανοποίηση

Λύση—εὐχαρίστηση
Μὲ βάση τὸ εἶδος τοῦ προσώπου
» » τὰ αἶτια
» » τὴν ἀπόκριση

Μὲ τὴν ὑπεράσπιση
Μὲ τὴν διαφυγὴ, τὴν ἀπομόνωση
Μὲ τὴν καταπίεση (τὸ φόβο κυρίως)
Μὲ τὴν ἀδιαθεσία
Μὲ τὶς ἔμμενες ἀντιδράσεις χωρὶς προσαρμολογίαν

ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΑΠΟΚΡΙΣΗ

ΜΕΘΟΔΟΣ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗΣ

Ἐγκεντρικισμός ἢ προσέλευση τῆς προσοχῆς τῶν ἄλλων
Ἀποζημίωση· τονίζει ἓνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ
Ταύτιση· χρησιμοποιοῦν τὶς ἐπιτυχίες τῶν ἄλλων
Εὐλογοφάνεια· λέει δικαιολογίες ποὺ δὲν ἀντέχουν
Προβολή· ἀποδίδει στοὺς ἄλλους τὶς διαθέσεις του
Παραπτώματα· ἀνεβαίνει μὲ ἀθέμιτα μέσα

Πηγές ἐγκεντρικισμοῦ:

Ἡ ἀνογὴ, τὸ χάιδεμα

Συνέπειες ἐγκεντρικισμοῦ
Τύπος ὑποχονδριακός
» ὑστερικὸς
» μανιακὸς

Τομείς τῆς ἀποζημίωσης

Ταύτιση

Εἰς δ' η

Εὐλογοφάνεια

Προβολή

Τρόποι προβολῆς

Σωματικός
Πνευματικός
ΚοινωνικόςἘνεργεῖ σὺν ὑπεράσπιση ἐ-
ναντίον σέ τάσεις κατωτε-
ρότητας
Εἶναι παῖξιμο φανταστικῶν
ρόλων (ψυχονεύρωση)Τὸ παιδὶ πρὸς τὴν οἰκογένειά του
Ὁ ἔφηβος πρὸς τὴς ὁργανώσεις συνήθως
Ὁ ὄριμος στὴν πολιτικὴ σχεδὸν
Ὁ ἐπιστήμονας στὸν τομέα πού ἀνήκειἘλατήρια πού κρύβονται ἐπιβολῆς
κοινωνικῆς ἐπιδοκιμασίας
σεξουαλικὰ
Μορφές τῆς μεθόδου «Σταφύλια ἀγουρίδες»
«Γλυκὸ λεμόνι»Δόγματα (χωρὶς τὸ «μπορῶ») «Θέλω»
«Δὲ θέλω»Νὰ μὴ χάσουμε τὸ κύρος μας
Νὰ μὴ χάσουμε τὸν αὐτοσεβασμὸ μαςἌρνηση
Ἀντικατηγόρια
Μέθοδος «ἀποδιοπομπαίου τράγου»

Συνηθισμένες μορφές παραπτωμάτων

Ψεύτικες μορφές ἀνωτερότητας:

ΜΕΘΟΔΟΣ ΔΙΑΦΥΓΗΣ

Ἀπομόνωση
Πείσμα, ἄρνηση
Ὀνειροπόληση
Πισωδρομικὴ κατεύθυνση
(Παλινδρόμηση)

Αἰτίες ἀπομόνωσης

(Παθητικὲς κυρίως μέθοδοι)

Προσωπικὲς φανταστικὲς ἱστορίες
ΚιναϊδισμὸςΜεγάλος φόβος
Ἀποτυχία προσαρμογῆς σὲ ἄλλη μέθοδο
Συνήθεια, «ἔτσι συνήθισε»
Κακὴ μεταχείριση τῶν ἄλλων δημιουργεῖ φόβο πού φέρ-
νει στὴν ἀπομόνωσηΕὐχάριστος ἐμπειρίες
Ἐλλειψὶς ἐπαφῆς μὲ ἄλλα ἀτομα
Παράδειγμα γονιῶν
Σωματικὴ ἀδυναμία, ἑλλειψὶς δεξιότητος
Ἀτομα μὲ ἀνώτερες πνευματικὲς ἱκανότητες
Ἀρρώστιας παιδικῆς ἡλικίας

Μορφές ἀπομόνωσης

Ψυχρότητα
Ἐπαρση

Κατάληξη

Σχιζοφρένεια
'Υποχονδρία
'Υστερία

"Αρνηση : Αίτιες ἢ πηγές τῆς ἄρνησης

Παρέμβαση τοῦ ἄλλου
Συνήθεια, «συνήθισε ἔτσι»

'Ονειροπόληση : 'Αξία τῆς ὀνειροπόλησης

'Εξαφανίζει τὴ σύγκρουση
'Εξαφανίζει τὴ διάψευση

Μέσα σὲ 1' τὰ 45" εἶναι καθαρὴ ὀνειροπόληση.
Αὐτὸ ἰσχύει γιὰ κάθε ἀνθρώπο.

Ποικιλίες ὀνειροπόλησης

Κατακτητῆς ἥρωας
Θανάτου ἢ καταστροφῆς προσώπου
'Ο ἥρωας ποὺ πάσχει ἢ ὁ μάρτυρας

'Επιδείξης
Σωτηρίας
Μεγαλείου
'Υποταγῆς

Διαίρεση

Συμπτωματικὲς ὀνειροπολήσεις
Συστηματικὲς ὀνειροπολήσεις

Βοηθήματα γιὰ ὀνειροπόληση

Τέχνη (Ποίηση, μυθιστόρημα, θέατρο)
Μουσική, Κινηματογράφος κ. ἄ.

'Ανεπιθύμητες παθολογικὲς ὀνειροπολήσεις

Σπατάλη χρόνου

Χρόνος πολλὸς γιὰ ψυχαγωγία

'Αφαίρεση δραστηριότητας

'Ανάπτυξη ἰδεολογιῶν ἢ μεταφυσικῆς

"Οταν τὸ ἄτομο δὲν μπορεῖ ν' ἀντιμετωπίζει τὰ προβλήματα τοῦ
"Οταν τὸ περιβάλλον ἀποφορεῖ τὴν ἀνάπτυξή τοῦ ατόμου

"Οροι παλινδρόμησης 'Η τάση τοῦ ἀνθρώπου νὰ θυμᾶται τὰ εὐχάριστα συνήθως γεγονότα

ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΤΑΠΕΣΗΣ

(Φαινόμενα τῆς λήθης πραγμάτων ποὺ μᾶς δυσαρ-
εστοῦν)

'Ενοχλή

Κύρια σημεῖα Ντροπῆς

Δυσρέσσεια

"Ενα πνευματικὸ ποσὸ χάνεται γιὰ τὸ φύλαγμα τῆς ἀδυναμίας μας

"Ενα καταπιεσμένο γεγονός ἢ μνήμη προξενοῦν ἐκκεντρικὴ κόπηση συμπεριφορᾶς

Ψυχικὲς βλάβες

Μειονεκτήματα τῆς μεθόδου

Δὲ δίνει εὐκαιρία νὰ μειωθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ ἐνταση
'Η καταπίεση παράγει ἐνταση

'Η καταπίεση στὴ φοβία

"Ενα ἐπεισόδιο καὶ ὁ φόβος τοῦ
'Ο φόβος καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀποδοκιμασία

Αἰτία γιὰ καταναγκαστικὲς τάσεις

'Η τραυματικὴ ἐμπειρία ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴ φοβία παρουσιάζει δύο φόβους ποὺ δένονται μέσα στὸν ἴδιο ἐρεθισμὸ

'Η καταπίεση είναι άποτυχία νά επαναλάβουμε ώρισμένη άπόκριση όταν ό έρεθισμός πού περιμέναμε πός θα τήν προκαλέσει είναι παρών.

ΜΕΘΟΔΟΣ ΔΙΔΑΘΕΣΙΩΝ (ΨΥΧΟΝΕΥΡΩΣΕΙΣ)

'Εκδήλωση τῆς μεθόδου: Σωματικά συμπτώματα

'Απόψεις πάνω στίς εκδηλώσεις

Πνευματικές συγκρούσεις
Καθαρά οργανικά συμπτώματα
Βάση πνευματική με εκδηλώσεις οργανικές

Διάρθρωση τῆς ψυχονεύρωσης

Ψυχασθένεια
Νευρασθένεια
Νευρώσεις άγχους
Στή μέθοδο τούτη τών άδιαθεσιών τονίζεται ό ρόλος τῆς ύστερίας
(Είναι διαρκεῖς καταστάσεις μὴ προσαρμογῆς)

ΜΕΘΟΔΟΣ ΑΠΟ ΕΜΜΟΝΕΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΧΩΡΙΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

'Ανησυχία
'Αδυναμία άντιμετώπισης παρόντων προβλημάτων

Γραφική παράσταση τῆς μεθόδου :

'Ελατήριο - διάψευση - δοκιμή και πλάκη-έλλειψη μεθόδου προσαρμογῆς - άμείωτη ένταση - μπερδεμένη ενεργητικότητα - άγωνία.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ι Κ Α

F R A G M E N T A

Α'

Μία δυναμική εικόνα του ανθρώπου

Είναι ολότητα ό ψυχικός βίος: 'Αντιλήψεις, παραστάσεις, διανοήματα, διαθέσεις, συναισθήματα, πάθη, παρορμήσεις, όρμες, τάσεις, άποφάσεις και ενέργειες.

Β'

Σύγχρονοι τρόποι τῆς ψυχολογικής έρευνας

1. 'Η αναλυτική μέθοδος με τὸ έρωτηματολόγιο. 2. 'Η προβολική μέθοδος Rorschach, τέστ έρμηνείας εικόνων (Τ.Α.Τ.). 3. 'Η αντικειμενική μέθοδος (μέθοδος του ελεύθερου συνειρμού τών ιδεών).

'Η ψυχολογική διαγνωστική εφαρμόζει δύο τρόπους αναζήτησης: 1. Περιεχομενικό και 2. Μορφολογικό.

'Η ψυχοδιαγνωστική είναι άσκηση' επίσης μέθοδος και τρόπος ζωῆς. 'Ο Ψυχολόγος λοιπόν δέν μπορεί νά είναι ένας γιατρός ή κάποιος εκπαιδευτικός πού ξέρουν ψυχολογία. Ψυχολόγος είναι μόνον ό ειδικός Ψυχολόγος.

Γ'

'Ανθρωπολογική τοποθέτηση του έργου

Οί διαφοροποιήσεις στο έργο ανάλογα με τούς σκοπούς πού βάζουμε είναι: 1. Οικονομικό. 2. 'Αναγκαστικό. 3. 'Ασκοπο (χωρίς αξία, χωρίς νόημα). 4. Εϋδαιμονικό. 5. Εϋχαριστεί όλους. 6. Πολιτιστικό.

'Εχει σημασία εδώ τὸ πολυδιάστατο τῆς ύφῆς του έργου πού επιδιώκει ό άνθρωπος.

Πώς πραγματώνεται ή ελληνική ψυχολογική διάκριση

Σταθμοί του ελληνικού χρόνου: 5ος π. Χ. αιώνας: δυναμική σύμμιξη των ανατολικών πολιτισμών στο αρχέγονο ελληνικό υφος. Χιλιόχρονη βυζαντινή διάρκεια: επιδράσεις ρωμαϊκών και ανατολικών τρόπων ζωής. Έπτανησιακός πολιτισμός (18ος και 19ος μ. Χ. αιώνας), με δυτικές επιρροές και βάσεις νεοελληνικές. Λαϊκή παράδοση μοναδικού στον κόσμο μεγαλείου: δημοτικό τραγούδι, ήθη και έθιμα, αγώνες και θυσίες. Θά ήταν δύσκολο ν' αναφέρει κανείς σάν πέμπτο σταθμό του ελληνικού καιρού δι,τι συντελέστηκε από τὸ 1821 μέχρι σήμερα στη χώρα μας, αν τὸ κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα εκείνου πού πραγματοποιήθηκε τούτα τὰ ἑκατὸν πενήντα περίπου χρόνια ἐλεύθερης ζωής, δὲν ἦταν ἕνας «υπερπολιτισμός» λέξεων. Ὅσο γιὰ τὴ μόλις παρούσα στιγμή — ἑναρξη τοῦ αἰώνιου αἵωνα, φαίνεται ἐξακολουθητικὰ νὰ μᾶς παρασέρνει τὸ ρεῦμα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, χωρὶς ἀντίσταση οὔτε γιὰ τὸ καλὸ πού δὲ μᾶς πάει, οὔτε γιὰ τὸ κακὸ πού μᾶς καταστρέφει.

Ἡ ἀντιστροφή τῆς κανονικῆς ψυχικῆς ζωῆς

Δὲν εἶναι καθόλου ἔξω ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τούτου τοῦ βιβλίου ἡ ἀντιστροφή τῆς κανονικῆς ψυχικῆς ζωῆς, τουλάχιστο σὲ δι,τι ἀφορᾷ τὶς μεθόδους θεραπείας τῆς. Ὁ κανόνας ἐδῶ εἶναι ἕνας καὶ μόνον: ὅλες οἱ μέθοδοι ἰσχύουν, ἐφ' ὅσον ἐφαρμόζονται.

Μέχρι τώρα δὲν ὑπάρχει παρὰ ἕνα εἶδος διανοητικῆς ἀρρώστιας: Ἡ ἀποτυχημένη προσπάθεια γιὰ τὴν ἐξασφάλιση σχετικῆς συναισθηματικῆς ἰσορροπίας ἀπέναντι στὶς ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς διεγέρσεις καὶ πιέσεις. Μπορεῖ τὰ συμπτώματα νὰ διαφέρουν, ἀλλὰ ὅλα δὲν ἀπεικονίζουν παρὰ τὶς συνέπειες τοῦ ἴδιου αἰτίου.

Ἡ θεραπεία τῶν ψυχικῶν νοσημάτων περιλαμβάνει κάθε προσπάθεια πού τείνει στὸν ἐπηρεασμὸ τῆς σκέψης, τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁ ἐπηρεασμὸς αὐτὸς μπορεῖ νὰ κατορθωθεῖ μὲ τὴ διαταγὴ ἢ τὸ παράδειγμα, μὲ τὴν πειθὴ ἢ μὲ τὸ ἀστεῖο, μὲ διδασκαλία ἢ μὲ ἐπίκληση τῆς λογικῆς, μὲ τιμωρία ἢ ἀνταμοιβή, μὲ φιλικὴν ἢ κοινωνικὴ πρόνοια, μὲ ἀγωγὴ καὶ μὲ χίλιους ἄλλους τρόπους ἀκόμη. Ὑπάρχουν ἐντούτοις ἀναγνωρισμένοι τρόποι ψυχοθεραπείας: 1. Ἡ ἐνισχυτικὴ θεραπεία:

Προσπάθεια συνεργασίας μὲ τὶς συνειδητὲς δυνάμεις τοῦ ἀρρώστου. Αὐτὸ ἀπαιτεῖ τὴν ἀμεση ἐπιρροή τοῦ ψυχιάτρου. 2. Ἡ φροῦδική ψυχανάλυση: Μελέτη τοῦ συναισθηματικοῦ μὲ μέσο τὴν ἐλεύθερη συναναστροφή καὶ τὴ διερεύνηση τῶν ὀνείρων γιὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ βγάλῃ στὴν ἐπιφάνεια τὰ κρυμμένα βάθη τοῦ ὑποσυνείδητου. 3. Θεραπεία μὲ «σάκ». 4. Μετωπικὴ λοβοτομή. 5. Βαθιὰ ἐγκεφαλογραφία. 6. Φάρμακα.

Ὅσο γιὰ τὴ χρῆση τῶν φαρμάκων, ἡ γνώμη τοῦ Δρ. Γούλεῦ τοῦ Ἰνστιτούτου Ρακφέλλερ τῆς Νέας Ὑόρκης, εἶναι, δι,τι μιὰ διαταραχὴ τῆς χημικῆς ἰσορροπίας τοῦ μυαλοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἀληθινὴ αἰτία τῶν ψυχικῶν παθήσεων, καὶ συνεπῶς ἡ φροῦδική ἐρμηνεία τῶν ψυχώσεων, πού τὶς θέλει ὁ Φρόυντ σάν ἀποτελέσματα ψυχικῶν τραυμάτων, δὲν εἶναι ὀρθή. Μιὰ ἀπόδειξη λοιπὸν πὼς ἡ θεωρία τοῦ σφάλει εἶναι πὼς τὰ φάρμακα ἀποτελοῦν πράγματι ἀποτελεσματικὴ μέθοδο θεραπείας, ἀφοῦ γίνονται ἡ «γέφυρα» γιὰ νὰ περάσῃ ὁ ψυχωτικὸς πόνος ἀπὸ τὴν ἀρρώστια τοῦ.

Ἀρχὴ καὶ τέλος ἡ «ψυχοδιαγνωστικὴ»

Ἀλλὰ ἡ τελικὴ γνώμη γιὰ τὸ τί εἶναι ἕνας κανονικὸς ἄνθρωπος θὰ στηριχθεῖ στὸ ἀποτέλεσμα κυρίως πού ἔδωσε ἡ ἐξέταση ἀπὸ 1) Τὶς γενικὲς ἱκανότητές του (εὐφυΐα), 2) Τὶς εἰδικὲς ἱκανότητες, 3) Τὰ διαφέροντα καὶ 4) Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπικότητάς του.

Ἐνα συμπέρασμα ἐξαιρετικῆς σημασίας βγαίνει στὸ τέλος ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ψυχοδιαγνωστικῆς: Τὸ αἶμα (ὁ ἄνθρωπος γενικὰ) ἢ ἔρχεται νὰ μορφώσῃ (διαμορφώσῃ) τὸν κόσμον· ἢ ἔρχεται νὰ ταυτισθεῖ μαζί του· ἢ, ἢ πὶδ συνθησιμένη περίπτωσι, καὶ τὰ δυὸ μαζί, (μέσος ἄνθρωπος).

Ὁ χαρακτήρας τοῦ πολιτισμοῦ μας

Εἶναι κοινὸ μυστικὸ πὼς τὸ ἀνθρώπινο μέτρο, τὸ ἐλληνικὸ μέτρο ἔλυσε μιὰ γιὰ πάντα τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸν κόσμον. Εἶναι ὁμοῦς ἐπίσης φανερό πὼς ἡ ποίηση, ἡ φιλοσοφία, οἱ ἐπιστῆμες (Ἰωνες φιλόσοφοι, Πλούταρχος, Γαληνὸς κ.ἄ.), ἡ φιλολογία, τὸ δικαίό μας, δεῖχνουν, γιὰ ἀπὸ αὐτὴ ξεκινοῦν καὶ σ' αὐτὴ καταλήγουν, τὴν ἀγροτικὴ καταγωγὴ τους, τὴν

εξακολουθητικά ορισμένη χωρική κατάσταση μας, από καταβολής της ιστορίας μας.

Δε θα είχε καθόλου θέση αυτή η παρατήρηση, αν τούτη ακριβώς τη στιγμή δε γινόταν προσπάθεια στη χώρα μας να συνδεθεί με την ευρωπαϊκή κοινότητα, που προχώρησε από δυο αιώνες τώρα στη γιγάντια διαμηχανική εξέλιξη της, διαμορφώνοντας έναν νέο, άγνωστο σχεδόν σ' έμάς, ανθρώπινο τύπο. Έτσι και κάθε απόπειρα να διατυπωθούν στη γλώσσα μας οι επιστημονικοί θροι (και γενικά ή σύγχρονη έμπειρία και γνώση), μένουν στο χαμηλό επίπεδο του ανεπεξέργαστου, αντανακλώντας την αγροτική κατάσταση μας.

Η'

Η τρέλα δεν έρμηνεύει τη μεγαλοφυΐα

Σ' αυτούς που με πολλή και περισσή ευκολία έπιχειρούν να έρμηνεύσουν το έργο ενός μεγαλοφυούς που χτυπήθηκε από «ψυχική άρρώστια», όπως ο Χέλντερλιν, ο Βάν Γκόγκ ή ο Νίτσε, ο Γκόγκολ, ο Μωπασάν, ο Χαλεπάς, σαν ένα αντικαθρέφτισμα της ανισορροπίας τους, αντιλέγω ότι η τρέλα δεν έρμηνεύει όπωσδήποτε τη μεγαλοφυΐα. Έτσι στο Νίτσε λ.χ. δεν είναι ή παραφροσύνη που θριαμβεύει (ξέρουμε πώς του κράτησε από το 1879 έως το 1900, χρόνο του θανάτου του), αλλά ή σκέψη είναι που νικιέται και καταρρέει, τη στιγμή που ορίζεται στην κορυφή της δημιουργικής δύναμής της.

Θ'

Η συμβολή του συγγραφέα

«ή ψυχή
που μάχεται για να γίνει ψυχή σου»

Γ. Σεφέρης

Αυτή τη μόλις παρούσα στιγμή—έναρξη του ατομικού αιώνα, που όλα—και ή λογοτεχνία και ή ψυχολογία μαζί τους—περνούν από μια αληθινή έννοιολογική επανάσταση, είναι σχεδόν αδύνατο να προσδιορίσει κανείς κάτι, να δώσει λ.χ. έναν όρισμό ή έναν κανόνα τη μια μέρα και να ισχύσει γι' αύριο.

Έντούτοις, ή συμβολή ενός συγγραφέα, όσο κι αν προσκρούει σήμερα στα εμπόδια των «δύσκολων καιρών», είναι αποφασιστική για τη διαμόρφωση του καινούργιου κόσμου. Άρκει να έχει σφρα-

γιστεί το έργο του με τα τρία τούτα σημάδια: να είναι έργο αληθινό, εκφρασμένο, βιωμένο.

Γ'

Οί Έλληνες

Και μια παρατήρηση που ισχύει για τους περισσότερους γύρω μας: Κύριο στοιχείο στους Έλληνες υπάρχει πάντοτε ή δυσπιστία, σαν υπόστρωμα του χαρακτήρα τους, ίσως λόγω της μακριας σκλαβιάς τους από τους Τούρκους. Έτσι σε μια διεύερση ή μανιακή κατάθλιψη, έχει σπάνια και σε μίαν άσυνήθιστα δύσκολη στιγμή της ατομικής ζωής τους, προβάλλει — σαν συνοδευτικό της άρρώστιας ή της ειδικής ψυχικής κατάστασής τους — ή δυσπιστία αυτή. Η έκβολή μόλις τώρα αρχίζει.

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟΝ ΑΤΟΜΙΚΟ ΑΙΩΝΑ

(Αντιδράσεις και νύξεις)

Δε γνωρίζουμε ασφαλώς πολλά από όσα συμβαίνουν μέσα στον άνθρωπο.

Μια νέα τάση στη σύγχρονη ψυχολογία είναι κείνη που σχετίζει δυναμικά το άτομο με τον κόσμο.

Η μέριμνα του ατόμου συγκεντρώνει, χωρίς να έχει πάντοτε ανάγκη το λογικό μας, αναρίθμητες παρορμήσεις σε μια συνισταμένη ζωική ενέργεια. Είναι ακόμη τελείως ανερευνήτη, λένε οι ιδρυτές της νέας θεωρίας. Μας έτοιμάζει τώρα εκπλήξεις ή με τα κατάλληλα τεχνικά μέσα «μεταστοιχειώσή» της, αφού κάθε τέτοια μετατροπή δίνει στο άτομο ικανότητες που έχει, αλλά που δεν μπορεί για πολλούς λόγους να εκμεταλλευτεί από μόνο του. Ό,τι δηλαδή κρύβεται ακόμη σήμερα είναι ή ενέργεια των ηλεκτροβιολογικών ρευμάτων, που ή κατάλληλη μετατροπή της θα κάνει τον άνθρωπο τελειότερο νοητικά από το «φυσικό» έαυτό του. Μεγαλύτερη, ίσως, λένε οι ιδρυτές της νέας θεωρίας, μιλώντας τη γλώσσα της ατομικής επιστήμης, από πολλά εκατομμύρια στοιχεία ραδίου ή κοβάλτιου. Είναι αυτή που κρατάει τον άνθρωπο σε ανεξάντηλη δραστηριότητα και συγχρόνως ή ίδια τον προστατεύει κάθε στιγμή από την προσωπική του διάσπαση. Είναι ψυχική λειτουργία ή μέριμνα και φανερώνεται μαζί με τη ζωή και τη μορφώνει. Έχουμε λοιπόν τρεις μορφές μέριμνας: 1) Βιομέριμνα, 2) Άνθρωπομέριμνα

και 3) Αὐτομέριμνα. Μέσα στην πρώτη κλείνεται ὁ πυρήνας τῆς υπαρξιακῆς ἀγωνίας, πού δὲν ἔχει βέβαια καμιά σχέση μὲ τὸν φιλολογικὸν υπαρξισμό. Στὴ δευτέρη ὁ φόβος πού δημιουργεῖται ἀπὸ τὰ θρία τῆς υπαρξίας πού εἶναι ὁ θάνατος, ὁ πόνος, ὁ ἀγῶνας, ἡ ἐνοχή. Καὶ στὴν τρίτη συμπλέκεται τὸ νόημα τῆς ζωῆς, πού δὲν σχετίζεται μὲ τὰ λογικὰ σχήματα τοῦ νοῦ ἀπὸ τῆς μιᾶς μεριᾶς οὔτε μὲ κείνα πού προσφέρει ὁ κόσμος ἀπὸ τὴν ἄλλην. Εἶναι τὸ ἀτομικὸ νόημα, τὸ ἀτομικὸ δράμα καὶ μυστικὸ πού ὑφαίνουν οἱ συναισθηματικὲς παρορμήσεις γιὰ τὴν ζωὴ καὶ πού σ' αὐτὸ ἐδράζεται τὸ «ἐγώ» μας, ἀπὸ τῆς στιγμῆς πού ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος θὰ συνειδητοποιηθεῖ ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο παράγοντες τῆς υπαρξίας, στὴ διπολική σχέση ἄτομο—κόσμος.

Μπαίνει λοιπὸν δικαιολογημένα τὸ ἐρώτημα, γιατί νὰ μὴν εἶναι ὁ ἄνθρωπος φορέας μιᾶς ἀνυπολόγιστης ἀκόμῃ ἐνέργειας μὲ ἀπειροπληθεῖς ἐκδηλώσεις; Γιατί δ,τι μᾶς γνώρισαν ἡ ψυχολογία καὶ ἡ λογοτεχνία μέχρι σήμερα νὰ μὴν εἶναι μόνον μιὰ στατική τους ὄψη; Κι αὐτὴ βέβαια πολὺ λίγο ἱκανοποιεῖ τίς ἀπαιτήσεις μας γιὰ τὴν καίρια γνώση.

Ἡ μέχρι σήμερα δοσμένη παράσταση καὶ εἰκόνα τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου ἀχρηστεύεται ἔως συστηματικὰ ἀπὸ τὴν ὀφθαλμικὴν ἀναζήτησιν καὶ τῆς οὐσιαστικότερης ἐρμηνείας αὐτοῦ πού συμβαίνει μέσα στὸν ἴδιον τὸν ἄνθρωπο. Τοῦτο ἔστιν εἶναι τίποτε διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη πού νιώσαν οἱ σύγχρονοι ἀτομικοὶ ἐπιστήμονες πού γιὰ νὰ προχωρήσουν πέρα πέρα ἐγκατάλειψαν κατηγορηματικὰ θεωρίες πού δὲν ἔχουν οὔτε μισὸ αἰῶνα ζωὴ, ὅπως τοῦ Αἰνστάιν γιὰ τὴν σχετικότητα καὶ τοῦ Μάξ Μπλάνκ γιὰ τὰ κβάντα, γιὰ νὰ δικαιολογήσουν, οἱ νέοι ἐρευνητές, τὴν υπαρξία λ.χ. τῶν μεσονίων ἢ δὲν ξέρουν οὔτε οἱ ἴδιοι ποιά ἄλλα φαινόμενα ἐκπλήξουν. Κανεὶς ἔως δὲν ἔχει σήμερα ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ δώσει τὴν εἰκόνα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου πού κλείνει μέσα του «ἐν σπέρματι» τὸν ἀτομικὸν ἄνθρωπο (homo atomicus) καὶ αὐτὸ τὸ τελευταῖον δὲν εἶναι καθόλου λίγο, γιὰ νὰ τροφοδοτεῖ τὴν ἀγωνία μας· θὰ ἀποφύγει τὴν πυρηνικὴ ἐκμηδένισή του ὁ ἄνθρωπος;

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Ψυχολογία· ἡ ἐπιστήμη πού μελετᾷ, προσπαθεῖ νὰ κατανοήσει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα· τὰ ψυχικὰ φαινόμενα πού εἶναι λειτουργίες κυρίως τοῦ ἐγκέφαλου καὶ ἀποτελοῦν στὸ σύνολό τους σχεδὸν ἀντανάκλαση, καθρέφτισμα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος· καὶ πού ἡ μορφή ἀπὸ τὸ «εἶδωλο» τοῦτο (ἀντικείμενο ἔρουνος τῆς ψυχολογίας) ἐξαρτᾶται βέβαια κάθε φορὰ ἀπὸ τὸ εἶδος, τὴν καλὴ λειτουργία (ἀπόδοση) τοῦ καθρέφτη. Καὶ μὲ ἄλλα λόγια: ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ ατόμου. Ἄλλο ἄγρια σκέψη (πού εἶναι καὶ αὐτὴ μιὰ ἀπὸ τίς ψυχικὲς λειτουργίες) καὶ ἄλλο σκέψη τῶν ἀγρίων (Levi Strauss).

2. Δὲν συμφωνοῦμε καθόλου μὲ τὴν ἀποψη πὼς ἡ ζωγραφικὴ λ.χ. «ἐφευρέθηκε» κάποτε, γιατί δὲν καταλάβαιναν τὰ τοτινὰ γράμματα—σύμβολα τῶν λίγων «εἰδικῶν» (ιερατεῖο, ἄρχοντες, μύστες) οἱ πολλοί, οἱ ἀγράμματοι· καὶ πὼς ἔπρεπε (λένε) καὶ γι' αὐτοὺς τοὺς τελευταίους νὰ ὑπάρχει ἓνας τρόπος συνεννόησης: τὰ ζωγραφισμένα λόγια. Οὔτε ἐπικροτοῦμε τὴν ἀποψη πὼς ἓνα μουσικὸν ἔργο εἶναι «κατασκευὴ» ἐνὸς συνόλου θορύβων πού συνηθίσαιμε· καὶ πού ἂν (καὶ δ,τι) δὲ συνηθίσαιμε, γίνεται σήμερα προγραμματισμὸς καὶ συνεπὶς ἀγῶνας γιὰ ἐπιβολή, ὥσπου νὰ συνηθίσουμε· ὥσπου νὰ μᾶς ἐπιβάλλουν δηλαδὴ τὸ ἀσυνήθιστο. Ὅμως, τόσο στὸ σχέδιο καὶ στὸ χρῶμα (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποῖον ἀπὸ τὰ δύο κυριαρχεῖ σ' ἓνα ἔργο ζωγραφικῆς), ὅσο καὶ στοὺς ἤχους, ἔως ἐνὸς στοιχείου πού τὰ καταξιώνει: τὸν ἀνθρώπινον λόγον. Προχωροῦμε ἀκόμῃ λίγο πρὸς πέρα: Ὅχι· γιατί «ἐν ἀρχῇ ἦν...» (μεταξὺ μας, ποῖός εἶδε τὴν ἀρχή;) καὶ ἄλλα φανταστικά παρόμοια, ἀλλὰ γιατί τὸ κάθε τι πού γίνηκε (καὶ

έξακολουθεί) από τον άνθρωπο, δεν έδóθηκε στους άλλους, αλλά παραδόθηκε (πρώτα ή συνεννόηση μεταξύ των ανθρώπων και χωρίς αυτήν ο δέδιαιος θάνατος...)· και παραδόθηκε από τον ίδιο στον συνάνθρωπο, έχοντας (το παραδομένο έργο), τον βαθύτερο, πρώτα, ανθρώπινο λόγο· το λόγο της ύπαρξής του· που δικαιώνει την ύπαρξή του.

3. Ο έρευνήτης, ο συγγραφέας, ο ήγέτης, όχι μόνο δεν περιφρονούν τη φιλοσοφία, αλλά όλο και περισσότερο ζητούν τη βοήθειά της. Οί κάθε μέρα και πιο πολλές κοιμητισμένες γνώσεις θέλουν ένα αποτελεσματικό μέσο για να τις συνενώσει σ' ένα οργανικό σύνολο· έδω ανακαλύπτουμε το σπουδαίο ρόλο της. Πολλοί στις μέρες μας αναγνωρίζουν πως επιβάλλεται να διευρυνθεί ή βάση του θετικισμού. "Όσο κι αν αυτό είναι δύσκολο, θα θγει νομίζω ο άνθρωπος από τους παγετώνες που απειλούν ακόμη την πνευματική ζωή της ανθρωπότητας· από την έξαρση του παραλογισμού μπαίνει, ο homo atomicus, επίσης δυνατός στον προορισμό του.

4. Είναι γνωστό από την Έθνολογία πως και σήμερα ζούνε πρωτόγονες ομάδες (φατρίες· clan) που άγνωστών τελείως την ύπαρξη ψυχής. "Ότι πιο πολύ μπορούν να εκφράσουν με τα πρωτόγονα ιδιώματά τους είναι ο φόβος που τους προξενεί ή θέα του νεκρού. "Αλλά και αντίθετα· υπάρχει σε όρισμένους λαούς ή δοξασία, πως ο άνθρωπος έχει δύο και τρεις ψυχές. Στην πανάρχαιη κινέζικη θεωρία διακρίνονται δύο ψυχές· μία ψυχή «Χέν» και μία «Κβάι», ή πρώτη άνήκει στον ούρανó, ή δεύτερη στη γή. "Όσο για μās τους Έλληνες, για να μην είμαστε καθόλου νεώτεροι από τους Κινέζους, ποικίλλουμε τη σημασία της ανάλογα με τις ανάγκες ή την επιθυμία μας. Λέμε, λοιπόν, συνήθως ψυχή και τó, ή μονάδα, τó πνεύμα· την καρδιά, ή δραστηριότητα, τó θάρρος, την άντοχή, τó σθένος, την άνδρεία. "Όνομάζουμε, επίσης, ψυχή ή χρυσαλίδα. Ψυχή ή ψύχω (= φυσώ· πνέω) ή ψύχω ή ψυχή· αρχικά πνοή, άναπνοή, ζωή· και (μεταφορικά) λύπη ή ψυχής, τó ψύχος. Ψυχή ή (μ' άλλα λόγια=) πρώτη και τελευταία έφεύρεση του ανθρώπου.

5. Οί τρόποι ής ύπαρξης είναι τρόποι ενέργειας παγιωμένοι, και τίποτε άλλο. (Emile Durkheim).

6. Οί επικοινωνίες μπορεί να βασίζονται σε κάθε είδους

ύλικά μέσα. Η πράξη λ.χ. μπορεί ν' αποκαλύψει σε δεδομένη στιγμή, τι αποσιωπά τó στόμα. Μά και τότε ακόμη, μόνο με τó λόγο μεταφράζονται οί ενέργειες του ατόμου πομπού του μηνύματος από τó άτομο δέκτη. Με άλλα λόγια, ή μετάδοση μίας σημασίας γίνεται (από μιά συνήθεια που έχει την άπιστευτη όμοιότητα ενστίκτου) με τó πιο πρόσφορο ύλικό μέσο· με τó λόγο, τελικά.

7. Ο Σάρτρ επισημαίνει έντονóις θεωρίες που τις ένοχλει ο λόγος, γι' αυτό και ή έναντιότητά τους θέτει ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα στην ανθρωπότητα. Θα ζήσει λοιπόν ο άνθρωπος την έποχή (στο άπώτερο μέλλον) που τα μηχανικά μέσα «πολιτισμού» θ' αντικαταστήσουν τó λόγο; Τι είδους συνεννόηση θα υπάρξει σ' αυτή ή μελλοντική μορφή ζωής στον πλανήτη μας; Μήπως ή συνάντησή μας με τα άλλα λογικά μας άδέρφια που μās περιμένουν στους άλλους πλανήτες ή στο Σύμπαν, θα μās επιβάλει νέους τρόπους έπαφής και συνεννόησης, που καμιά άπολύτως σχέση δέ θα έχουν με τó λόγο και ή σημερινή αποκλειστικότητα του; "Αλλά και οί μηχανές που «σκέφτονται» τί πράττουν; "Αφού οί «έγκέφαλοί» τους, τα «κύτταρά» τους είναι γεμάτα σήματα, πράξεις και αριθμούς. Η τί μās φυλάει ή κάθε μέρα που έρχεται με την αίσθηση πως ο χρόνος είναι μόνο τούτο τó σήμερα, μόνο τούτο τó παρόν. Μήπως αλήθεια δέ μεταβάλλει ή γενική αντίληψή μας για τόν κόσμο· μά και τόν τρόπο συνεννόησής μας μέσα στους άπιστευτους υπερχληθισμούς (αύριο).

8. "Ως ένα σημείο, γιατί στις έργασίες του Βίλζονγού υπάρχει έντονα τονισμένο και τó προσωπικό στοιχείο, ή δική του συμβολή στην τοπική επιστημονική γνώση· επίσης, γιατί ο ίδιος άκουσε, εκτός από τόν Βούντ, και άλλους μελετητές ής έποχής του, όπως τόν Λότσε στο Γκαίτινγκεν (Lotze, 1817 - 1881· από τους θεμελιωτές ής ψυχοφυσιολογίας· έργα του· «Σύστημα φιλοσοφίας», «Λογική», «Μικρόκοσμος»). "Όπως τόν έγελανό φιλόσοφο Τσέλερ στο Βερολίνο (Teller, 1814 - 1909· έργα του· «Ίστορία ής έλληνικής φιλοσοφίας», «Ίστορία ής γερμανικής φιλοσοφίας» κ.ά.)

9. Ο Β. άνάπτυξε την κύρια πνευματική δράση του γύρω στα 1880· εκατό χρόνια δηλαδή μετά ή συγγραφή από τόν Κάντ ής «Κρητικής του καθαρού λόγου».

10. 'Ο Κάντ απόχτησε πολλούς οπαδούς· μερικοί μάλιστα γίναν πιά καντιανοί και από τον ίδιο παράδειγμα δ Βίντελμπαντ (Windelband, 1848 - 1915), επανιδρυτής του καντιανισμού στα χρόνια άκμης του Βιζυηνού, ιδρυτής της Βαδίκης σχολής και ιστορικός της φιλοσοφίας. Είναι, ο Β., με τον αναχρονιστικό ιδεαλισμό του, ο φιλόσοφος εκείνος, που μέσα από τους νεώτερους γερμανούς, όπως τον Γιάσπερς (Jaspers, γ. 1883), σπουδαίο εκπρόσωπο του υπαρξισμού, και τον Χάιντεγκερ (Heidegger, γ. 1889), άκούσιο «πνευματικό» τροφοδότη του χιτλερισμού, επηρέασε δικούς μας πανεπιστημιακούς δασκάλους, διανοούμενους, πολιτικούς· μερικοί σύγχρονοί μας: Ί. Θεοδωρακόπουλος, Π. Κανελλόπουλος, Κ. Τσάτσος· και μέσα σ' αυτό τον κύκλο της φανερώς πιά «έκλεκτής συγγένειας» και ο ποιητής Γ. Σεφέρης. Έπιμένω σέ τοῦτο τόν αίσθητικο-ψυχολογικο-φιλοσοφικό δεσμό και τήν προέλευσή του, γι' αυτό και τόν διευκρινίζω άμέσως· Κάντ· θελκτικές θεωρίες του Β. γιά τὸ χρόνο και τὸ ιστορικό γίγνεσθαι· έπιμονή στα καθέκαστα χωρόχρονου και ύπαρξης τῶν J. και Heid.· όμολογες άναφορές στα φιλοσοφικά μελετήματα του Κ. Τσ.· σύμφωνοι ή παράλληλοι (άλληλοπαθείς) προβληματισμοί, κυρίως στο ποίημα «Κίχλη» του Σ. Ή έντύπωση γιά τήν έκταση και τή σημασία της προσφοράς τους στον ιδεαλισμό ολοκληρώνεται διαβάζοντας τίς «Δοκιμές» του Σ. και τὰ έργα του Κ. Τσ. «Η γνωσιολογία του Κάντ ως εἰσαγωγή εἰς τήν ιδεοκρατίαν» και «Δοκίμια αίσθητικής και παιδείας». Συμπέρασμα· κάλουν έλοι τους μαζί, έ,τι μπορούν γιά νά μετακινήσουν τή γή· Δ ός μοι π ᾱ σ τ ῶ... "Όσο κι ᾶν ή ρήση του Ἀρχιμήδη άπεχθάνεται τὸ ρόλο τέτοιων ζηλωτῶν, που γιά νά στηρίξουν ἕναν προσωπικό μύθο μπέρδεψαν άθεράπευτα τή ζωή με τὰ παραμύθια. Συγκεκριμένα· τὸ μετά τὸ β' παγκ. πόλεμο κλίμα άντεπανάστασης στή χώρα μας είναι ἔργο δικό τους· τὸ ἔφτιαξαν και τὸ συντηροῦν με πάθος. 'Ο Κάντ, ο W., ο J., ο Heid., τόσοι κι άλλοι τόσοι ιδεοκράτες φιλόσοφοι ή μεταφυσικοί διανοητές, που άκούραστα έπιστρατεύουν στα διδλία τους οἱ δικόι μας μετά τή γνωστή «τροφή» πρὸς τήν άντεπανάσταση που λέμε, είναι προδάσεις τους γιά τήν κατήχηση της έξουσίας σέ όλες τίς εκφάνσεις της· έτσι στα μέχρι: τὸ 1930 ἑκατὸ δέκα χρόνια άντεπανάστασης, πρόθεσαν και τὰ ἄλλα τριάντα πέντε (1930 - 1965) δικά τους.

11. Ψυχικά φαινόμενα· και ή άποψη πὸς τὰ ψυχικά

φαινόμενα είναι βιολογικά φαινόμενα· Jean Rostan, και τοῦτα πάλι κοινωνικά. Έπιχειρῶ μιὰ νόμιμη νομίζω άντιστροφή: τὰ κοινωνικά φαινόμενα είναι βιολογικά· και τὰ βιολογικά σημαίνουν ψυχικές λειτουργίες (ψυχικά φαινόμενα). Τέλος, Comte και Spencer «τὰ κοινωνικά φαινόμενα είναι φαινόμενα φυσικά».

12. Στή Γερμανία ἔγραψε ο Βιζυηνός τή διατριβή «Περὶ παιδείας ὑπὸ ψυχολογικήν και παιδαγωγικήν ἔποψιν» και ἔγινε Δρ τῆς Φιλοσοφίας· και στο Παρίσι τὸ πρώτο διήγημά του «Τὸ ἁμάρτημα τῆς μητρός μου».

13. Δέν ὑπάρχει ακόμη στον τόπο μας μιὰ βάση «κοινης» γιά τήν ψυχολογική σκέψη· δέν άκούστηκε, ἑκατὸν πενήντα χρόνια ἔθνικῆς ζωῆς, οὔτε μιὰ φορά, οὔτε μιὰ φωνή ἀπὸ κάποιον που θά τὸν ὀνομάζαμε χωρίς δισταγμό ψυχολόγο του ἑλληνικοῦ βίου· κενὸ συνήθως και άοριστολογίες. Με μιὰν ἑξαίρεση· τήν περίπτωση λιγοστῶν συγγραφέων μας.

14. Ἐνα εἶδος ἐποχῆς παγετῶνων στήν πνευματική ζωή τῆς ἀνθρωπότητας καλύπτει τὰ χρόνια ἀπὸ τὸ 1945. Ή ατομική δόμβα που ἔπεσε στή Χιροσίμα ἦταν σά νά ἔπεσε μέσα στή σκέψη μας, και τή διάλυσε. Οἱ άγωνίες συνεπῶς και οἱ φόβοι τῶν λαῶν είναι φυσιολογικοί· ἀντιδρῶν σωστά — πράγμα που σημαίνει πὸς δέν είναι ψυχικά ἄρρωστοι, ἀφοῦ δέ μένουν ἀδιάφοροι στήν καινούρια ἀπειλή. 'Ο ἀδικαιολόγητος φόβος είναι φοβία· και ἀπὸ τή φοβία αὐτή, τὸν ἀδικαιολόγητο ψυχολογικό φόβο, ὑποφέρουν σήμερα, είναι δηλαδή ψυχοπαθείς, έλοι εκείνοι που έτοιμάζουν ἀναίτια τίς ατομικές δάσεις γιά πόλεμο.

15. Ἀπόψεις που διατύπωσαν κατὰ διάφορους καιρούς και τρόπους, (και ποιός περισσότερο ἐπαινετικά ποιός λιγότερο), οἱ Παλαμᾶς, Ί. Μ. Παναγιωτόπουλος, Ἄλκης Θρύλος κ.ἄ., χωρίς νά προσέξουν τήν ἑξαιρετική προσφορά του Βιζυηνοῦ στήν ψυχολογία.

16. Ἀπὸ τὸ 1926 στο Παρίσι, ο Ραμόν Φερναντέλ εἰσάγει ἕνα ἄλλο εἶδος κριτικῆς, τή «φιλοσοφική κριτική» τῶν κειμένων· τὸ πρώτο σχετικό διδλίο του τιτλοφορεῖται «Μηνύματα».

17. Βλέπε 'Α. Καραντώνη «'Η ποίηση του 'Οδ. 'Ελύτη» σελ. 141 - 152 λογ. περιοδικού «Καινούρια 'Εποχή», χειμώνας 1956.

18. Τα στοιχεία της σουρρεαλιστικής ταυτότητας του κ. 'Ανδρέα 'Εμπερίκου είναι μιὰ διάλεξή του στο «'Ατελιό» στὰ 1935 γιὰ τὸν ὑπερρεαλισμὸ καὶ τὴν ψυχανάλυση μαζί· διάλεξη πρωτότυπη καὶ ἀσφαλῶς ἡ πιὸ ξεκαρδιστικὴ πού ἀκούστηκε ποτὲ στὴν 'Αθήνα· εἶναι οἱ ποιητικὲς συλλογές του «'Υψικάμινος» 1935 καὶ «'Ενδοχώρα» 1945, τὸ διβλίο του «Γραπτὰ ἢ Προσωπικὴ Μυθολογία» 1960, καὶ τέλος, ἓνα ἄρθρο του γιὰ τὸν ἄλλο «προφήτη» τοῦ ἐλληνικοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, ποιητὴ καὶ ζωγράφο, 'Εγγονόπουλο, πού δημοσιεύτηκε στὸ περ. «Τετράδιο Τρίτο» μὲ τὸν τίτλο «Νικόλαος 'Εγγονόπουλος ἢ τὸ θαῦμα τοῦ 'Εμπερσάν καὶ τοῦ Βοσπόρου». Μερικὰ ἀκόμη ποιήματά του ἢ πεζὰ δημοσιευμένα σὲ περιοδικὰ καὶ μιὰ δευτέρη διάλεξή του τὸ 1963 στὸ Τεχν. 'Ινστ. Δοξιάδη εἶναι ἀπλὲς ἐπαναλήψεις. 'Ενα δείγμα ἀπὸ τὸ ἄρθρο του: «Πῶς κατορθώνει ὁ 'Εγγ. νὰ κάνει αὐτὸ τὸ θαῦμα; (νὰ γίνῃ δηλαδὴ σουρρεαλιστής;) Θαρρῶ πῶς μόνον ὁ ψυχαναλυτὴς καὶ ὁ ὑπερρεαλιστὴς εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸ ἐξηγήσουν». ('Απίστευτα πράγματα, τὰ ἐρωτήματα καὶ οἱ ἀπαντήσεις στὸ ἄρθρο αὐτὸ· καὶ κυρίως καθόλου σουρρεαλιστικά, πού σημαίνει ἕως πούθεν τὸ «θαῦμα».) Μιὰ μικρὴ διόρθωση στὴ διάλεξή του πού ἔκανε στοῦ Δοξιάδη στίς 13 Φεβρουαρίου 1963. Εἶπε μετὰξὺ ἄλλων ἀναμνήσεων του ἀπὸ τὴν κατοχικὴ ἐποχὴ: «Μαζεύομαστε στὸ σπίτι μου (στὸ Κολωνάκι) μερικοὶ φίλοι τὰ βράδια, ὅπως ὁ 'Αλέξης Δαμιανός, ὁ Μ. Σαχτούρης κ.ἄ. Διαβάζαμε (σουρρεαλιστικά) ποιήματα. 'Εξω στὴ νύχτα ἀκούγονταν οἱ βαριὲς μπότες τοῦ κατακτητῆ. 'Η ποίηση μέσα μας ταυτιζόταν τότε μὲ τὴν ἐλευθερία κ.ἄ. κ.ἄ.» Διορθῶνω ἓνα μόνο σημεῖο σ' αὐτὸν τὸ γνωστὸ μας ἐξάλλου «ἀντιστασιακὸ» ἀγῶνα τῶν ὑπερρεαλιστῶν: 'Εξω στὸ δρόμο δὲν ἀκουγόnton μόνον οἱ μπότες τῶν 'Ες 'Ες, ἀλλὰ καὶ τὰ δικά μας (μερικῶν φίλων σπουδαστῶν) μοναξιασμένα πόδια· ὅταν γυρίζαμε μεσάνυχτα στοὺς δρόμους τῆς 'Αθήνας γράφοντας συνθήματα, γιὰ νὰ διαβάσουν καὶ νὰ ζεσταθοῦν ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄλλη ποίηση οἱ 'Ελληνες τὸ πρωί.

19. 'Η Μαρία Μποναπάρτ (1882 - 1962) εἶναι ἡ γνωστὴ μαθήτρια τοῦ Σ. Φρόυντ. 'Ασχολήθηκε φανατικὰ μὲ τὴν

ψυχανάλυση· τὸ περιοδικὸ «'Εποχές» δημοσίευσε στὰ τεύχη 6, 7 καὶ 8 τοῦ 1963 ψυχαναλυτικὰ ἀπομνημονεύματά της μὲ τὸν τίτλο «Ταύτιση κόρης καὶ πεθαμένης μητέρας», ὅπου καὶ διογραφικὸς πρόλογος ἀπὸ τὸν 'Α. 'Εμπερίκο.

20. 'Η ἀπροσδιοριστία ἀποτελεῖ ἀντίθετη θεωρία ἀπὸ κείνη τῆς αἰτιοκρατίας. 'Υποστηρίζει πῶς ἡ ἀνθρώπινη βούληση δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ αἰτία καὶ μπορεῖ ν' ἀποφασίζει ἀνεπαισθητῶς. Μιὰ τέτοια θεωρία εἶναι φυσικὸ νὰ μπερδεύει ἀνεπανόρθωτα τὴν ἀβεβαιότητα μὲ τὴν ἐλευθερία· τὴ λέει μάλιστα «ἀταμικὴ ἐλευθερία». 'Αντιπαρθέτω τὴν καθαρά ψυχολογικὴ ἄποψη - τὴ μόλις πρόσφατα διατυπωμένη θεωρία (πού τελικὰ ἐνδιαφέρει καὶ τὴ βούληση:) «'Η κληρονομικότητα καὶ τὸ περιβάλλον ἀσκοῦν ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τὴν κληρονομικότητα, πιστεύεται σήμερα, ὅτι τὸ ἄτομο (παιδί) δὲν κληρονομεῖ τὸν χαρακτήρα τοῦ γεννήτορα. Κληρονομεῖ μόνον τὴν ἱκανότητα νὰ ἀπαντήσῃ σὲ ἐρεθίσματα, ὥστε νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὴν πείρα. Δηλαδὴ τὸ ἄτομο διαμορφώνει τὸ χαρακτήρα του μὲ ἓναν συμβιβασμὸ ἀνάμεσα στοὺς κυριότερους παράγοντες ἀπὸ τὸ περιβάλλον καὶ τὴν καλλιέργεια, ἀλλὰ ἡ ἱκανότητά του γι' αὐτὸ καὶ τὸ πλάτος τῶν ὁρίων εἶναι καθορισμένα ἀπὸ τὴ φύση». Καὶ ἄλλη: «'Ο ἄνθρωπος τροποποιεῖ τὸ περιβάλλον, τὸ δὲ περιβάλλον τροποποιεῖ τὸ μέγεθος τοῦ ἀνθρώπου, πού ἐπικαθεῖται πάνω στὴν τροποποίηση τοῦ περιβάλλοντος καὶ ὅχι· ὁλόκληρο τὸν ἄνθρωπο στὸ ἔσχατο βάθος του». 'Εδῶ εἶναι ἀνάγκη νὰ θυμίσω τίς παγίδες τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἐρμηνείας. 'Εναγυρίζω στὴν αἰτιοκρατία (στὸ νέο νετεερμινισμὸ:) «'Οπου ἀνακαλύπτουμε τὸ λόγο, ἀνακαλύπτουμε τὴν ἐκφραση καὶ τὴν αἰτία καὶ ὅχι· μιὰ μηχανικὴ πρόκληση ἐνὸς ἀποτελέσματος. 'Οπου βρίσκουμε τὸ λόγο, βρίσκουμε τὴν αἰτία καὶ τὸ κάνει βίωμά μας· αὐτὸ πού συνηθίσαμε νὰ λέμε «τοῦ δίνει ψυχὴ».

21. 'Αντρέ Μπρετόν (André Breton, 1896)· ἔργα του: «Manifeste du Surréalisme» (Kre, 1924)· «Les Perdue» (Gallimard, 1924)· «Entretiens» (N. R. F., 1952) κ.ἄ.

22. Γκιγιώμ 'Απολλιναιρ (Guillaume Apollinaire, 1880—1918)· γάλλος ποιητής· ἔργα του: «Les peintres

cubistes» (Figuière, 1913). «Alcools» (Mercure de France, 1913—Gallimard, 1920). «Calligrammes» (Mercure de France, 1918—Gallimard, 1925). Η ποίηση του 'Απολλιναιρ έχει και τούτη, την άλλη αξία της: έμπασσε στην ποιητική γλώσσα το μεγαλύτερο αριθμό λέξεων, που ως τότε ήταν μυστηριωδώς απαγορευμένες (όπως το ίδιο έκανε αργότερα ο Πώλ 'Ελυάρ), λέξεων που θεωρούνταν μη ποιητικές και έκανε να γεννηθεί στην ποιητική ζωή αυτό που ο 'Αραγκόν ονόμασε σύγχρονη λεπτομέρεια: «ή λέξη που ως τότε δεν είχε ποτέ μπει σ' ένα στίχο».

23. Συχνά ακούγεται ο ισχυρισμός πως στην Ελλάδα η στιχουργική παραγωγή ανέθηκε ποιοτικά στα νεώτερα χρόνια (από το 1930 και ύστερα). Πήραμε και το πρώτο Νομπέλ. Σύμφωνα. Η στιχουργική παραγωγή και μάλιστα αναρίθμητων στιχουργών. 'Αλλά είναι δύσκολο να βρείτε ποιητικό κείμενο που να έφτασε, σά σύνολο, σε αληθινό εκφραστικό αποτέλεσμα. Υποφέρουμε από τη μανία του πρόχειρου, του αυτοσχεδιασμένου. Όσοι προχώρησαν κινδυνεύουν να χάσουν τη φυσικότητά τους από κλίση στον ευφυϊσμό. Αυτό είναι όρατο από κείνους που μπορούν και στέκονται έξω από το προπέτασμα, υποπτης κατασκευής πάντα, της θεωρίας του «αυθόρμητου». 'Ενώ ή μάχη των μεταπολεμικών ποιητών μας, για να κατακτηθούν ποιοτικά το ύφος και οι τρόποι της εποχής, έχει ακόμη δλη τη θέρμη και την έντασή της. Ένα σημαντικό όνομα ξεχωρίζει κιόλας: ο ποιητής Νίκος Καρούζος. Έργα του, μια δλόκληρη περιουσία «κατατεθειμένη» στο χρόνο (μέ τη δύναμη του μελλοντικού: «Ποιήματα», 1961, «Η Έλαφος των άστρων», 1962, «Υπνόσακκος», 1964· το σήμερα, τα μονοπάτια που οδηγούν στο Σολωμό (νά, ύστερα από εκατόν πενήντα χρόνια, το θαυμάσιο!) το αῦριο της ποίησής μας, είναι μέσα στο έργο του Ν. Α. Καρούζου.

24. Τριστάν Τζαρά (Tristan Tzara, 1896 — 1964), ρουμάνος ποιητής. Στην 'Ελβετία ιδρύει το «ντανταϊσμό». Έδρασε κυρίως στο Παρίσι του μεσοπόλεμου.

25. Τη λέξη libido (λιμπίντο) την έφτιαξε ο Φρόυντ από το αρχαίο, ίσως, ελληνικό όνομα (κύριο:) Λαμπετώ, την αρχηγό των 'Αμαζόνων. Μάλλον (ή άλλη άποψη) από τη λατινική libido (-inis) = επιθυμία· ή ενέργεια που κινητο-

ποιεί το ένστικτο σε αναζήτηση ήδονής. 'Ο λαός μας λέει πολύ σωστά (και... ψυχαναλυτικά) «λιμπίζομαι», λιγουρεύω, λαχταρώ κάτι (κυρίως έρωτικά).

26. Διευκρινίζω· ή μεταπολεμική ποίηση στη χώρα μας θρίσκεται σε σχετική άνοδο. Έκπρόσωποί της: Μ. 'Αναγνωστάκης, Μ. Σαχτούρης, Ν. Α. Καρούζος, Τ. Σινόπουλος, Δ. Παπαδίσας, Τ. Λειβαδίτης, Γ. Σαραντής, 'Αρης Δικταίος, Γ. Γεραλής, Ν. Βαλαωρίτης, Θ. Φραγκόπουλος, Στ. Πρωταίος κ. ά. 'Αντίθετα με ό,τι γίνηκε στο μεσοπόλεμο, ή σημερινή ποίηση εναντιώνεται στις εξωποιητικές θεωρίες, αλλά και σε κάθε τι που δεν άνήκει οργανικά στην περιοχή της.

27. 'Από την καθαρά κριτική άποψη, είναι ο υπερρεαλισμός ή σουρρεαλισμός μεταμφιεσμένος μυστικισμός και φορμαλισμός. (Βλέπε Γιάννη Κορδάτου «'Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», τόμος Β', σελ. 581—599). Λένε μερικοί ότι ο υπερρεαλισμός βρίσκεται στον καθένα σαν αΐτημα ή ψυχική διάθεση. Είναι πράγματι εξαιρετικό κατόρθωμα του κ. 'Α. Μπρετόν, που έδημιούργησε τέτοιες ψευδαισθήσεις στους όπαδούς του.

"Άλλοι σύγχρονοι —ισμοί στη λογοτεχνία: κλασικισμός ('Ελληνες—Ρωμαίοι και δυτική Εύρώπη του 18ου—19ου αιώνα κυρίως)· ρομαντισμός (ο αντίποδας)· νατουραλισμός (natura=φύση)· ρεαλισμός (res=πράγμα· πραγματισμός)· παρνασσιζμός (Γαλλική τεχνοτροπία· ζήτησε την ισορρόπηση)· συμβολισμός (από το σύν και βάλλω· συνδέω· συνταυτίζω δύο πράγματα· δύο κόσμους, τελικά: τον αίσθητο και το νοητό κόσμο)· ιδεαλισμός (ή ιδεοκρατία)· φουτουρισμός (από το ιταλικό futurismo· μελλοντισμός)· αισθησιασμός (sensualisme)· έμπρεσιονισμός (impression=έντύπωση)· έξπρεσιονισμός (expression=έκφραση, εκδήλωση) είναι αντίθετος του έμπρεσιονισμού· ο έγωτισμός (υποκειμενικά έργα)· όπτιμισμός (optimisme=αίσιοδοξία)· πεσιμισμός ή άπαισιοδοξία (pessimus = χείριστος, κάκιστος)· αντίθετος με τον όπτιμισμό. Όλοι οι —ισμοί διατύπωσαν ένα ξεχωριστό «άρθρον πίστεως» (article de foi)· όλοι οι —ισμοί βρήκαν πιστούς, μέσα στους δύο μόνον αιώνες της εμφάνισής τους, για μερικά (φυσικά) χρόνια ή δευτερόλεπτα.

28. 'Ο σοφιστής του ε' αιώνα π. Χ. κατέχει καλά τή γνώση, τή σοφία διδάσκει και μορφώνει τους νέους 'Αθηναίους στη ρητορική και τήν πολιτική ἐπιστήμη κυρίως: Πρωταγόρας ὁ Ἀδδηρίτης, Γοργίας ὁ Λεοντίνιος, Ἰππίας ὁ Ἡλείος καί Πρόδικος ὁ Κεῖος· στή ρήση τοῦ Πρωταγόρα «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστι» συνοψίζεται ὅλη ἡ κοσμοθεωρία τῶν σοφιστῶν. Ἀς συγκρίνουμε τώρα τοὺς σοφιστὲς μὲ τὴν ὑπερρεαλιστικὴν παρέα τοῦ Μπρετόν, ἀφοῦ σοφιστὲς καὶ ὑπερρεαλιστὲς βρέθηκαν κάποτε ὅμοια· στὸν ἀντίποδα τῆς ἀκαδημαϊκῆς σοφίας οἱ πρῶτοι, στὸν ἀντίποδα τοῦ «δυναστικοῦ» ὀρθολογισμοῦ οἱ δεῦτεροι. Συμπέρασμα: Οἰκοδόμοι οἱ σοφιστὲς· χαλαστὲς, χωρὶς προϋποθέσεις ξαναδημιουργίας, οἱ ἄλλοι. Σωστότερα: Καρποὶ χωρὶς κουκούτσια. Ἡ ἀπόδειξη: Μόνο ὅ,τι δὲν εἶναι σουρρεαλιστικὸ στὰ ἔργα τοὺς διατηρεῖ τὴ λάμψη του. Ἀν τώρα ὑπερρεαλιστῆς σημαίνει ἐπίσης (στὴν Ἑλλάδα) νὰ ἔχεις τὴν ἐξαιρετικὴ εὐγένεια στοὺς τρόπους καὶ στὸ γράψιμο, ποιητικὸ ἢ πεζογραφικὸ, τοῦ Ἀ. Ἐμπειρίκου, νὰ εἶσαι! Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὺς εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς εὐγενικότερες παρουσίες στὴ σύγχρονη Ἀθήνα. Ἀρχισε τὴν «ψυχο-ἀναλυτικὴν» σταδιοδρομίαν του μὲ τοὺς Γ. Ζαβιτσιάνο καὶ Δ. Κουρέτα — πού εἶναι καὶ οἱ πρῶτοι Ἕλληνες «ψυχο-ἀναλυτὲς».

29. Ἀλφρέδος Ἀντλερ (Alfred Adler, 1870—1937). Αὐστριακὸς νευρολόγος καὶ ψυχολόγος, μαθητὴς τοῦ Φρόυντ, ἰδρυτὴς τῆς «ἀτομικῆς ψυχολογίας». Ἔργα του: «Le temperament nevveux», «Le sens de la vie», ἔκδ. Payot, Paris· κ.ἄ.

30. Κάρολος Γιούνγκ (Carl Gustav Jung, 1875—1961), Ἑλβετὸς ψυχίατρος καὶ ψυχολόγος· ὁ ἄλλος διακεκριμένος μαθητὴς τοῦ Φρόυντ, ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τῆς ψυχανάλυσης καὶ ἰδρυτὴς τῆς «ἀναλυτικῆς ψυχολογίας». Ἔργα του: «Ἡ θεωρία τῆς ψυχανάλυσης» 1916, «Συμβολὴ στὴν ἀναλυτικὴ ψυχολογία» 1928, «L'Homme à la découverte de son âme» (Mont Blanc, 1944)· κ.ἄ.

31. Δύο Ἕλληνες ἀμοραλιστὲς πεζογράφοι· ὁ Μ. Καραγάτσης τῆς «Μεγάλῃς Χίμαιρας» καὶ ἀπὸ τοὺς νεώτατους νουβελίστες, ὁ Β. Βασιλικός. Στὴν τριλογία του «τὸ φύλλο, τὸ πηγάδι, τὸ ἀγγέλιον» φτάνει τίς ἀμοραλιστικὰς τά-

σεις του ὡς τὴ χυδαιότητα. Μέθοδος, λοιπὸν (modus ἔκφρασης) καὶ ἡ χυδαιολογία, πού ἴσως ἐνδιαφέρει τὴν τέχνη· Βοκκάκιος.

32. Γκεόργκι Λούκατς (Lukacs, 1895 —). Οὐγγρος φιλόσοφος, ἱστορικὸς καὶ κριτικὸς ἀπὸ τοὺς μεγάλους σύγχρονους μας μαρξιστὲς, κυρίως στὴ μελέτῃ τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας. Ἔργα του: «Μελέτες πάνω στὸν εὐρωπαϊκὸν ρεαλισμὸ», «Ὑπαρξισμὸς καὶ μαρξισμὸς» κ. ἄ.

33. Ὁ ἀνθρωπολογικὸς προβληματισμὸς σημειώθηκε σὰν ἐπιστημονικὴ μέθοδος τελευταία σὲ τρεῖς κλάδους τῆς ψυχολογίας. Στὴ γενικὴ ψυχολογία, στὴν ἐξελικτικὴ ψυχολογία καὶ στὴ χαρακτηρισολογία· ἐνῷ ἄρχισε νὰ φαίνεται πὺς ἓνας νέος ἀνθρωπολογικὸς προβληματισμὸς κυριαρχεῖ σὲ μερικὰ νεώτερα λογοτεχνικά ἔργα· καὶ αὐτὸς ἐμπνέεται ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες γιὰ εἰρηνικὴ συνύπαρξιν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἀνθρωπολογικὸς προβληματισμὸς: Τί ἐπιτέλους συμβαίνει μέσα στὸν ἄνθρωπο; Τί μπορεῖ καλύτερο νὰ κάμει; Ἀφοῦ μπόρεσε νὰ κυριαρχήσει (ὀλοφάνερο στὶς μέρες μας) πάνω σὲ τρομακτικὰς δυνάμεις τῆς φύσης, γιατί νὰ μὴν πραγματώσει τὸ καλύτερο: τὴν ἐλευθερίαν, τὴν εἰρήνην;

34. Εἶναι μέθοδος ὁ διχασμὸς πού «ἐπίασε» τρομαχτικὰ στὶς μέρες μας. Μὲ τὴ «σχάση» του τὸ ἄτομο ἐξουδετερώνεται ψυχικὰ καὶ δὲν εἶναι δύσκολη τότε ἡ ἀλλοτριώσις του. Ἡ μέθοδος τοῦ διχασμοῦ ἔχει ἐφαρμογὴ στὶς πολυάνθρωπες κοινωνικὰς ομάδες· ἀπόδειξη τούτης τῆς ἀποτελεσματικότη-
τας ἔχουμε στὸν πολιτικὸ τομέα κυρίως.

35. Ἀνθρωπολογικὸς προβληματισμὸς· πὺς πέρα καὶ ἀπὸ αὐτὸ πού συμβαίνει μέσα στὸν ἄνθρωπο, — πὺς αὐτὸ συμβαίνει; — καὶ γιατί; — Τί τὸ ἐπηρεάζει; — μὲ ποιούς τρόπους δέγεται μὲ τίς πολιτιστικὰς ἀξίες τῆς ζωῆς; Ἐδῶ ἀναζητοῦμε τὸ γεγονός μέσα στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ στὸ περίγυρό του, πού διαμορφώνει τὴ νοοτροπία του. Ἀναζητοῦμε τὸ γεγονός πού ἐπηρεάζει τὴ συμπεριφορὰ του καὶ ὄχι μιὰν ἀκόμη ἐρμηνείαν. Ὁ μέχρι τέλους στοχασμὸς προβληματίζεται σήμερον μὲ τὴ ζωὴ πέρα ἀπὸ τὸ γνωστὸ νόημά της. Αὐτὸ μάλιστα τὸ νόημα δὲν τὸν ἐνδιαφέρει. Δίνει τὴν πρώτη θέσιν στὸ κοινωνικὸ περιεχόμενόν της· ὅπως π. χ. τὰ οἰκονομικά, ἔτσι καὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι

πρώτα κοινωνικά φαινόμενα. Η γνώση τους, επιμένει, μόνον από μια συνεχή επιστημονική εργασία, από μια βοήθου του διανοητική εργασία, από ελεγχόμενες παρατηρήσεις και από αυστηρές έρευνες, μπορεί να προέλθει. Βλέπει πώς σ' έμιας έδω κάτω τους αρχαίους σέ νοστοροπία λαούς, τὸ νόημα τῆς ζωῆς, ἡ ζωή, ἀπλὰ ἡ ζωή, δὲν εἶναι ἀκόμα ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὸ μυθικό, ἰδεαλιστικό, μεταφυσικό περίβλημά της. Ρωτάει λοιπόν: Ποιά εἶναι ἡ βοήθεια σήμερα τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ψυχολογίας, γιὰ ν' ἀνοίξει ὁ δρόμος στὴ γνώση ποὺ ἀπαιτεῖ ὁ αἰώνας μας;

36. Παραθέτω δύο - τρεῖς τίτλους ἐργασιῶν τους: Μ. Τριανταφυλλίδη, «Ἡ ἀρχὴ τῆς γλώσσας καὶ ἡ Φρουδιανὴ Ψυχολογία» καὶ «Ἀπὸ τὰ ψυχολογικά τῆς καθαρεύουσας», τόμος 5ος τοῦ «Δελτίου Ἑκπ. Ὁμίλου», Ἀθήνα 1915.—Κ. Δ. Σωτηρίου, «Ψυχανάλυση», περιοδ. «Ἀναγέννηση», τοῦ Δημήτρη Γληνοῦ, Ἀθήνα 1926-27.—Π. Λεκατσά, «Ψυχὴ», μοναδικῆς σημασίας ἐθνολογικὴ μελέτη, ὅπου ὁ συγγραφέας διατυπώνει καὶ μιὰ προσωπικὴ θεωρία περὶ ψυχῆς. Πανεπιστημικοὶ δάσκαλοι καὶ ἐκπαιδευτικοὶ ποὺ διδάξαν στοὺς Νεοέλληνες ψυχολογία: Σ. Μ. Καλλιάρης, Ν. Ι. Ἐξάρχopoulos, Δ. Γ. Μωραΐτης, Γ. Θ. Σακελλαρίου, Γ. Ν. Παλαιολόγου, Σοφία Γεδεών, Ἰ. Ἰμβριώτης, Θεόδ. Βορέας κ. ἄ. Δύο νέοι καὶ ἄξιοι ἐργάτες τῆς σύγχρονης ψυχολογικῆς ἐπιστήμης: Σοφία Παρασκευᾶ καὶ Νικ. Μποχλόγυρος. Οἱ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα: Δημ. Βουτσινᾶς (Παρίσι). Ἐνα ἔργο του: «La méthode historique en psychologie et quelques - unes de ses règles», 1959.

37. Παραθέτω μερικὸς τίτλους ἐργασιῶν τους: Δ. Γ. Μωραΐτη, «Ὁ ποιητὴς Σολωμὸς καὶ τὸ ἔργον του, ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως», Ἀθήνα 1932.—Δ. Κουρέτα, «Ἀνώμαλοι χαρακτῆρες στὸ ἀρχαῖο δράμα». «Ψυχώσεις εἰς τὴν Λογοτεχνίαν», 1931.—Γ. Τσουκαντᾶ, «Ὁ ἱατρομάντης Μελάμπους καὶ τὸ ψυχροσύμπλεγμα τοῦ Ἰφίκλου», Ἀθήνα 1955.—Ν. Ν. Δρακουλίδη, μετὰ τὸ γνωστὸ ψευδώνυμο Ἀγγελος Δόξας, «Κωστὴς Παλαμᾶς», Ἀθήνα 1959, μελέτη μετὰ ψυχαναλυτικῆς ἀπόψεως καὶ μεθόδους. Δρ. Γ. Ν. Παπαδημητρίου, «Ταλέντο καὶ Τέχνη», Ἀθήνα 1964, ὅπου, μετὰ ἀπὸ μιὰ πλούσια περιπτωσιολογία, διατυπώνεται ἐνδιαφέρουσα θεωρία γιὰ τὸ καλλιτεχνικὸ πάθος. Μνημονεύω τὴν ὁμιλία τοῦ Ἡλία Ἐρεμπουργκ «Ἡ ψυχολογία τοῦ δημιουργοῦ», ποὺ

ἔγινε στὴν Ἀθήνα στὶς 17.6.1957. Ἐπίσης τὴν πρόσφατη ἐργασία (1963) τοῦ Δ. Κουρέτα «Τὸ γράμμα στὸν πατέρα τοῦ Κάφκα καὶ τὸ ψυχολογικὸ τοῦ ὑπόδαθρο» καὶ τέλος τὴ σπουδαία, μετὰ τὴν σημασία τῆς λέξης, μελέτη ποὺ ἐκδόσανε στὸ 1947 οἱ νευρολόγοι - ψυχίατροι Φ. Σκούρας, Ἀ. Χατζηδόνημος, Ἀ. Καλούτσος καὶ Γ. Παπαγεωργίου, μετὰ τίτλο, «Ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἀγχοῦς», σὰν ἓνα μοναδικὸ στὸ εἶδος τοῦ ἱατρικοῦ (-ψυχολογικοῦ) χρονικὸ τῆς κατοχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. (Βλέπε καὶ κριτικὴ Μ. Ἀγγέρη «Ἀπαντα», τόμος Β' 1965, Ἀθήνα.) Στὴν ψυχολογία τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ ἀφιερώνει μερικὰς σελίδες τοῦ βιβλίου του «Sur l'art de la vie» (Stock, Paris, 1936), ὁ Keyserling, σχολιασμένες ἀπὸ τὸν Γ. Θεοδοῦ τὸ 1938. Προσθήκη: Κατατοπιστικὰ γιὰ τὸ σημεῖον ἀναγνώστη εἶναι καὶ τὰ βιβλία «Χειραγωγὸς εἰς τὴν ψυχολογίαν», ποὺ ἔγραψε ὁ Γ. Σερούτιος (Ἐρμούπολις, 1843), «Ἱστορία τῆς ψυχολογίας» τοῦ Γ. Παναγιωτίδου (Ἀθήνα, 1927) καὶ «Τὰ δικαιώματα τῆς ψυχολογίας» τοῦ Κ. Δημητρόπουλου (Ἀθήνα, 1959). Μετὰ τὸ ἄραρος τῆς ψυχιατρικῆς ἐμπειρίας του μπαίνει στὴν ποίηση ὁ κ. Ἀ. Θ. Νικολαΐδης, ποὺ ἀναπτύσσει ἀξιοπρόσεκτη θεωρία γιὰ τὴ γλώσσα καὶ τὴν ποιητικὴ δημιουργία («ἀφηρημένη ποίηση») στὸ βιβλίο του «Ἡ πείρα καὶ ἡ πυρά», Ἀθήνα 1965. Μερικὰ ἀκόμη: Ἀξίζει μνηεῖα στὸ εἰδικὸ περιοδικὸ «Ψυχολογικὰ Νέα», 1956 - 57. Ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τίς ἐξελίξεις στὴν ψυχολογία ἡ ψυχολογικῆς σημασίας ἐργασίες διαδίδουμε στὰ περιοδικὰ (παλιὰ) «Παναθήναια», «Νέα Ἑστία», «Νεοελληνικὰ Γράμματα», «Ἐπιθεώρηση Τέχνης», «Κριτική», «Ἐποχές», κ. ἄ. Μετὰ πονκίλα ψυχολογικὰ θέματα δημοσιεύονται μελέτες ἢ δοκίμια στὰ διάφορα ἐκπαιδευτικὰ περιοδικὰ, ποὺ κυκλοφοροῦν ἀπὸ ἀναγνωρισμένα ὀνόματα τῆς Παιδείας μας.

38. Ὁ Κ. Μερανᾶτος μετάφρασε περίπου δέκα ἔργα ξένων ψυχολόγων. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἑπτὰ ἀνήκουν στὸν Σ. Φρόυντ, ὅπως «Τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Ἐμεῖνο», «Πέραν τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς» κ. ἄ. Ἐπίσης ἔγραψε ὁ Μερανᾶτος πρωτότυπες ψυχολογικὰς μελέτες, μετὰ λογοτεχνικὸ περιεχόμενο.

39. Λέμε τῆς «ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς», καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου θέμα μεταφυσικῆς κατηγορίας, ὅπως νομίζουν μερικοὶ. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ λέμε τοῦ ἀνθρώπου, τῆς γνω-

στης υπόστασης, τοῦ εἶναι ἀπλά, πού τὸ παραγέμισαν μὲ τίς πιὸ σχολαστικές, τίς πιὸ ἀπίθανες παραδοξότητες, οἱ νεώτεροι «σοφοί» τῆς Εὐρώπης. Καὶ κατάληξαν στὸ... σοβαρὸ συμπέρασμα πὼς τοῦ χρειάζεται μιὰ νέα «μεταφυσική ἀγωγή». Ἡ «ἀνθρώπινη ὑπαρξή» μας! Μιὰ ἔκφραση πολὺ ἂν δόγκι σήμερα, πού ἀλίμονο ἂν δὲν τὴν χρησιμοποιοῖτε στὰ καθημερινὰ καὶ στὰ αἰώνια ἔργα σας. Ξεφεύγετε ἀπὸ τὸ αἷτημα τῆς ... ἱστορικότητας τῶν καιρῶν μας.

40. Εἶμαι ὑποχρεωμένος ἐδῶ νὰ στρέψω μὲ θερμὴ συμπάθεια τὴ σκέψη μου καὶ σὲ κείνη τὴν κατηγορία τῶν Νεοελλήνων πού ἀφιερώνουν τίς ὥρες τους στὴ σπουδὴ τῶν δῶν ἀφοροῦν τὴν ψυχὴ καὶ τὰ προβλήματα τῆς. Ὅταν ὅμως μετὰ ἑκατὸν πενήντα χρόνια ζωῆς, δὲν ἔχουμε στὰ Πανεπιστήμιά μας, Ἀθήνας καὶ Θεσσαλονίκης, μιὰ ἔστω Σχολὴ Ψυχολογίας, δὲν εἶναι καθόλου δύσκολο νὰ συλλάβει κανεὶς τί εἶδους μελετητὲς ἐκτρέφονται σὲ ἕναν τόπο ἀπομονωμένον ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση. Εἶναι ἀποκαρδιωτικὸ, πού δὲν ἀκούστηκε στὸ σημερινὸ κόσμο τῆς ἐπιστήμης οὔτε μιὰ σκέψη, οὔτε μιὰ ἀποψη, ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς, πάνω σὲ θέματα ψυχολογίας. Μέθοδοι, θεωρίες, τρόποι ἔρευνας τῶν ψυχικῶν φαινομένων (ὅ,τι τελοσπάντων γνωρίζει ἀποσπασματικὰ ὁ καθένας μας), ἔρχονται ἀπὸ τὰ ξένα ἐπιστημονικὰ κέντρα, συνήθως μπαγιατισμένα. Πόσοι γνωρίζουν σήμερα ἀπὸ ἡμᾶς πὼς ὁ Φίλιππ Λέρς συγκεντρώνει στὸ Μόναχο τὸ παγκόσμιον ἐνδιαφέρον, μὲ τίς τολμηρὲς ψυχολογικὰς θεωρίες του, γιὰ τὴν προσωπικότητα, βάζοντας συγχρόνως τίς δάσεις μιᾶς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας; Μεταπολεμικὰ σπούδασαν, ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, ψυχολογία, σὲ ξένα Πανεπιστήμια, τριάντα περίπου Ἕλληνες, φιλόλογοι συνήθως. Τί ἐλπίδες ἔχουν, καὶ ποῖο πεδίο τοὺς περιμένει νὰ δράσουν, τὸ ξέρουν πρῶτα καλὰ οἱ ἴδιοι — καὶ περιτεύουν τὰ σχόλια. Προσθέτω μόνον πὼς ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν δυνατοτήτων μας ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, δρισκόμαστε ἀκόμη σὲ σκοτάδι. Ὅμως (τὸ θέλουμε!), λίγο πολὺ, ὅλοι ἀνακαλύπτουμε μέσα μας τὸν «ψυχολόγο». Καθὼς ὅμως ἔχει σήμερα τὸ πράγμα, πὼς νὰ μιλήσεις γιὰ ποιότητα;

41. Σταθμὸ στὴ διαλεκτικὴ ἐπιστήμη ἀποτέλεσε τὸ ἔργο τοῦ G. Politzer «Critique des Fondements de la Psychologie» (Paris 1928).

42. Τίς βασικὲς ἀρχὲς καὶ τὰ πρῶτα δεδομένα τῆς θεωρίας ἢ ψυχολογίας τῆς μορφῆς παρουσίασε στὴν Ἑλλάδα ὁ καθηγητὴς Γιάννης Ἰμβριώτης στὸ ἔργο του «Μορφολογικὴ ψυχολογία».

43. Εὐφυής· ὁ καλὴν φυὴν ἔχων· ὁ καλοφτειαγμένος.

44. Οἱ νεώτεροι ἐρευνητὲς ἀποδίδουν τὸν «πανσεξουαλισμὸ» σὲ Ἑλβετὸ ψυχανάλυτῃ. Δὲν πρόκειται ὅμως γιὰ τὸν κατασκευαστὴ μιᾶς ἀκόμη θεωρίας. Ποιὸς ἔκανε τὴν ἀρχὴ ἐνδιαφέρει. Ἡ ἀναγωγή σ' ἕναν μόνον παρονομαστὴ, γιὰ νὰ ἐξηγηθοῦν πολυσύνθετα γεγονότα, ἦταν σφάλμα πού προκάλεσε δικαιολογημένες ἐναντιώσεις γιὰ τὴν ἀξία μιᾶς τέτοιας διδασκαλίας.

45. Ὁ Φρόυντ διατηρεῖ ἔτσι ἔμμεσα τὴ δοξασία τῆς δαιμονοκατοχῆς, πού οἱ ἀπαρχές τῆς βρίσκονται στὴ σκοτεινὴ θρησκοληψία τοῦ μεσαίωνα.

46. Ἐνῶ ἡ ἐλληνικὴ συμβολὴ μας στὴ σύγχρονη ψυχολογικὴ γνώση εἶναι μόνον λέξεις.

47. Μία ἐργασία πρόσφατη πάνω στὶς σύγχρονες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ψυχανάλυση, ἐδημοσίευσε ὁ Daniel Lagache, καθηγητὴς τῆς Σορβόνης καὶ πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Ψυχαναλυτικῆς Ἑταιρίας. Ἐπίσης, τὸ περιοδικὸ «Ἐποχές» παρουσιάζει στὸ 19ο τεῦχος τοῦ 1964 δύο μικρά, μὰ περιεκτικὰ κείμενα τῶν Willi Hoffer καὶ Ludwig Marcuse μὲ τὸ γενικὸ τίτλο «Τί ἀπόμεινε ἀπὸ τὸν Φρόυντ;». Μία παράγραφος ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ D. Lagache: «Ἀλλὰ καὶ ἱατρικῶς ἡ ψυχανάλυσις εἶναι στὸ σύνολό τῆς ἀνωφελὴς καὶ κουραστικὴ γιὰ τὸν ἀσθενῆ, συνεπαγομένη ἀπώλεια χρόνου καὶ σπατάλην χρήματος.»

48. Διαβάζουμε σήμερα τὰ βιβλία τοῦ Φρόυντ (δέκα ὁκτὼ τόμοι στὴ γερμανικὴ ἔκδοσι), μὲ τὴν ἴδια περίπου περιέργεια πού ριχνόμαστε κάποτε στὸ διάβασμα τῆς μυθολογίας τῶν λαῶν, ἄλλοι τοῦ «Ἄδν Κιχώτη» οἱ περισσότεροι στὶς ἀστυνομικὰς νουβέλες τοῦ Κόναν Ντόουλ. Ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση δὲν ἔμεινε ἄλλο ἀπὸ τὴ σημασία ἐνὸς παραμυθιοῦ. Ὁ μεγαλοφυὴς τῆς Βιέννης μᾶς γίνεται ἀκόμη πιὸ ἀγαπητὸς γιὰ τὸν σχεδὸν ὑπερβολικὸ σεβασμὸ του γιὰ τὴ

λογοτεχνία και για την ποίηση ιδιαίτερα. Είναι όμως και κάτι άλλο που παίρνει σ' αυτόν διαστάσεις έπους. Ο φτωχός νευρολόγος, που πλούτισε τη ζωή με τόση σοφία, έζησε και πέθανε ανιδιοτελής και φτωχός. Η βιαιότητα και η γονιμότητα αυτής της έσωτερικής διένεξης που τον χαρακτήριζε είναι μόνο μία από τις πλευρές του θίου του. Μά είναι αυτή ακριβώς ή αιτία του πλούτου που άφησε στην ανθρωπότητα.

49. Συνέπεια: ορισμένες μεταφυσικές απόψεις για την καλλιτεχνική δημιουργία: «ο καλλιτέχνης δημιουργεί άσυνειδήτητα», «έν ιερᾷ μανία», «θεία ύποβολή» κ. ά., χωρίς να μπορούν να εξηγήσουν, οι υποστηρικτές, ούτε στους άλλους, ούτε στον έαυτό τους τη μέθοδο που ο δημιουργός φτιάχνει το έργο του. Και κάτι ακόμη: όλα στις μέρες μας γίνονται με αυθορμητισμό, ναι! και με ενόραση! Η ενόραση είναι ή άλλη δαιμονική (με άξία!) κατάσταση του δημιουργού. Ένώ δέν άποτελεί (διαπιστώνει ή ψυχολογία, σήμερα, για την ενόραση) παρά ένα είδος αντίληψης που μπορεί κανείς «να αναγάγη», να φτάσει, σε μία συνειδητή αισθητική πείρα χωρίς να κάνει υποθέσεις.

50. Το γεγονός ότι στον καιρό μας έχουμε ποικίλες έννοιες για ένα πράγμα, όρατό ή νοητό, σημαίνει ίσως πώς δέ γνωρίζουμε ακόμη το ίδιο το πράγμα. Ότι δέν καταλήγει ή σύγχρονη έπιστήμη — αυτό είναι το μεγαλειό της. Και ή συγκλονιστική απόδειξη, που μάς υποχρεώνει να κάνουμε δήματα από την άρχή: Πέρυσι φιλοξενήθηκε στην Αθήνα ο μεγάλης φήμης νευρολόγος Ράσελ Μπραίν. Ο κ. Μπραίν, κορυφαία μορφή του σύγχρονου έπιστημονικού κόσμου, άποφαίνεται ότι μόλις μετά είκοσι χρόνια, το 1984 δηλαδή, θα είναι δυνατή ή σχεδόν πλήρης φυσιολογική και ψυχολογική εξήγηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Τότε θα έρευνηθεί καλύτερα και ο ρόλος των ένστίκτων και κυρίως κατά πόσο ή γλώσσα του ένός θα μπορεί να μεταφραστεί στη γλώσσα του άλλου. Από το άποτέλεσμα θα έπηρεασθούν βαθιά οι ιδέες μας, όχι μόνο για τη νόηση, αλλά και για την ίδια τη ζωή. Το μέλλον δηλαδή της ψυχολογίας βρίσκεται τούτη τη στιγμή στα χέρια κείνων, που κινητοποιούν τα νέα δεδομένα, όπως τ' ανακαλύπτουν στον μόλις ξεκινημένο ατομικών αιώνα. Αυτό εκφράζει και το ανεπάντεχο έρώτημα μόλις τούτη τη στιγμή (σήμερα:) «Πώς είναι δυνατό να

κατανοήσουμε την ύφή της διάνοιας, όταν άδυνατούμε ακόμη να καθορίσουμε τη φύση του ηλεκτρονίου;»

Από τον 20ό αιώνα, λοιπόν, δέν περιμένει ο άνθρωπος την «ανανέωση» του Σύμπαντος μόνο, αλλά και της ψυχής του. Ο λόγος δηλαδή έχει και πάλι το λόγο: «λόγον διδόναι»· είτε για την ψυχολογία πρόκειται, είτε για τη λογοτεχνία. Αφού έχουν να κάνουν με κάτι που είναι συγχρόνως μικρότερο, με κάτι που είναι συγχρόνως μεγαλύτερο από τον έαυτό του· την ψυχή.

- Ἄγρας Τέλλος: 18
 Ἀθανασιάδης Νίκος: 33
 Ἀθανασιάδης Τάσος: 33
 Ἀθήνα: 15, 21, 86, 90, 92, 93, 94, 96
 Ἀθηναῖοι: 90
 Αἰγαῖο: 23
 Αἰνστάιν: 80
 Ἀ. Κ.: 37
 Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τῆς Ε.Σ. Σ.Δ.: 45
 Ἀκρίτας Λουκής: 33
 Ἀμαζόνες: 88
 Ἀμερικανικός: 30, 60
 Ἀμερική: 17
 Ἀναγνωστάκης Μανόλης: 89
 Ἀντλερ Ἀλφρέδος: 25, 90
 Ἀπολλιναῖο Γκιγιόμι: 20, 21, 87, 88
 Ἀραγκὼν Λουί: 21, 24, 88
 Ἀριστοτέλης: 9
 Ἀρχιμήδης: 84
 Ἀρχιπέλαγος: 23
 Ἀρτεμις: 52
 Αὐγέρης Μάρκος: 18, 30, 93
 Αὐστριακός: 90
 Βαλαωρίτης Νάνος: 89
 Βαρίκας Βάσος: 30
 Βάρναλης Κώστας: 18, 33
 Βασιλικὸς Βασίλης: 34, 90
 Βαστίλη: 22, 23
 Βενέζης Ἡλίας: 33
 Βερνόν: 45
 Βερολίνο: 83
 Βιέννη: 95
 Βιζυηνὸς Γεώργιος: 13, 14, 15, 16, 17, 33, 83, 84, 85
 Βικέλας Δημήτριος: 33
 Βίντελμπαντ: 84
 Βιτρὰν Ροζέ: 22
 Βοκκάκιος: 91
 Βορέας Θεόφιλος: 35, 92
 Βόσπορος: 86
 Βοὺντ Γουλιέλμος: 13, 83
 Βουτσινᾶς Δημήτριος: 92
 Βουτυρᾶς Δημοσθένης: 33
 Βυζαντινὴ διάρκεια: 76
 Γαληνός: 77
 «Γαλλικὴ Ψυχαναλυτικὴ Ἑταιρεία»: 95
 Γάλλοι: 45
 Γάλλος: 60
 Γάλλος διαλεκτικός: 38, 39
 Γεδεὼν Σοφία: 92
 Βαδικὴ σχολὴ (Νεοκαντιανή): 84

Γεραλῆς Γιώργος: 89
 Γερμανία: 85
 Γεωργιάδης Πατρίκιος: 36
 Γιαννόπουλος Ἀλκιβιάδης: 34
 Γιάσπερος: 84
 Γιούνγκ Κάρολ: 25, 36, 39, 90
 Γκαίττιγκεν: 83
 Γκαλλιμάρ: 87, 88
 Γκόγκ Βάν: 78
 Γκόγκολ: 78
 Γκυγιώμ: 59
 Γληνός Δημήτρης: 35, 92
 Γοργίας ὁ Λεοντίνος: 90
 Γρηγόρης Γεράσιμος: 34
 Γούλεϋ Δρ.: 77

Δαμιανός Ἀλέξης: 86
 Δελμούζος Ἀλέξανδρος: 35
 Δημητρόπουλος Κ.: 93
 «Διακήρυξη τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ»
 (πρώτη): 25
 Διάστημα: 10
 Δικταῖος Ἀρης: 89
 Δόξας Ἀγγελος (βλέπε Δρακου-
 λίδης Ν. Ν.)
 (Δοξιάδης) «Τεχνολογικὸ Ἰνστι-
 τοῦτο Ἀθηνῶν»: 86
 Δρακουλίδης Ἀλλυ: 18
 Δρακουλίδης Ν. Ν. (Ἀγγελος
 Δόξας): 17, 18, 30, 35, 92
 Δροσίνης Γεώργιος: 33

Ἐγγονόπουλος Νίκος: 86
 Ἐλβετία: 88
 Ἐλβετός: 45, 90, 95
 Ἐλιοτ: 42
 Ἑλλάδα: 13, 18, 24, 29, 31, 32,
 38, (50), 88, 90, 92, 94
 Ἑλληνες: 13, 32, 79, 82, 86, 89
 Ἑλληνες λογοτέχνες: 17, 29, 32,

(50)

Ἑλληνες φιλόλογοι: 94
 Ἑλληνες φιλόσοφοι: 52
 Ἑλληνες «ψυχο - ἀναλυτές»: 90
 Ἑλληνικὴ Μυθολογία: 52
 Ἑλληνισμός: 93
 Ἑμπασάν: 86
 Ἑνάρ Πάολ: 20, 21, 23, 24, 88
 Ἑλύτης Ὀδυσσεύς: 23, 86
 Ἑμπειρικός Ἀνδρέας: 18, 23,
 86, 87, 90
 Ἐξαρχόπουλος Ἰ. Ν.: 92
 Ἐπτανησιακὸς πολιτισμός: 76
 Ἐρεμπουργκ Ἡλίας: 92
 Ἐρμούπολις: 93
 Ἐρως: 36
 Ἐσσε Ἑρμαν: 30
 Εὐρώπη: 19, 20, 22, 26, 89, 94
 Εὐρωπαϊός: 21
 «Εὐρωπαϊκός ἄνθρωπος: 19
 «Εὐρωπαϊκὸς ρεαλισμός»: 27
 Ἐφταλιώτης Ἀργύρης: 33

Ζαβιτσιάνος Γ.: 90
 Ζιντ Ἀντρέ: 44
 Ζολά Ἐμίλ: 19, 43
 Ζούγκλα: 31
 Ζοὺβ Ζάν: 22
 Ζυρίχη: 21
 Ζωγράφου Μίνα: 36

Ἡλέκτρα: 52

Θεία Πρόνοια: 16
 Θεοδωρακόπουλος Ἰωάννης: 84
 Θεοδωρίδης Χαράλαμπος: 35
 Θεοτοκᾶς Γ.: 93
 Θεοτόκης Ντίνος: 33
 Θεσσαλονίκη: 94

Θρούλος Ἀλκίς (Ἑλένη Οὐρά-
 νη): 18, 85

Ἰμβριώτης Γιάννης: 35, 92, 95
 «Ἰνστιτοῦτο Παυλώφ»: 45
 «Ἰνστιτοῦτο Ροκφέλλερ τῆς Ν.
 Ὑόρκης»: 77
 Ἰππίας ὁ Ἡλείος: 90
 Ἰφικλος: 52, 92
 Ἰψεν Ἑρρίκος: 43
 Ἰωνες φιλόσοφοι: 77

Καβάφης Κωνσταντίνος: 33, 48
 Καζαντζάκης Νίκος: 17, 30, 33
 Κάιζερλιγκ: 93
 Κάλβος Ἀνδρέας: 33
 Καλλιάφας Μ. Σ.: 92
 Καλλιγᾶς Παῦλος: 33
 Καλούτης Ἀ.: 93
 Κάμερον: 45
 Καμὺ Ἀλμπέρ: 43, 44
 Κανελλόπουλος Παναγιώτης: 84
 Καντ Ἑμμανουήλ: 14, 83, 84
 Καραγάτσης Μ.: 18, 30, 90
 Καραντώνης Ἀνδρέας: 86
 Καραβίτσας Ἀνδρέας: 33
 Καρούζος Νίκος: 88, 89
 Κάσδαγλης Νίκος: 34
 Καστανάκης Θράσος: 33
 Κατηφόρης Νίκος: 18, 30
 Κάφκα: 43, 44, 93
 «Κβάι»: 82
 Κινέζοι: 82
 Κ. Κ. Γαλλίας: 24
 Κοκτώ Ζάν: 21
 Κονδυλάκης Ἰωάννης: 33
 Κόντ Αὔγουστος: 44, 85
 Κορδάτος Γιάννης: 89
 Κερνάρος Θέμος: 33
 Κοτζίᾶς Ἀλέξης: 34

Κοτζίᾶς Κώστας: 34
 Κουρέτας Δημήτριος: 35, 90, 93
 Κρυστάλλης Κώστας: 33

Λαγκὰς Ντανιέλ: 95
 Λαϊκὴ παράδοση: 76
 Λαϊκὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Πα-
 ρισιοῦ: 37
 Λάμπινις: 52
 Λαμπετώ: 52, 88
 Λαφόργκ: 42
 Λεβάντας Χρῆστος: 33
 Λεβινδῶ (βλέπε Λαμπετώ)
 Λειβαδίτης Τάσος: 89
 Λευρία: 13
 Λεκατσᾶς Παναγής: 35, 92
 Λέρς Φίλιπ: 94
 Λιούις Σίνκλαιρ: 30
 Λότσε: 83
 Λούβαρης Νικόλαος: 35
 Λούκατς Γκεόργκ: 27, 42, 91
 Λουντέμης Μενέλαος: 33

Μάν Τόμας: 44
 Μαρκούζε Λούντβιχ: 95
 Μελάμπους: 92
 Μεραναῖος Κ.: 18, 30, 36, 93
 Μητσάκης Μιχαήλ: 33
 Μιστριώτης Γεώργιος: 15
 Μνήμη: 50
 Μόναχο: 94
 Μονταίν Μιχαήλ ντέ-: 9
 Μοντρεάλ: 45
 Μπέλλ: 45
 Μπερξόν Ἀνρύ: 45
 Μπινὲ Ἀλφρεντ: 45
 Μπλάιτ Μάξ: 80
 Μπλασσὸ Μωρίς: 43
 Μποναπάρτ Μαρία: 18, 86
 Μποχλόγυρος Νικόλαος: 92

Μπραίν Ράσελ: 96
 Μπρετόν Άντρέ: 19, 20, 21, 22, 25, 87, 89, 90
 Μπύκωφ: 45
 Μυριβήλης Σπράτης: 33
 Μωπασσάν Γκυ ντέ: 78
 Μωραϊτης Γ. Δ.: 35, 92

Νεοέλληνες: 92, 94
 Νικολαΐδης Θ. Ά.: 93
 Νίτσε Φριδερίκος: 26, 78
 Νομπέλ: 88
 Ντεσνός Ρομπέρ: 21
 Ντοστογιέφσκι: 42, 43, 44
 Ντόυλ Κόναν: 95
 Ντούρκχαϊν Έμιλ: 82

Ξερόπουλος Γρηγόριος: 33
 Ξεφλούδας Στέλιος: 34

Οϊδίππος: 52
 Ούγγρος: 91
 Ουώτσον Τζών: 45, 60

Παλαιολόγου Ν. Γ.: 92
 Παλαμάς Κωστής: 16, 33, 85, 92
 Παναγιωτίδης Γ.: 93
 Παναγιωτόπουλος Μ. Ά.: 18, 33, 85
 Πάουντ Έσδρας: 42
 Παπιά Κατίνα: 30
 Παπαγεωργίου Γ.: 93
 Παπαδημητρίου Ν. Γ.: 92
 Παπαδιαμάντης Άλέξανδρος: 33
 Παπαδίτσας Δημήτρης: 89
 Παπανούτσος Εὐάγγελος: 35
 Παρασκευᾶ Σοφία: 92
 Παρίσι: 20, 25, 36, 37, 85, 88, 90, 92, 93, 94

Παταξής Σωτήρης: 34
 Παυλῶφ Ίβάν: 45, 59
 Πεντζίκης Γαβριήλ Νίκος: 34
 Πετσάλης Θανάσης: 33
 Πέρς Ζάν Σαίν: 22, 42
 Πικασσό: 22
 Πικρὸς Πέτρος: 30
 Πλασκοβίτης Σπύρος: 34
 Πλάτων: 36
 Πλούταρχος: 77
 Πόε Έντγκαρ: 18
 Πόλιτσερ Ζώρζ: 37, 39, 45, 94
 Πολίτης Κοσμάς: 33
 Πρεβελάκης Παντελής: 33
 Πρόδικος ὁ Κεῖος: 90
 Προῦστ Μαρσέλ: 43
 Πρωταγόρας ὁ Άβδηρίτης: 90
 Πρωταῖος Στάθης: 89

Ραντόπουλος Δημήτρης: 30
 Ρεβερνύ: 21
 ΡΙΖΟΠΟΥΛΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ:
 7, 30
 Ριμπὸ Θεόφιλος: 17
 Ροΐδης Έμμανουήλ: 33
 Ροκφέλλερ: 77
 Ρόρσαχ Χέρμαν: 45, 59, 75
 Ροστάν Ζάν: 9, 85
 Ρού: 65
 Ρωμαῖοι: 89

Σακελλαρίου Θ. Γ.: 92
 Σαμαράκης Άντώνης: 34
 Σάρ Ρενέ: 23
 Σαραντής Γιώργης: 89
 Σαρπαντιέ: 36
 Σάρτρ: 44, 59, 83
 Σάφφερ: 45
 Σαχτούρης Μίλτος: 86, 89

Σεγκαλὲν Βικτόρ: 42
 Σερούιος Γεώργιος: 93
 Σεφέρης Γιώργος: 23, 78, 84
 Σικελιανὸς Άγγελος: 33
 Σιμόν Θ.: 45
 Σινόπουλος Τάκης: 89
 Σκούρας Φ.: 93
 Σοβιετικοὶ ἐπιστήμονες: 45
 Σολωμὸς Διονύσιος: 33, 88, 92
 Σορβόνη: 95
 Σουπὼ Φίλιπ: 21
 Σπένσερ: 85
 Στράους Λεβί: 81
 Σύμπαν: 51, 83, 97
 Σύμπαν ἀστροφυσικό: 54
 Σύμπαν τῶν ἐννοιῶν: 10, 52, 54
 Συπερβιέλ Ζύλ: 22
 Σωτηρίου Δ. Κ.: 35, 92

Τερζάκης Άγγελος: 33
 «Τεχνολογικὸ Ἰνστιτοῦτο Ἀθη-
 νῶν», βλέπε (Δοξιάδη «Τ. Ι.
 Α.»)
 Τζαρά Τριστάν: 21, 88
 Τζέμης Γουίλιαμ: 17
 Τίλκὲν Άντρέ: 59, 60
 Τοῦρκοι: 79
 Τραυλαντώνης Άντώνης: 33
 Τριανταφυλλίδης Μανόλης: 35,
 92
 Τσάτσος Κωνσταντῖνος: 84

Τσέλερ: 83
 Τσουκαντᾶς Γιώργος: 35, 92

Φάργκ Πῶλ Λεόν: 22
 «Φέξη» ἐκδόσεις: 17
 Φερναντέλ Ραμόν: 85
 Φιγκιέρ Εὐγένιος: 88
 Φλωμπέρ Γουσταῦος: 19
 Φραγκιᾶς Άνδρέας: 34
 Φραγκόπουλος Θ.: 89
 Φράνκ Κ. Α.: 45
 Φρόντ Σίγκμουντ: 18, 19, 25,
 26, 36, 38, 39, 42, 48, 49, 52,
 59, 77, 86, 88, 90, 93, 95
 Φῶκνερ Γουίλιαμ: 43

Χάιντεγκερ: 84
 Χαλεπάς Γιαννούλης: 78
 Χάξλεϋ Τζούλιαν: 9
 Χατζηδημιῶς Ά.: 93
 Χέγκελ: 51
 Χέλντερλιν: 78
 «Χέν»: 82
 Χιρσοσίμα: 85
 Χόφφερ Γουίλλν: 95
 Χριστοβασίλης Χρήστος: 33

Ψηλορείτη Πετρούλα (Γαλάτεια
 Καζαντζάκη): 17
 Ψυχάρης Γιάννης: 33

	Σελ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	11 - 27
ΜΕΡΙΚΟΙ ΒΑΣΙΚΟΙ ΟΡΙΣΜΟΙ	11
ΕΠΙΜΟΝΗ ΣΤΟΥΣ ΟΡΙΣΜΟΥΣ	12
ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ	12
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΟΠΙΑ: Γ. ΒΙΖΥΗΝΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ	13
ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΟΣ ΜΕΛΕΤΗΤΗΣ	15
ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΑΠΟ ΛΟΓΟ ΤΕΧΝΕΣ	17
ΥΠΕΡΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ	18
ΑΠΟΛΛΙΝΑΙΡ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ	20
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ	23
ΔΥΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ	24
Ο ΑΥΘΟΡΜΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΤΟΥ	25
ΑΜΟΡΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ	26
ΓΙΑ ΕΝΑ ΝΕΟ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟ	27
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	29 - 54
ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ	29
ΕΞΗΓΗΣΗ ΠΟΥ ΕΠΙΒΑΛΛΕΤΑΙ	30
ΣΧΕΔΙΟ ΓΙΑ ΜΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΑΥΤΟΨΙΑ	31
Ο ΝΕΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ	34
ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ	35
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ	37
ΣΕΞΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ	39
Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ	40
Η ΙΔΡΥΤΙΚΗ ΣΤΙΓΜΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ	42
Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΗΣ	44
ΝΕΩΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ	45
ΑΝΑΤΟΜΙΑ ΜΙΑΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ	46

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ, ΕΝΑ ΠΑΡΕΛΘΟΝ	48
Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΓΝΩΣΗ	50
ΕΙΔΟΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΗΤΑ	50
ΑΝΙΜΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΑΙΜΟΝΟΛΟΓΙΑ	52
ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΣΥΜΠΑΝ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ	52
Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΟΥ ΧΑΜΟΥ	54

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ 55-74

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΑ)	57
---	----

ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ 75-80

FRAGMENTA	75
-----------------	----

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟΝ 20 ^ο ΑΙΩΝΑ	80
--	----

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ 99-103

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ "ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ," ΤΟΥ ΙΑΣ. ΔΕΠΟΥΝΤΗ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ
1965 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΦΕΞΗ ΣΤΟ ΤΥΠΟ-
ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΥΑΓΓ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ
(ΑΓΗΣΙΛΑΟΥ 23), ΑΘΗΝΑ

